

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

На правах рукопису

Албул Сергій Володимирович

УДК 343.97

**Кримінологічна характеристика
корисливо-насильницьких злочинів
відносно іноземних громадян**

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія;
кримінально-виконавче право

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –
доктор юридичних наук,
професор Туляков
В'ячеслав Олексійович

Одеса – 2005

З М І С Т

Стор.

Вступ	3
Розділ 1	
Іноземні громадяни як жертви корисливо-насильницьких злочинів	
1.1. Історичний досвід правового захисту іноземних громадян від злочинних зазіхань	14
1.2. Стан корисливо-насильницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні.....	28
Розділ 2	
Характерологічні елементи корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян в Україні	
2.1. Система і особливості складових характерологічних елементів корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян в Україні	53
2.2. Особливості процесу віктимізації і віктимності іноземних громадян в Україні	102
Розділ 3	
Забезпечення особистої та майнової безпеки іноземних громадян в Україні	
3.1. Методологічні основи забезпечення особистої та майнової безпеки іноземних громадян в Україні	128
3.2. Основні напрями концепції забезпечення особистої та майнової безпеки іноземних громадян в Україні	141
Висновки	162
Список використаних джерел	173

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. З моменту проголошення незалежності України базовим принципом формування політичної стратегії було закладено принцип забезпечення державного суверенітету. Будучи однією з країн-засновників Організації Об'єднаних Націй, Україна декларувала прагнення будувати і розвивати свої відносини з іншими країнами на основі Статуту ООН, Заключного акту Хельсинської наради, Паризької хартії для нової Європи, документів СБСЄ (ОБСЄ).

Україна, внаслідок цілого ряду об'єктивних причин, усвідомлюючи свою роль у світі, прагне зайняти належне їй місце серед інших європейських держав. Саме європейський вибір України відіграє у новій геостратегії визначальну роль. Зближення України зі світовою спільнотою стало, на наш погляд, невід'ємною частиною політичного іміджу нашої країни і поетапної реалізації потенціалу її геополітичного положення. Активна інтеграція України у світову економічну систему, пошук нових ринків збуту товарів, що виробляються, відкриття власних ринків для іноземних компаній, а також зусилля по залученню інвестицій створили природну потребу в залученні іноземних громадян до роботи на Україні. Разом з тим, масштаби і темпи зростання злочинності в країні зробили її одним з основних чинників, які перешкоджають здійсненню соціальних і економічних перетворень.

Криміногенна ситуація в Україні за останні роки зазнала значних змін, стосовно як динаміки, так і структури злочинності. За даними ГУІТ МВС України тільки в 2001 році в Україні було зареєстровано 553,6 тис. злочинів. Таким чином, рівень загальної злочинності з розрахунку на 10 тис. населення встановив 110,9 злочинів. Для порівняння: у Польщі він становив 290,0; в Росії – 205,1; в Румунії – 157,3; у Білорусі – 117,3 злочинів. Однак, істотним залишається масив тяжких видів злочинів, які складають більш як 40 % всіх зареєстрованих злочинних проявів. При цьому корисливі мотиви залишаються основними для осіб, які свідомо йдуть на порушення закону. Так, із загальної кількості злочинів, зареєстрованих по лінії карного розшуку в період з 1995 до 2001 року, крадіжки склали понад 60 %.

Збільшилася кількість таких тяжких злочинів, як розбійні напади і грабежі. Сказане у повному обсязі відноситься і до злочинів, вчинених стосовно іноземних громадян. Тільки за період з 1995 до 2001 року в Україні було зареєстровано понад 3000 злочинних проявів відносно представників іноземних держав. При цьому, 20,5 % від загальної кількості склали корисливо-насильницькі злочини (грабежі, розбої, вимагання). Взагалі, злочинність корисливо-насильницького спрямування без перебільшення є на сьогодні однією з найбільших загроз для системи внутрішньої безпеки, життя та здоров'я, майна громадян будь-якої держави. Рівень цього виду злочинності, його динаміка, географічна поширеність та інші показники говорять про те, що ця проблема повинна посісти одне з найперших місць щодо нагальності свого вирішення як у наукових колах, так і у практичній сфері. Враховуючи, що економічні інтереси України, її вигідне географічне положення, напряду пов'язані з участю в міжнародній ринковій системі, в культурних і наукових обмінах, які залучають до країни велику кількість іноземних громадян, вбачається, що забезпечення безпеки представників зарубіжних держав є дійовим засобом підвищення авторитету нашої країни в міжнародному співтоваристві. Вказані обставини підтверджують актуальність наукового дослідження специфіки детермінації і причинності корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян. Крім цього, дослідження цієї проблеми можуть, на наш погляд, стати реальним підґрунтям підвищення ефективності і результативності обмеження корисливо-насильницької злочинності загалом.

Потрібно зазначити, що юридична наука неодноразово зверталася до проблеми корисливо-насильницьких злочинів, аналізу профілактичних аспектів і обмеження протиправних проявів відносно іноземних громадян. Цій проблематиці присвячені роботи таких вчених, як А.І. Алексєєв, Ю.П. Аленін, П.П. Андрушко, М.М. Бабаєв, А.К. Байбурін, М.М. Баранов, В.Г. Бондарчук, Є.П. Вечернін, В.А. Владимиров, О.О. Герасун, О.О. Герцензон, В.В. Голина, О.І. Гуров, А.І. Долгова, В.М. Дрьомін, О.М. Джужа, С.О. Загороднюк, А.Ф. Зелінський, М.Й. Коржанський, М.В. Корольова, М.В. Кравченко, О.М. Костенко, О.М. Литвак, Г.М. Мінковський, П.П. Міхайленко, Є.Л. Стрельцов, В.В. Тіщенко,

А.П. Тузов та інших дослідників. Окремим питанням профілактики злочинів відносно іноземних громадян, а також вивченню особливостей процесів віктимізації представників даних соціальних груп присвячені роботи С.С. Овчинського, В.О. Пашковського, І.П. Портнова, В.О. Тулякова, Ш.І. Ходжамбердієва, В.І. Холостова, Ю.М. Худякова, В.І. Шупілова. Така увага значної кількості провідних науковців до вказаної проблематики не є випадковою, адже докорінні зміни в економічній, соціальній та інших складових українського та світового суспільства, що відбулися наприкінці минулого століття, призвели до значного зростання рівня міграційних процесів, тоді як проблеми регламентування та забезпечення особистої та майнової безпеки іноземних громадян були, і деякою мірою залишаються і на тепер, недостатньо чіткими для одноманітного тлумачення та практичного застосування. Проблема полягає також і в тому, що у теперішній час, на основі аналізу політичної ситуації у світі, з урахуванням розгортання широкомасштабних антитерористичних операцій (читай: локальних війн), змін політичного клімату в мусульманських регіонах, можна, на наш погляд, з упевненістю прогнозувати різке збільшення міграційних потоків у країни Європи, в тому числі і в Україні.

Саме цими причинами і викликана, на наш погляд, нагальна необхідність та актуальність провадження наукових розробок щодо удосконалення наукових кримінологічних підходів у сфері обраної теми – «Кримінологічна характеристика корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян».

Таким чином, актуальність дослідження кримінологічної характеристики корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян зумовлена:

- по-перше, необхідністю розробки і впровадження альтернативних видів діяльності по соціальному контролю над злочинністю;
- по-друге, потребою теоретичного обґрунтування і створення концептуального підходу до забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян в Україні;
- по-третє, істотною теоретичною і прикладною значущістю емпіричного аналізу, формування спеціальної техніки превентивної роботи з

іноземцями – жертвами корисливо-насильницьких злочинів, технологій соціальної підтримки, яким, на наш погляд, притаманний недостатній ступінь наукового розроблення;

- по-четверте, необхідністю науково вивіреного обґрунтування пропозицій щодо коригування чинного законодавства України про правовий статус різних категорій іноземних громадян.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні проблеми дисертації досліджувалися в межах виконання планів науково-дослідної роботи кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права ОНЮА «Кримінологічні та пенітенціарні проблеми у контексті прав людини» на 2001–2005 роки, які є складовою відповідного плану науково-дослідної роботи Одеської національної юридичної академії «Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави» на 2001–2005 роки (державний реєстраційний номер 0101U001195), проблематики Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затвердженої Указом Президента України № 1376 від 25 грудня 2000 року, Програми боротьби з нелегальною міграцією, затвердженою Указом Президента України № 22 від 18 січня 2001 року [9], Указу Президента України № 596 від 7 серпня 2001 року «Питання організації виконання Закону України «Про імміграцію», Указу Президента України № 175/2004 від 9 лютого 2004 року «Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції» [10, с.2–3]. Дослідження є спробою системного аналізу специфіки детермінації і причинності корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян, генезису когерентних зв'язків між корисливо-насильницьким злочинцем і жертвами злочинів – іноземними громадянами.

Об'єктом дослідження є феноменологічні та етіологічні особливості корисливо-насильницької злочинності відносно іноземних громадян.

Предметом дослідження виступають світова практика обмеження злочинності відносно представників зарубіжних держав, стан корисливо-насильницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні, особливості віктимізації і віктимності іноземців в Україні.

Метою дослідження вбачалось встановлення поточного стану корисливо-наси́льницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні, аналіз характерологічних елементів окремих видів корисливо-наси́льницьких злочинів, особливостей віктимізації і віктимності різних категорій іноземців задля удосконалення вже існуючих та розроблення нових, сучасних підходів до питання профілактики, попередження, припинення та боротьби з корисливо-наси́льницькими зазіханнями відносно іноземних громадян, задля їх мінімізації та поширення соціального контролю над злочинністю.

Виходячи зі сказаного, основними **задачами** дослідження є:

- аналіз історичного досвіду правового захисту іноземних громадян від злочинних зазіхань;
- проведення кримінологічного порівняльного аналізу стану корисливо-наси́льницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні, виявлення особливостей і закономірностей її розподілу в різних регіонах країни;
- системний аналіз найбільш значущих складових кримінологічної характеристики корисливо-наси́льницьких злочинів відносно іноземних громадян;
- дослідження та визначення особливостей процесу віктимізації і віктимності окремих категорій іноземних громадян в умовах сучасної України;
- дослідження альтернативних форм профілактики злочинів відносно іноземців, поглиблення соціального контролю і організації поводження з іноземними громадянами – жертвами злочинів в Україні;
- визначення основних напрямів і розробка моделі соціально-правової бази кримінологічної профілактики корисливо-наси́льницьких злочинів відносно представників зарубіжних держав.

Методологічною основою дослідження стали сучасні епістемологічні методи пізнання, що ґрунтуються на фундаменті діалектичної логіки. Серед них потрібно виділити такі методи як: *історико-правовий метод*, який використовувався у

дослідженні історичного досвіду правового забезпечення особистої та майнової безпеки іноземних громадян у багатьох країнах світу, Україні та в країнах, складовою частиною яких вона була, протягом різних історичних періодів; *порівняльно-правовий метод*, який було застосовано у дослідженні кримінологічних ознак корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян, їх динаміки, структури, географії, причинної складової як за різні часові періоди, так і щодо різних країн. Також застосовувався такий загальнонауковий метод, як метод аналізу і синтезу у вигляді насамперед *статистичного методу*, який постійно застосовувався шляхом використання офіційної державної та власноруч сформованої статистичної інформації як одного з джерел надходження відомостей про об'єкт дослідження; *методу теоретичного і практичного аналізу емпіричних даних і синтезу наукових підходів*, за допомогою якого було опрацьовано масив конкретних кримінальних справ щодо корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян та сформовано основні наукові ідеї роботи. Під час дослідження соціальних та кримінологічних причин корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян було застосовано також метод сходження від абстрактного до конкретного. У процесі дослідження використовувались положення загальної теорії соціології і кримінології, теорії синергетики, кримінальної віктимології, конфліктології, демографії, кримінального права і процесу, загальної і соціальної психології, а також інших наукових дисциплін, які вивчають особливості людської поведінки.

Емпіричну базу дослідження склали дані кримінальної статистики за період з 1995 до 2001 року, результати вибіркового аналізу кримінальних справ і відмовних матеріалів; матеріали соціологічних опитувань осіб, які здійснили корисливо-насильницькі злочини, жертв таких діянь, співробітників системи кримінальної юстиції і органів виконання покарань, а також іноземців – студентів вищих навчальних закладів нашої країни і нелегальних мігрантів. Крім цього, джерелами інформації, використаної у дослідженні, послужили аналіз даних засобів масової інформації, матеріали медичної, адміністративної документації, матеріали стосовно діючої системи профілактики злочинів в Україні і за рубежом, інформаційні бази

даних ряду вищих навчальних закладів, а також громадських правозахисних і кримінологічних центрів.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона фактично є першим в незалежній Україні спеціальним комплексним дослідженням проблематики кримінологічного розуміння корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян, феноменологічних та етіологічних особливостей таких, а також підходів щодо їх профілактики та попередження. Визначено низку положень, які мають значення для науки і практики та виносяться на захист. Проаналізовано стан корисливо-насильницької злочинності відносно іноземних громадян. Визначено його залежність від низки чинників – міграційних процесів, віктимності іноземних громадян, статусу окремих категорій іноземних громадян, відношення держави щодо окремих категорій іноземців. Детально розглянуто систему характерологічних елементів корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян в Україні. Встановлено та доведено необхідність часткового перегляду існуючої точки зору на режим забезпечення особистої та майнової безпеки іноземних громадян. Запропоновані і теоретично обґрунтовані поняття «віктимогенний поліфакторний комплекс», «очікуюча жертва злочину», «державна віктимізація іноземних громадян», «віктимізація, яка нав'язується», «віктимна стигматизація», «іноземне земляцтво», «резидентський статус нелегального мігранта – жертви злочину», «національні віктимні традиції». Конкретно встановлені та обґрунтовані фактори, що обумовлюють підвищену віктимність окремих категорій іноземних громадян в умовах «чужої» держави. Обґрунтовано необхідність часткового перегляду існуючого підходу щодо боротьби з нелегальною міграцією, пов'язаною з нею організованою та транснаціональною злочинністю, латентністю злочинних проявів відносно нелегальних мігрантів шляхом надання їм спеціального резидентського статусу. Теоретично та практично доведено нагальну необхідність, з кримінологічної та соціологічної точок зору, розвитку, державної підтримки та поширення діяльності іноземних земляцтв в Україні. Обґрунтовано необхідність законодавчого визначення іноземних земляцтв в Україні. Наведено нові підходи щодо розуміння адаптування національного законодавства України до

законодавства країн Європи за проблемами гуманного поводження та допомоги іноземцям – жертвам корисливо-насильницьких злочинів. Висловлено конкретні пропозиції щодо вдосконалення існуючих та впровадження нових методів та заходів щодо профілактики, попередження та боротьби з корисливо-насильницькими злочинами відносно іноземних громадян в Україні з наукової, законодавчої, організаційної, віктимологічної та інших точок зору.

При цьому **теоретична і практична значущість** результатів дослідження полягає в тому, що викладені в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані: а) в галузі науково-дослідної діяльності – в якості підґрунтя для подальшого опрацювання проблем учення про злочинність корисливо-насильницького спрямування; б) у правотворчості – пропозиції, що містяться в дисертації можуть бути використані при підготовці проекту нового Закону України «Про іноземні земляцтва в Україні», а також для внесення окремих змін та доповнень до чинного законодавства України, що регламентує правовий статус іноземців; в) у правозастосуванні – розроблені рекомендації мають за мету удосконалення практики поводження з жертвами злочинів, одноманітності щодо розуміння змісту міжнародно-правових актів у цьому питанні, підвищення ефективності вживання профілактично-попереджувальних заходів; г) у навчальному процесі – положення та висновки роботи доцільно використовувати при підготовці відповідних розділів підручників та навчальних посібників, у викладанні спецкурсів щодо профілактики злочинності, віктимології, а також у науково-дослідній роботі викладачів, аспірантів та студентів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки роботи обговорювалися на засіданнях кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, та кафедри кримінального права ОНЮА. Теоретичні і практичні висновки доповідалися автором на Міжнародному семінарі під егідою ЮНЕСКО «Попередження поширення СНІД серед жінок секс-бізнесу» за участю директора сектора по країнах СНД Л. Ходасевича (23–26 грудня 1996 р., м. Одеса), а також на Міжнародному науково-практичному семінарі ЮНЕСКО «Попередження

поширення ВІЛ-інфекції і СНІД серед жінок секс-бізнесу» за участю директора по країнах Європи, доктора Педро-Пабло Вілануева (3–5 лютого 1997 р., м. Одеса).

Положення дослідження розглядалися на міжнародній науково-практичній конференції «Адміністративно-правові і кримінологічні аспекти діяльності органів внутрішніх справ в прикордонних районах», що проходила на базі Луганського інституту внутрішніх справ МВС України (26 травня 2000 р., м. Луганськ), а також на Семінарі для фахівців новоутворених підрозділів по боротьбі з торгівлею людьми в системі МВС (14–15 вересня 2000 р., м. Київ), за участю Міжнародної організації з міграції і МВС України.

Проблемні питання щодо забезпечення особистої і майнової безпеки окремих категорій іноземних громадян, підіймалися автором на засіданнях секції І «Проблеми попередження правопорушень» Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми діяльності органів внутрішніх справ по попередженню, розкриттю і розслідуванню злочинів», що проходила на базі Одеського інституту внутрішніх справ МВС України за участю УМВС України в Одеській області (19–20 жовтня 2000 р., м. Одеса).

Окремі аспекти теми пропонувалися також до обговорення на Міжнародній науково-практичній конференції пам'яті професора К.Г. Федорова, що проводилася на базі юридичного факультету Запорізького державного університету (2–4 липня 2001 р., м. Запоріжжя), Міжнародному семінарі «Торгівля людьми: шляхи запобігання і протидії», що проходив при підтримці Програми розвитку ООН, представництва Міжнародної організації з міграції і посольства Швеції в Україні (16–17 жовтня 2003 р., м. Одеса).

Дослідження, присвячені цій проблематиці, проводилися автором у процесі діяльності неформальних семінарів «Всі ми – іноземці» кафедри кримінального права, кримінального процесу і східного права юридичного факультету Університету м. Пасау (Баварія, ФРН) у 1992–1993 роках, а також у межах програми «Стоп-трафік» Міжнародного правозахисного центру «Ла-Страда – Україна» при підтримці місії ОБСЄ в Україні по запобіганню торгівлі

людьми, Українського інституту соціальних досліджень і Кримінологічної асоціації України.

Основні положення дисертації викладені у таких наукових публікаціях автора:

1. Иностранные землячества и виктимологические меры воздействия на преступность // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Вип. 9. – Одеса: Юрид. л-ра, 2000. – С. 418-423;
2. Некоторые криминологические проблемы нелегальной миграции // Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів. – Ч. I.: Проблеми попередження правопорушень // Матер. міжнарод. наук.-практ. конференції. – Одеса: НДРБВ ОІВС МВС України, 2000. – С. 156-160;
3. Криминологическая характеристика краж индивидуального имущества иностранных граждан // Юридический вестник. – № 2. – 2002. – С. 91-95;
4. До питання про віктимність нелегальних мігрантів // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – № 4. – 2002. – С. 36-40;
5. Віктимологічні аспекти оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Вип. 14. – Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – С. 90-94;
6. Іноземці – потерпілі від злочинів: проблеми соціального контролю // Юридична Україна. – Київ: Юрінком Інтер, 2003. – № 9. – С. 10-11;
7. Потерпілі від злочинів та соціальні послуги // Юридичний вісник України. – № 38 (430). – 2003. – С. 6;
8. Кражи на производстве: вопросы профилактики // Одесский портовик. – № 24 (2442). – 2003. – С. 7;
9. Правовий захист іноземців від злочинних посягань: історичний досвід // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – № 4. – 2004. – С. 3-9.

Значний обсяг емпіричного матеріалу, а також особистий досвід роботи автора в галузі боротьби із злочинами відносно іноземних громадян і нелегальною міграцією, визначили репрезентативність і достовірність дослідження.

У зв'язку з цим вбачається, що кримінологічна характеристика корисливо-наси́льницьких злочинів відносно іноземних громадян, як комплексне поняття, що визначає поширеність відповідної протиправної поведінки, його різновиди, типові способи здійснення злочинного посягання, їх мотивацію, місце і час здійснення, а також особливості особистості суб'єктів злочинів і їх жертв, може, на наш погляд, служити одним з радикальних заходів об'єктивізації показників злочинності, встановлення каузальних зв'язків між її окремими складовими, умов, які сприяють їхньому здійсненню, проникненню в природу злочинності загалом.

Виходячи з тематики проблеми і результатів дослідження, на захист виносяться:

- аналіз стану корисливо-наси́льницької злочинності відносно іноземних громадян у регіонах України;
- аналіз особливостей та показників віктимізації і віктимності різних категорій іноземних громадян в Україні;
- кримінологічна характеристика корисливо-наси́льницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні;
- пропозиції щодо вдосконалення законодавчої бази, що регламентує правове положення різних категорій іноземних громадян на території України;
- основні напрями концепції забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян в Україні.

Архітектоніці викладених положень відповідає логіка дослідження і структура дисертації. За структурою дисертація складається зі вступу, трьох окремих тематичних розділів, що включають шість підрозділів, висновків, в яких автор послідовно виклав проблемні аспекти теми дослідження, а також свої пропозиції щодо їх вирішення, та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ІНОЗЕМНІ ГРОМАДЯНИ ЯК ЖЕРТВИ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

1.1. Історичний досвід правового захисту іноземних громадян від злочинних зазіхань

Об'єктивною метою історії є створення все більш досконалого суспільства. Історичний досвід величезний і суперечливий. Протягом всього розвитку людської думки в ряду з іншими фундаментальними ідеями істотне місце посідає розуміння прогресу. При цьому філософське розуміння прогресу не зводилося лише до його експликації як еволюційного процесу. Прогрес уявлявся поступальним рухом людства до однієї вищої розумної мети, до ідеалу блага, гідного загального бажання, що спокутує всі жертви і страждання. Кидаючи погляд на історію людства, уявно переходячи від ланки до ланки, ми бачимо безперервний, симбіотично пов'язаний ланцюг особистостей, що змінювали одна одну, покоління, чиє життя сповнене ідейними пошуками, науковими і творчими подвигами, що стрясє суспільство, політичними подіями. Тканина всесвітньої історії складається з життя індивідів, що вічно обривається, і з безперервного ланцюга того, що створено їх зусиллями. Роздумуючи про соціальний прогрес, сучасний вчений-філософ О.Г. Спіркін писав: «раздумья ... приводят к противоречивым вопросам: становится ли человечество физически и духовно более здоровым и счастливым или нет? Развивается ли утонченность ума и чувства людей или современные люди не продвинулись в своём ... развитии ни на йоту по сравнению с великолепием умов ... древних цивилизаций» [206, с. 729]. Без сумніву, вище мірило прогресивності всіх суспільних явищ є

людська особистість. Історичний прогрес, на наш погляд, знаходить своє відображення у процесі розвитку і задоволенні потреби жити по благородних нормах істинно людської моралі – моралі високої поваги до себе і інших. При цьому, людина виявляє і реалізовує свою суть у суспільстві, в системі зв'язків і відносин.

Суспільство виявляє по відношенню до людини відносну самостійність, виступаючи особливою формою інтеграції життєдіяльності індивідів. Індивід не може існувати автономно, ізольовано від суспільства. Тому завжди треба мати на увазі, що основним суб'єктом, носієм суспільних відносин є нероздільна система – суспільство і особистість [93, с. 83-84]. У свою чергу, людська поведінка, як акт діяльності у соціумі, може виражатися у двох можливих видах: добродіянні та лиходійстві. Це є необхідною умовою для вдосконалення людства, для його пристосування до існуючого у світі порядку речей, тобто до світового порядку. Справді, ніяка цивілізація не може розвиватися без можливості існування добра і зла. Ще в 1886 році Адольф Прінс писав: «Среди тайн, которые нас окружают, существование зла на земле – одна из самых необъяснимых; все философские системы пытались проникнуть в нее, и все учения о божественности, справедливости пытались примирить усовершенствование со существованием зла» [183, с. 157]. Однак, це ніякою мірою не означає, що етіологічно розвиток соціальних систем зумовлений рівновагою добра і зла. Навпаки, такий розвиток відбувається виключно за наявності їхньої нерівноваги. Умовою прогресивного розвитку цивілізації є боротьба проти зла, за добро. Борючись за нього, люди, тим самим борються за краще пристосування до світового порядку. Досліджуючи цю проблему, О.М. Костенко вказував, що чим більше суспільство здібне до ефективної боротьби проти зла, і в тому числі проти злочинності, яка являє собою фактичне кримінальне свавілля, тим більше воно здібне до прогресивного розвитку [124, с. 3]. Така здатність, зокрема, передбачає, на наш погляд, пізнання людьми самої природи злочинності, бо злочинність, як найбільш небезпечну форму злотворячих діянь, потрібно розглядати як поведінку, яка не відповідає світовому порядку.

Конфронтація суспільства і злочинності нараховує не одне тисячоліття. Злочинність – вічний супутник людства, принаймні, на тому історичному відрізку його шляху, який нам відомий. За цей період у людства в боротьбі з таким соціальним злом були і успіхи, і поразки. Однак остаточно позбутися кримінала не вдавалося жодній державі, жодній соціальній системі. Більше ста років тому, у 1889 році, виступаючи в Лейпцігі, Франц фон Лист висловив думку, що «преступление так же вечно, как смерть и болезнь, наказание никогда не исчезнет, меры предупреждения никогда не победят преступности, точно так же, как величайшее развитие гигиены никогда не победит смерти и болезней» [146, с. 12]. Французький соціолог Еміль Дюркгейм пішов ще далі, охарактеризувавши злочинність нормальним, необхідним і навіть певною мірою корисним явищем, без якого існування суспільства неможливе, і позбутися якого нікому не вдавалося і не вдасться [79, с. 39-44]. Спроба теоретичного осмислення причин невдач суспільства у позбавленні від злочинності призводить до визначення таких симбіотично пов'язаних припущень:

- суспільству досі невідомі всі чинники злочинності, тому воно не усуває їх, а ті, відповідно, продовжують генерувати злочинність;
- суспільство не знайшло способів ефективного усунення або блокування цих чинників;
- у суспільства не є достатніх можливостей усунення криміногенних чинників, незважаючи на те, що і самі ці чинники, і способи ефективного впливу на них відкриті наукою і перевірені практикою [97, с. V].

Дійсно, злочинність, як і суспільство, живе явище, яке постійно змінюється. Вона «существует в обществе, благодаря обществу и в связи с условиями этого общества» [269, с. 40]. Вбачається, що творчий підхід до її вивчення, є одним з важливих застав успіху у протидії цьому соціальному явищу.

Розмірковуючи про значення історії, К. Ясперс писав: «Мы стремимся понять историю как некое целое, чтобы тем самым понять и себя. История является для нас воспоминанием, о котором мы не только знаем, но в котором корни нашей жизни. История – основа, однажды заложенная, связь с которой мы сохраняем, если хотим

не бесследно исчезнуть, а внести свой вклад в бытие человека» [270, с. 240]. Безперечно, історія вчить нас того, що у неї неодмінно потрібно вчитися. Сцієнтичне осмислення історичних фактів, виявлення ендоджеральних та екзоджеральних причин тих або інших подій, безсумнівно, зумовлюють перспективи подальшого розвитку.

Пам'ятники права доносять до нас відомості про особливий захист іноземних громадян від злочинних зазіхань на всіх рубежах історії. Так, вже в Афінійській державі періоду рабовласництва кримінальне право, яке мало ще багато які ознаки додержавної епохи, вбивство і навіть образу іноземного посланника відносило до числа тяжких злочинів проти релігії, бо особистість самого посланника вважалася такою, що знаходиться під захистом богів [67, с. 191].

Пізніше, у 509 році до н.е. в Римі, після вигнання сьомого рекса Тарквінія Гордого, встановилася аристократична республіка. Успішні загарбницькі війни істотно розширили межі Римської держави, що не могло не позначитися на змінах у соціальній структурі римського суспільства і правовому становищі окремих груп населення. Цікавим уявляється те, що в рабовласницькому Римі за статусом громадянства до числа вільного населення держави відносилися громадяни і іноземці, так звані переґрини [257, с. 82]. Характерно, що вільні громадяни іноземних держав у Римській республіці отримали майнову правоздатність – можливість мати в Римі власність і укласти різні угоди. Для захисту своїх прав іноземці повинні були обирати собі заступників – патронів [67, с. 216]. Пізніше, у зв'язку з розширенням кордонів Римської держави, включенням до нього нових територій і збільшенням кількості іноземців, власність переґринів отримала правовий захист.

До 510 року до н.е. на території від середньої течії Рейна до Піренеїв створюється держава франків. Будучи за своєю формою раннефеодальною монархією, вона виникла у перехідному від первісносуспільного до феодального суспільстві, обминувши у своєму розвитку рабовласництво. Правовий пам'ятник франків, що датується V–VI ст.ст., Саліческа Правда (Lex Salica), будучи, по суті, збірником судових звичаїв (так само, як і збірники інших німецьких племен – алеманів, бургундів, рипуарських франків, вестготів, баварів, саксів і тюрингів),

регламентуючи відносини між сусідніми племенами, особливо виділяла відповідальність за злочинні посягання. Так, у розділі XIV «Про напади або грабежі» закріплювалося: «если римлянин ограбит салического варвара, и будет уличён, присуждается к уплате 2500 денариев, что составляет 62,5 солида. Если же франк ограбит римлянина, присуждается к штрафу в 35 солидов» [251, с. 74]. Аналіз положень Салічеської Правди свідчить про посилення відповідальності за посягання на життя іноземного посланника. У § 5 розділу XLI «О человекоубийстве» відмічалось: «если кто лишит жизни римлянина – королевского сотрапезника и будет уличен, присуждается к уплате 12000 денариев, что составляет 300 солидов» [251, с. 79].

Видатний сербський письменник, професор Мілорад Павич, розмірковуючи щодо становлення та розвитку хазарської держави, відмічав: «Хазары, независимое и сильное племя, воинственные кочевники... появились с Востока, гонимые жаркой тишиной, и в период с VII по X век населяли сушу между двумя морями – Каспийским и Чёрным» [172, с. 9-10]. Однак, незважаючи на войовничий норов хазар, населення держави складалося з багатьох націй – самих хазар «... и всех других, которые родились над ветром, то есть пришли в страну хазар из других мест (греки, евреи, сарацины или русские)» [172, с. 225].

Державний розвиток країн Європи закономірно спричинив і посилення міграційних процесів, зумовлених, передусім, встановленням торгових зв'язків і зовнішньоекономічних відносин. На початку IX століття була створена єдина англосаксонська держава – Англія. На початку XIII століття в Англії складаються об'єктивні передумови переходу до нової форми феодальної держави – монархії із становим представництвом. У 1215 році була прийнята Велика хартія вільностей (Magna Charta), яка довгий час вважалася першим конституційним актом. У статті 41 Великої хартії вільностей було закріплено, що «все купцы должны иметь право свободно и безопасно выезжать из Англии и въезжать в Англию, и пребывать, и ездить по Англии как по суше, так и по воде, для того, чтобы покупать и продавать без всяких незаконных пошлин, уплачивая лишь старинные и справедливые, обычаем установленные пошлины, за исключением военного

времени, и если они будут из земли, воюющей против нас, и если также окажутся на нашей земле в начале войны, они должны быть задержаны без ущерба для тела и имущества, пока мы или великий юстициарий наш не узнаем, как обращаются с купцами нашей земли, находящимися тогда в земле, воюющей против нас; и если наши там в безопасности, то и те другие должны быть в безопасности в нашей земле» [252, с. 68-69]. Протягом цього, захищаючи інтереси іноземних купців, в ст. 42 Велика хартія вільностей встановлювала: «Кждому пусть впредь будет позволено выезжать из нашего королевства и возвращаться в полной безопасности по суше и по воде» [252, с. 69]. Таким чином, Велика хартія вільностей законодавчо закріплювала гарантії особистої і майнової безпеки іноземних громадян (купців), а також умови і правові обмеження перебування іноземних громадян на території Англії.

Без сумніву, територіальне розширення держав, заснування нових міст вимагали залучення робочої сили, створення режиму найбільшого сприяння міграційним процесам. Так, з цією метою, в ст. 18 Хартії вільностей міста Лоріса (Франція) 1155 року відбивалися правові основи перебування мігрантів: «Если кто-нибудь проживет год и один день в Лорриском приходе, не будучи преследуемым никаким иском, и если он будет согласен подчиниться юрисдикции нашей или нашего права, он может впредь оставаться там свободно и спокойно» [251, с. 109].

Пізніше, у 1349 – 1354 роках, Законник сербського короля Стефана Душана, прийнятий в період найвищого економічного і політичного розвитку середньовічної Сербії, встановив імунітетні привілеї для іноземних купців, що прибували в країну. У ст. 119 Законника закріплювалося: «Купцов, которые ходят по царской земле, да не волен никакой властель или какой-либо человек задерживать насильно или разбивать их товар, а деньги навязывать им силою. Кто же будет уличен в насильственном разбитии или раскрытии товаров, да платит 500 перперов» [251, с. 120]. Далі Законник Стефана Душана, захищаючи іноземних купців від свавілля влади, визначав: «Царский цариник¹ да не волен принуждать или задерживать

¹ Цариник – особа, яка збирала податки у середньовічній Сербії [251, с. 120].

какого-либо купця, дабы он продавал ему товар за бесценок. Пусть всякий свободно проходит по торгам и пусть всякий свободно ходит со своим товаром» [251, с. 120].

Розширення торговельних зв'язків європейських держав у XIII столітті привело до формування торговельного права – «права купців». Значна кількість норм, регулюючих торгівлю з іноземними державами, містилася в статутах міського права Любека, Брюге та інших німецьких міст. У країнах Балтії діяли закони Вісбі – морського порту на острові Готланд у Балтійському морі. У цьому портовому місті німецькі, шведські, латиські і новгородські купці мали свої асоціації [67, с. 425]. Оберігаючи майнові інтереси іноземних купців, карно-судове укладення Німеччини 1532 року – Кароліна, у розділі «О злоупотреблениях и дурных, неразумных обычаях, соблюдаемых в иных местах и краях» вказувало: «...во многих краях применяется дурной обычай, в силу которого местные власти конфискуют, в случае, если корабельщик, проезжая со своим кораблем, потерпит кораблекрушение, этот корабль, имущество и самого корабельщика. ... Мы повелеваем, дабы все власти упразднили такие обычаи» [251, с. 149]. За Майнцським статутом, заперечення вільному і безпечному пересуванню іноземців визнавалося порушенням миру і підлягало покаранню [67, с. 428].

Візантійський дослідник і письменник VI століття н.е. Маврікій Стратег, вивчаючи суспільний лад, побут і звичаї східних слав'ян і антів, відмічав, що «к прибывающим к ним иноплеменам они относятся ласково и, оказывая им знаки своего расположения, при переходе их из одного места в другое охраняют их в случае надобности, так что, если бы оказалось, что, по нерадению того, кто принимает у себя иноплеменца, последний потерпел какой-либо ущерб, принимавший его раньше начинает войну против виновного, считая долгом чести отомстить за чужеземца» [152, с. 14]. Примітно, також, існуюче за часів Володимира Святославовича (Хрестителя), відношення до полонених іноземців, – вони отримували землі для поселень, хоч і у неспокійних південних кордонів [140, с. 15].

Видатний історик, прозваний «батьком вірменської історії» Мовсес Хоренаці (Моїсей Хоренський) у своїй книзі «Історія Вірменії», розмірковуючи про часи правління царя Вірменії Аршака II (350–368 роки), писав: «Глава епископов

армянских Нерсес Великий ... вернувшись из Византии, ... повелел во всех селениях построить постоянные дворы, чтобы там могли останавливаться чужестранцы и находить там приют...» [253, с. 38].

Пам'ятник права феодальної Київської Русі «Устав Володімерь Всеволодовича», який являв собою одну з двох частин Руської Правди просторової редакції, також свідчить про зацікавленість держави у розв'язанні конфліктних ситуацій і відновленні порушених прав іноземців. Зокрема передбачалося: «если купец много задолжает местным купцам, а гость, приехавший с товарами из другого города или чужеземный, не зная об этом, даст ему свои товары и задолжавший не будет возвращать гостю его деньги или товары, ... то повести должника на торг, распродать остатки его имущества и вернуть, прежде всего, его долг гостю, а домашним купцам разделить между собой оставшиеся после этого деньги» [221, с. 93]. У цьому випадку саме відношення до іноземців (чужоземців) як до гостей говорить, на наш погляд, про особливу до них повагу і шанування в Київській Русі. Саме на це вказував і професор Йоркського університету в Торонто (Канада) О. Субтельний, який відмічав: «Велика роль торгівлі та міст у життєдіяльності Київської Русі зумовили зростання міграційних потоків» [213, с. 72], і далі: «... князь, його дружина та найбагатіші купці були заінтересовані передусім у ... прибутковій заморській торгівлі...» [213, с. 74]. І як наслідок цього, на початку XV століття «більшість населення таких великих міст, як Львів, стали складати численні імігранти – німці, євреї, поляки, вірмени, греки, запрошені правителями для розвитку міст на Україні» [213, с. 115].

Як відмічав видатний історик М.М. Покровський, у період становлення Новгороду як великого торгового центру, зав'язуються тісні стосунки з великими торговими містами прибалтійської і рейнської Німеччини – з Ганзейським союзом. «Боярам и купцам было выгодно, даже необходимо ... спокойствие в городе и его ближайших окрестностях, иначе иностранцы не стали бы туда ездить» [177, с. 36].

Похід князя Олега на Царьград і укладення мирної угоди з Візантією 911 року привнесли значних змін у відношення, які виявлялись у той період до іноземних купців. На відміну від «берегового права» в середньовічній Європі, згідно з яким

майно іноземного корабля, який зазнав катастрофи, ставало власністю власника землі, Русь і Візантія зобов'язувалися охороняти майно і сприяти поверненню корабля з товарами у володіння країни перебування купця [161, с. 43]. «Если ладья сильным ветром будет выброшена на чужую землю и будет обнаружена кем-либо из Руси, то они будут охранять её с её снаряжением и товарами и отошлют её в землю Христианскую и проводят её через всякое опасное место до тех пор, пока приведут в место безопасное; если же такая ладья, пострадав от бури или после того, как была выброшена на землю, не сможет сама без помощи возвратиться в свои места, то мы, Русь, снабдим её гребцами и проводим вместе с товаром в целости и сохранности» [178, с. 32–33]. Крім цього, угода передбачала посилення відповідальності і реституцію у разі здійснення корисливо-насильницького посягання відносно іноземця. При цьому закріплювалося «если Русин Христианину... нанесет какое-либо мучение и насильно захватит чужое имущество, и это будет доказано, то пусть виновный возместит убытки потерпевшему в тройном размере» [178, с. 32].

Таким же чином цей правовий акт звертається до забезпечення особистої і майнової безпеки іноземців, встановлюючи відповідальність за вбивство, спричинення тілесних ушкоджень, крадіжку. Суттєво, що традиційні для того часу форми санкцій, такі, як страта, грошове або майнове відшкодування заподіяної шкоди, передбачали не тільки відновлення морального порядку, але й підтримку влади держави, посилення її авторитету серед іноземних держав.

Судебник 1497 року, що на думку С.В. Юшкова, являв собою перший досвід Московської кодифікації, закріплював особливий порядок вирішення конфліктів між іноземцями. Так, у статті 58 Судебника «О чужеземцах» визначалося: «А который чужеземец на чужеземце чего взыщет, ино того воля, на ком ищут; хочет отцелуется, что в том не виноват, или у Креста положит, чего на нем ищут, и истец поцеловав Крест, да возьмет» [266, с. 398]. Цікавим є і той факт, що Псковська Судна грамота аналогічним чином підходить до питання відшкодування майнових збитків іноземцям, які стали жертвами корисливо-насильницьких злочинів. Стаття 105 Псковської Судної грамоти передбачала: «А который чужеземец на чужой

земле иметь искати бою и грабежу, ино воля того, на ком ищутъ: хочет сам поцелует, как будет его ни бил, ни грабил, или ему у Креста положит, чего на нем ищутъ» [266, с. 398]. Тоді ж, у період царювання Івана III «потянулись в Москву из итальянских и немецких городов мастера, искусные на все руки, и врачи, и художники, и даже игрец на органе» [22, с. 115]. Заохочуючи торгіві зв'язки з іноземцями, «Грозный давал субсидию – «бологодеть» – русским купцам, ездившим за границу» [177, с. 56].

Примітно, що за часів царювання Олексія Михайловича, серед чисельних государевих Наказів було сформовано й Посольський Наказ, до повноважень якого входило не тільки проведення зовнішньої політики держави, але і вирішення конфліктів, в яких однією із сторін виступали іноземні громадяни. Г.К. Котошихин, под'ячий Посольського Наказу, писав: «Посольский Приказ; ... А ведомы в том Приказе дела всех окрестных государств, и послов чужеземских принимают и отпуск им бывает; ... да для перевода и толмачества переводчиков латинского, свейского, немецкого, греческого, польского, татарского, и иных языков... Да в том же Приказе ведомы московские и приезжие иноземцы всех государств, торговые и всяких чинов люди: и судят торговых иноземцев, и расправу им чинят с русскими людьми в одном том Приказе » [126, с. 70–71].

На наш погляд, створення такого спеціалізованого державного органу, що відає розв'язанням конфліктних ситуацій, пов'язаних з іноземними громадянами, свідчило про зацікавленість держави у забезпеченні їхньої безпеки і встановленні режиму сприяння їх знаходженню на її території.

Розвиток науки, культури, мистецтва і виробництва в Росії за часів царювання Петра I був прямим продовженням і результатом політики держави відносно іноземних громадян [48; 204, с. 414–584].

У 1697 році для вивчення морської справи вперше було направлено волонтерів (росіян) в Італію, Далмацію, Англію і Голандію. У 1698 році зовнішня політика Росії ґрунтується на основі державного заохочення позитивних міграційних процесів. Волонтерів у складі «великого посольства» було направлено для найму фахівців у Прусію. При цьому Інструкція Петра I волонтерам (1697 року)

зокрема визначала: «Когда возвращаться будут к Москве, должен всяк по два человека искусных мастеров ... привести с собою до Москвы на своих проторях, а те протори, как придут, будут им заплачены» [253, с. 256]. Крім цього, значному припливу іноземців сприяло і зміцнення торгових зв'язків держави Російської. В Указі Петра I Сенату від 2 березня 1711 року визначалося: «Торг китайской, зделав компанию добрую, отдать. Персицкой торг умножить и армян, как возможно, приласкать и обলেখчить, в чем пристойно, дабы тем подать охоту для большева их приезде» [59, с. 204]. Пізніше, у 1720 році, Генеральним регламентом у числі інших була створена Державна Колегія Закордонних справ.

У той же період, під час тривалої та затятої боротьби імперського централізму Росії з українським прагненням до автономії, 5 квітня 1710 року на козацькій Раді у місті Бендерах була прийнята Конституція Пилипа Орлика («*Pacta et constitutiones*», так звана Бендерська конституція), яка, серед іншого, передбачала «скріплення вічної дружби» [117, с. 46; 202, с. 27] між народами.

Безсумнівно, значну роль у збільшенні потужності Російської імперії відіграла державна діяльність Катерини II. Перетворення, що планувалися нею, торкалися, передусім, сільського господарства, промисловості і торгівлі. Про масштаби задуманого свідчить, зокрема, Указ про запрошення в Росію іноземних поселенців. Їх зусиллями необхідно було створити мережу показових господарств з метою кардинального поліпшення землеробства держави [53, с. 274; 105, с. 282-340; 229]. Вражаючими були привілеї, які надавались їм: великий земельний наділ, право безмитно займатися промисловою і торговою діяльністю, звільнення від усіх податків і повинностей, свобода віросповідання, самоврядування і захист від свавілля місцевої влади [105, с. 282-340; 213, с. 237; 229]. Крім цього, зростали процеси урбанізації. На місцях давніх грецьких колоній чи турецьких фортець виникали Олександрівськ, Херсон, Миколаїв, Одеса. «Населяли їх люди різних національностей: росіяни, греки, вірмени, євреї.... обсяг зовнішньої торгівлі... підстрибнув» [213, с. 239]. Після захоплення Хаджибею, адмірал Дерібас відмічав: «Для освоения Новороссии... надо иметь достаточно людей, охочих труды свои обратит на земледелие... Не находите ли вы полезным заселение земель этих

иностранцами... Поселение иностранцев принесло бы империи огромную пользу» [214, с. 111–112]. «В XVIII веке... вокруг Хаджибея образовались... поселения – Ближние и Дальние Мельницы, Усатово, Дальник, Нерубайское, Татарка. В трёх километрах от Хаджибея молдавские поселенцы основали Молдаванку» [240, с. 16-17]. Ї дотепер на Одещині існують перші німецькі селища Люстдорф та Грослібенталь (нині – Великодолинське). Після утворення Одеси, під час перебування на посаді градоначальника герцога Емануеля Де Рішел'є, а потім графа Олександра Ланжерона «... в Одессу тянулись целые вереницы повозок со скарбом и детишками переселенцев, получивших на то официальное разрешение властей. Среди них было немало... мастеровых... Именно с их помощью и возрождался, расцветал город новыми улицами и кварталами» [240, с. 37].

Пізніше, за часів правління Олександра I, практика щодо запрошення іноземних фахівців була продовжена. «Богатые помещики выписывают иностранных рабочих, которые обучают русских...» [177, с. 78-79].

Зростання промислового виробництва у 60 – 80-ті роки XIX століття також багато в чому було зумовлене політикою держави, спрямованою на залучення іноземного капіталу, створення режиму найбільшого сприяння для іноземних фахівців. В Україні засереджується виробництво цукру. Підіймаються торгові центри (Київ, Одеса, Харків), зростають промислові поселення в Донбасі і Криворіжжі. Поширюється зовнішньоекономічний ринок [213, с. 165-170].

На початку XX століття, після економічної кризи, що торкнулася усіх галузей господарства, розвиток промисловості здійснювався з використанням досвіду підприємств Західної Європи. У Російських банках значна кількість коштів належала французьким, німецьким, англійським та іншим іноземним компаніям [98, с. 200]. Події, що пішли за Російсько-Японською, Першою світовою війнами, потрясіння трьох революцій, що поділили світ на протиборствуючі табори, не могли не вплинути на характер і темпи міграційних процесів, правову захищеність іноземних громадян. Знаходячись у стані війни з внутрішніми і зовнішніми ворогами, в процесі становлення радянської державності, новою владою 26 жовтня

(8 листопада) 1917 року був створений Народний комісаріат по закордонних справах [99, с. 41]. Почався якісно новий етап у розвитку відносин з іноземними державами.

29 квітня 1918 року Українською Центральною Радою була ухвалена Конституція Української Народної Республіки, яка передбачала встановлення мирних міжнародних стосунків [100, с. 112; 116, с. 73–77; 118, с. 49].

Тривалий шлях становлення і розвитку радянського кримінального законодавства – від Керівних засад кримінального права РРФСР 1919 року до прийняття Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік з подальшою реформою республіканських кримінальних кодексів у 1959 – 1961 роках – не можна охарактеризувати однозначним відношенням до проблем забезпечення безпеки іноземних громадян. Так, в 30 – 40-ві роки «вихваляння» життя в капіталістичних державах могло бути розцінене як антирадянська агітація і пропаганда. Спілкування з іноземцями могло спричинити обвинувачення в зраді Батьківщині, шпигунстві, терористичній діяльності, створенні контрреволюційної організації [139, с. 35]. У ході реформи кримінального законодавства в 1959 – 1961 роках до кримінальних кодексів союзних республік були включені норми, які передбачали кримінальну відповідальність за здійснення терористичного акту проти представника іноземної держави – ст. 59 КК УРСР [6, с. 214]; ст. 67 КК РРФСР [7, с. 39]. У зв'язку з цим примітним є той факт, що й у теперішній час положення про спеціальний кримінально-правовий захист іноземних громадян досить поширені в законодавстві різних країн (§ 112 підрозділу 7 розділу 18 Зведення Законів Сполучених Штатів Америки [236, с. 26-27]; § 970 підрозділу 45 розділу 18 Зведення Законів Сполучених Штатів Америки [236, с. 44-46]; §§ 102 – 104 “а” Особливої частини кримінального кодексу ФРН [288, с. 6] тощо), що свідчить про загальновизнаність такого роду правових засобів забезпечення безпеки іноземних громадян.

Роки «холодної війни» привнесли нове розуміння у забезпечення прав іноземних громадян. Розподіл іноземців на представників соціалістичного, капіталістичного таборів і вихідців з країн, які розвиваються, довгий час існувало в суспільній свідомості, завдяки офіційно затвердженій ідеології.

24 червня 1981 року вступив в дію Закон «Про правове становище іноземних громадян в СРСР», який надавав іноземцям національний режим перебування в Радянському Союзі [39, с. 125–126] і який надалі послужив правовою базою для створення національного законодавства незалежних держав у цій галузі.

Крах соціалістичної системи і створення на території пострадянського простору незалежних держав супроводилися низкою негативних тенденцій, відлуння яких відчуються і до цього дня. Сплеск злочинності, її організованість і обрання транснаціональних форм на фоні економічної нестабільності, локальних військових конфліктів і збільшення потоків нелегальної міграції – ось, далеко не повний перелік проблем, з якими зіткнулися суверенні держави в своєму новому періоді розвитку. Україна, не будучи виключенням, повною мірою відчула (як і продовжує відчувати) вплив цих чинників. Так чи інакше, інтеграція держави до Європейського Співтовариства багато в чому пов'язана з поширенням міжнародних зв'язків, приведенням національного законодавства у відповідність до законодавства країн ЄС, осмисленням і засвоєнням історичного досвіду розвитку такого законодавства.

Було б невірним стверджувати, що історична тенденція, яка існувала відносно іноземних громадян, виражалася виключно у поліпшенні їхнього правового становища і законодавчої захищеності. Однак, аналізуючи історичний досвід, слід зробити висновки про те, що в процесі розвитку і становлення систем законодавства, що супроводився змінами світоглядного підходу до статусу іноземців (від іновірця, чужоземця, до бажаного гостя), стверджується думка про необхідність і вигідність особливої охорони і захисту прав та інтересів іноземних громадян, розширення і заохочення позитивних міграційних процесів, що знайшло своє підтвердження у (в):

- забезпеченні режиму безпечного перебування іноземних громадян;
- закріпленні пріоритету майнових інтересів іноземних громадян;
- посиленні відповідальності за злочинні зазіхання відносно іноземних громадян;

- встановленні порядку реституції і відшкодування шкоди іноземцям, які стали жертвами злочинів;
- усвідомленні взаємозв'язку забезпечення безпеки іноземних громадян з підвищенням міжнародного авторитету держави перебування.

1.2. Стан корисливо-наси́льницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні

За деякими міжнародними експертними оцінками кількість зареєстрованих фактів протиправного наси́льницького вилучення чужого майна зростає у всьому світі [151, с. 245].

Визначаючи подальші напрями дослідження, ми не випадково зупинилися на констатації цього факту. Передусім, це пов'язано з необхідністю з'ясування понятійного апарату для досягнення репрезентативності дослідження. У літературі питання єдиного трактування поняття корисливо-наси́льницьких злочинів є занадто дискусійним. Чинний кримінальний закон відносить грабіж, розбій і вимагання до розряду злочинів проти власності, об'єднуючи їх з таким протиправним посяганням, як крадіжка, шахрайство тощо [8, с. 69–74]. Безсумнівно, кримінально-правове, нормативне віднесення вказаних видів злочинів до категорії майнових, впливає зі спільності для них об'єкта посягання [85]. Адже, за справедливим твердженням С.О. Загороднюк, «відповідальність за посягання на власність незалежно від її форм, свідчить про єдині принципи охорони власності» [84, с. 146]. Крім цього, на думку П.С. Матишевського, характерною загальною ознакою всіх цих злочинів є наявність корисливого мотиву і загальної мети – звернути чуже майно на свою користь або на користь іншої особи [153, с. 22]. На ці ж ознаки вказують також А.Ф. Белінський [36], М.Й. Коржанський [36], Є.Л. Стрельцов [210, с. 61]. Насильство або загроза його застосування при здійсненні грабежів, розбоїв, вимагань служить лише

інструментом досягнення злочинної мети [80, с. 101]. Інструментальний характер насильницьких дій за наявності корисливих мотивів здійснення вказаних видів злочинів став наріжним каменем у полеміці про дефініції корисливо-насильницьких злочинів взагалі.

Так, А.Ф. Зелінський, розглядаючи проблеми мотивації корисливої злочинної діяльності, зазначав, що «криминальная корысть, как правило, морально упречна – это её изначальный признак... Корыстный мотив преступления заключается в безнравственном стремлении удовлетворить либо индивидуальную потребность с помощью противоправного, предусмотренного уголовным законом завладения чужим имуществом или не принадлежащими виновному имущественными правами либо путем незаконного, за чужой счет освобождения от имущественных обязанностей и сокращения обычных или ставших необходимыми личных расходов» [87, с. 71-72]. Всі види злочинів, що породжуються користою, А.Ф. Зелінський поділив на три категорії: 1) загальнокримінальні; 2) економічні; 3) інші. При цьому, до загальнокримінальної корисливої злочинності, на його думку, слід відносити, крім крадіжок і шахрайства, також грабежі, розбої і вимагання, які він об'єднує в групу агресивних корисливих посягань [89, с. 139-140]. Примітний також той факт, що до групи агресивних корисливих посягань А.Ф. Зелінський відніс бандитизм, умисні корисливі вбивства і деякі інші посягання на життя і здоров'я, вчинені за корисливими мотивами. Пізніше, А.Ф. Зелінський, наводячи класифікацію корисливих злочинів, виділив п'ять відносно однорідних груп, серед яких грабежі, розбої і вимагання визначив як насильницьку корисливу злочинну діяльність. У зв'язку з цим вчений вказував, – «в криминологической классификации... в одном ряду с корыстными и насильственными называют обычно корыстно-насильственные, что не согласуется с законами формальной логики: классификация должна производиться по одному основанию. И если таким основанием в нашей группировке принят способ реализации корыстных устремлений, то, как мне кажется, лучше и точнее говорить о насильственных корыстных преступлениях» [90, с. 173]. Виходячи з основ запропонованої класифікації, А.Ф. Зелінський включив до цієї групи, крім грабежів,

розбоїв і вимагань, також і бандитизм, умисне вбивство, вчинене з користі, штучне підвищення і підтримку високих цін на товари народного споживання і послуги населенню.

Таку точку зору поділяють В.Є. Емінов, С.В. Максимов, І.М. Мацкевич, В.С. Овчинський, відносячи грабежі, розбої і вимагання до розряду насильницьких корисливих злочинів [130, с. 63].

Іншу класифікацію корисливих посягань пропонують Н.Ф. Кузнецова і О.І. Гуров, виділяючи злочини: 1) що здійснюються приховано від потерпілого (крадіжки); 2) корисливі насильницькі (грабежи і розбої); 3) що вчиняються шляхом обману або вимаганням [131, с. 342-343]. Подібну класифікацію дає А. Желудков, виділяючи грабежі і розбої у самостійну групу, що визначається ним як відкриті насильницькі форми загальнокримінальних корисливих злочинів [132, с. 86-87]. Однак, такий підхід, заслуговуючи на увагу, здається нам вельми дискусійним. Виділяючи розбої і грабежі в окрему категорію, автори запропонованих класифікацій виключають вимагання з групи корисливих насильницьких форм заволодіння чужим майном. На наш погляд, насильство, а рівно загроза його застосування, у тій чи іншій формі, рівною мірою властиві всім вказаним видам злочинів – грабежам, розбоям, вимаганням, – при реалізації злочинцем своїх корисливих намірів. У зв'язку з цим, уявляється за необхідне об'єднання цих видів посягань у єдину кримінологічну підгрупу.

Ряд авторів, зокрема С.В. Ванюшкин, А.І. Долгова [133, с. 463], В.А. Пашковський [175, с. 13-19], Е.П. Вечернін, М.В. Кравченко, Ю.М. Худяков [54, с. 6-9], В.А. Владимиров і В.І. Холостов [56, с. 73-77], Л.Д. Гаухман [63, с. 18] визначають грабежі, розбої і вимагання, як різновиди загальнокримінальних корисливих посягань, які здійснюються насильницьким способом, не виділяючи, однак, ці злочини у відособлену підгрупу. На наш погляд, такий підхід, заснований лише на нормативних критеріях, найбільш припустимий саме для кримінально-правової, а не для кримінологічної класифікації. У зв'язку з цим, найбільш зорієнтованим на потреби кримінології, здається виділення видів злочинів, які аналізуються, у відособлену групу корисливо-насильницьких посягань.

На наш погляд, справедливо зазначає В.В. Лунєєв, вказуючи, що «реально по корыстным побуждениям могут совершаться преступления, посягающие на самые разные объекты: против собственности, личности, государства, правосудия, здоровья населения, экологии, управления и т. д. Причем эта мотивация в ряде случаев не является единственной при одной и той же уголовно-правовой квалификации» [151, с. 232–233]. Дійсно, без урахування мотивації неможливо уявити кримінологічну сутність злочинів, розподілених по об'єктах кримінально-правового захисту і, відповідно, розробити дійову стратегію їх попередження. Так, у світовій статистиці нарівні з насильницькою злочинністю виділяють групу майнових посягань. Інші злочини, вчинені з корисливою метою, але спрямовані на інші об'єкти, до цієї групи не включаються. У стандартних таблицях Інтерполу посягання, що розглядаються, формально враховуються у загальній графі «Крадіжки», яка, однак, потім розшифровується по видах [151, с. 234]. Примітно, що грабежі і розбої також включено до вказаної графи, бо насильство, як вже відмічалось, виступає тут у формі способу реалізації корисливих спрямувань. У поліцейській кримінальній статистиці більшості європейських держав вказані категорії злочинів виділяються в окремі параграфи [78, с. 108–111]. Безумовно, насильство – найбільш небезпечний спосіб, який вже сам по собі карається. Однак, це не може служити основою для виключення діянь, які розглядаються, з категорії корисливих. Ще професор І.Я. Фойницький нагадував: «По мнению римских юристов, все преступления учиняются или насиліем или обманом» [243, с. 3]. Обґрунтованою уявляється пропозиція В.В. Лунєєва, для кримінологічної повноти враховувати грабежі, розбої і вимагання, як у структурі насильницьких, так і в структурі корисливих посягань, виділяючи їх при цьому в окрему підгрупу корисливо-насильницьких злочинів [151, с. 234].

На необхідність виділення вказаних видів злочинів в самостійну групу – корисливо-насильницьких – звертав увагу В.К. Звірбуль, зазначаючи, що «одной из основных групп в криминалогической классификации являются корыстные и корыстно-насильственные посягательства» [134, с. 254].

Досліджуючи детермінанти злочинного насильства, як відособлену групу кримінологічної класифікації корисливо-насильницькі злочини розглядає А.Е. Жалінський [80, с. 102]. С.М. Іншаков, аналізуючи світовий досвід боротьби з кримінальним феноменом, також виділяє корисливо-насильницькі злочини, як єдиний об'єкт наукового дослідження [97, с. 255].

Крім того, деякі автори справедливо, на наш погляд, відмічають відмінності між кримінально-правовою, криміналістичною і кримінологічною позиціями освітлення цієї проблеми. Цієї думки, зокрема дотримуються А.А. Коровін [121, с. 30], С.М. Мірович [156, с. 57], Е.П. Стась [209, с. 99]. Криміналістичний аналіз надається у працях Ю.П. Аленіна [23, с. 91], В.В.Тіщенко [23, с. 91; 223, с. 42-48; 224; 225, с. 10-37; 226], О.В. Болгара [225, с. 10-37].

На наш погляд, схожість мотиваційних процесів, деяка однотипність при виборі засобів і методів здійснення і приховування цих видів злочинів, дають підстави для їх класифікаційного відособлення. У зв'язку з цим представляється обґрунтованим і вірним кримінологічне об'єднання грабежів, розбоїв і вимагань, а також осіб, що їх вчинили, в однорідну групу корисливо-насильницьких злочинів, як єдиний масив для дослідження.

Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності по боротьбі зі злочинністю, за справедливим твердженням А.І. Долгової і С.В. Ванюшкина, – є початковим і необхідним її етапом [133, с. 107]. Адже злочинність, як системно-структурне явище, характеризується певними кількісними і якісними показниками.

За даними ГУІТ МВС України за період з 1995 по 2000 рік у нашій країні було зареєстровано 3243 злочини, вчинені відносно іноземних громадян, і встановлено 2615 осіб, які їх скоїли. Числові вирази кількісних показників (абсолютне число зареєстрованих злочинів і виявлених осіб) зі зрозумілих причин не можуть співпадати. Багато які злочини залишаються нерозкритими і, отже, особи, що їх скоїли, не встановлені. Крім цього, біля третини усіх злочинних посягань здійснюється в групах, а з іншого боку, мають місце багатоепізодні кримінальні справи з одним обвинуваченим [88; 90, с. 18]. Динаміка злочинних проявів відносно іноземних громадян (в абсолютних показниках зареєстрованих злочинів), а також

встановлення осіб, за період з 1995 по 2000 рік, за матеріалами особистого вивчення, має деякі особливості (рис. 1.1 та 1.2).

Аналіз статистичних даних свідчить про те, що в структурі злочинних посягань відносно іноземних громадян домінуюче місце належить групі злочинів проти власності – крадіжкам, грабежам, розбоям, вимаганням, шахрайствам. До 80 – 85% від загальної кількості зареєстрованих злочинів складають цю групу. Цей показник значно перевищує частку вказаних видів посягань у загальній структурі злочинів, що реєструються за лінією карного розшуку.

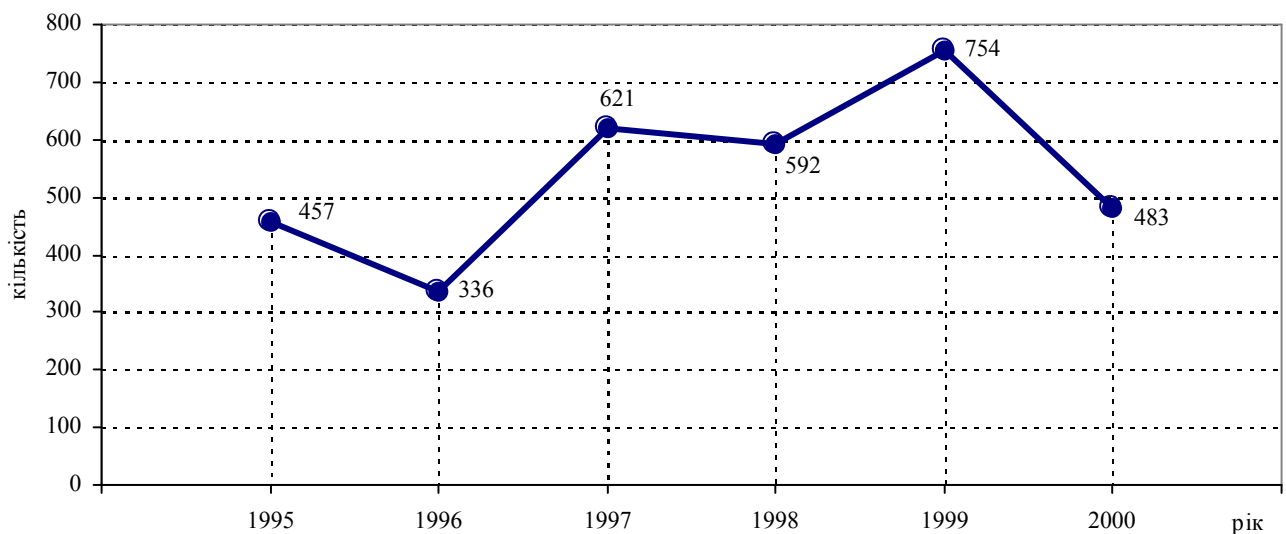


Рис. 1.1. Динаміка злочинних проявів відносно іноземців в Україні (1995-2000).

Питома вага вказаних видів злочинів у два-три рази перевищує аналогічні показники структури посягань за лінією карного розшуку. При цьому розкриття злочинів цієї категорії (за лінією карного розшуку) в середньому становить 59,0 – 60,0 %.

Деякі особливості притаманні і структурі злочинних посягань відносно іноземних громадян (рис. 1.3). Так, 20,5% від загальної кількості зареєстрованих злочинів відносно представників зарубіжжя складають тяжкі, корисливо-насилені злочини (грабежі, розбої, вимагання), що мають підвищену суспільну небезпеку. При цьому, за результатами здійсненого нами вибіркового дослідження

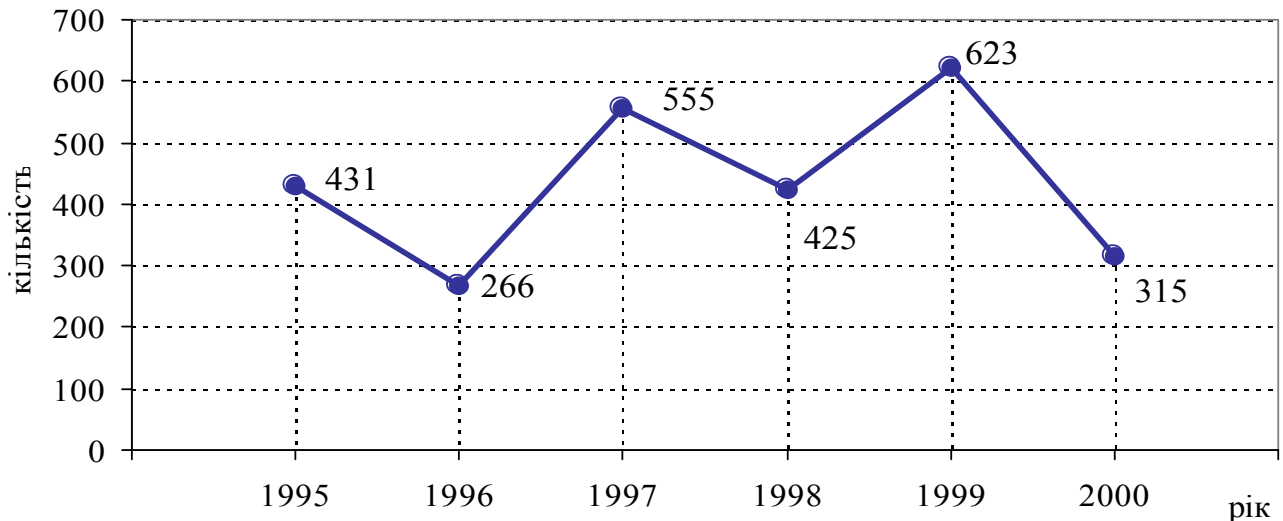


Рис. 1.2. Динаміка встановлення осіб, які вчинили злочини відносно іноземців в Україні (1995-2000).

(об'єм вибірки складає 540 кримінальних справ) більш ніж по 70% від загальної кількості зареєстрованих корисливо-насилювальних злочинів, можна зафіксувати чітко виражені чинники, що свідчать про підвищену віктимність іноземних громадян – представників досліджуваних груп.

Рівень злочинності відносно іноземних громадян в Україні за період, що досліджувався, з розрахунку на 100 тисяч населення країни встановив, відповідно: 1995 р. – 0,9; 1996 р. – 0,67; 1997 р. – 1,2; 1998 р. – 1,18; 1999 р. – 1,5; 2000 р. – 0,99. При цьому, середній коефіцієнт злочинності дорівнює 1,07. Ці розрахунки наведено з урахуванням чисельності народонаселення країни в різні періоди. Як видно з отриманих даних, найбільший рівень злочинності відносно іноземних громадян в Україні відмічався в період з 1997 по 1999 рік.

Кількість зареєстрованих злочинних посягань значно перевищує кількість встановлених осіб, які вчинили злочини у відношенні представників іноземних країн (табл. 1.1). У зв'язку з цим, хотілося б процитувати А.Ф. Зелінського, який

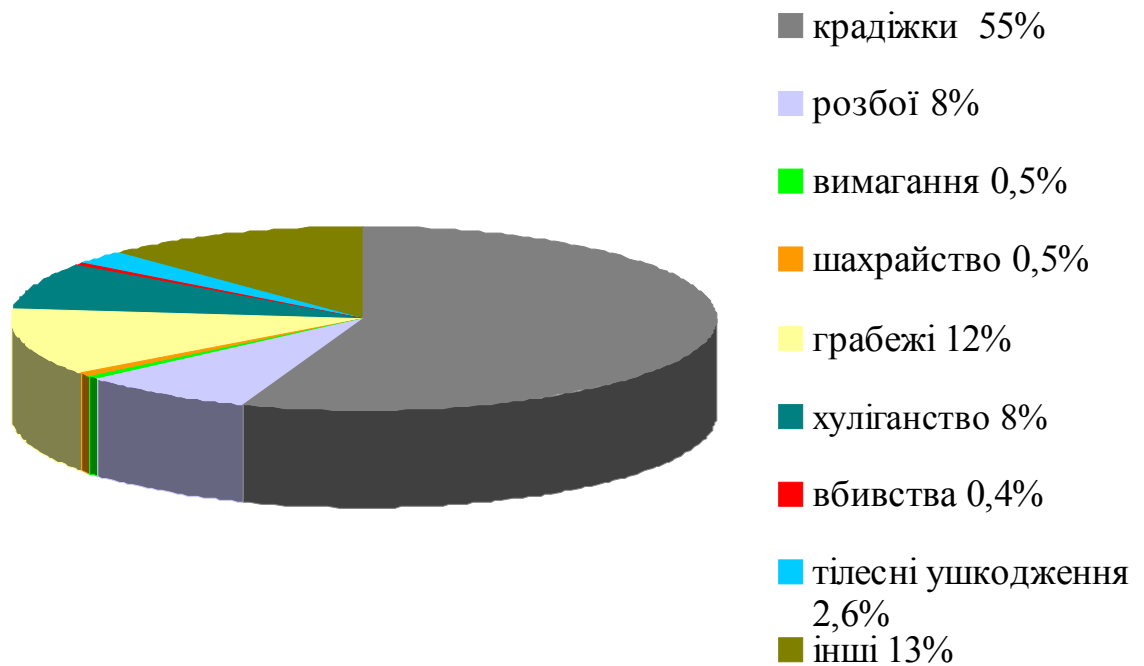


Рис. 1.3. Структура злочинних посягань відносно іноземців в Україні (1995–2000).

зазначав, що «статистика свидетельствует, что неотвратимость наказания за совершенное зло, как важнейшее условие эффективности уголовной юстиции, несмотря на явно неблагоприятную обстановку, не реализуется» [90, с. 40].

Таблиця 1.1

Співвідношення кількості зареєстрованих злочинів
відносно іноземців та кількості встановлених осіб, які їх вчинили

Рік	Зареєстровано злочинів	Встановлено осіб
1995	457	431
1996	336	266
1997	621	555
1998	592	425
1999	754	623
2000	483	315
Усього	3243	2615

Справедливо, на нашу думку стверджує Є.Л. Стрельцов, вказуючи, що «страх перед юридичною відповідальністю можливий, як відомо, тільки тоді, коли вона,

нехай навіть на передбачуваному рівні, невідворотна» [211, с. 5]. Динаміка злочинності відносно іноземних громадян в Україні за період, що досліджувався, встановлена методами базисних та ланцюгових показників, свідчить про те, що, починаючи з 1996 року, в нашій країні спостерігалось зростання кількості зареєстрованих злочинних проявів відносно представників досліджуваної соціальної групи (табл. 1.2). У зв'язку з цим необхідно зазначити, що саме в цей період в Україні відмічалось посилення міграційних процесів, на особливостях яких ми зупинимось пізніше.

Таблиця 1.2

Динаміка злочинності
відносно іноземців в Україні (1995–2000)

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Загальна кількість зареєстрованих злочинів						
Абсолютне число	457	336	621	592	754	483
Приріст, % (+, -) - до 1995 року	-	-26,5	+35,9	+29,5	+65,0	+5,7
- до попереднього року	-	-26,5	+84,8	-4,7	+27,4	-35,9

Незначні коливання показників динаміки злочинності у відношенні іноземців ще раз підтверджують певну стабільність у поширеності цього явища. При цьому, аналізуючи показники стану злочинності відносно іноземних громадян і показники стану злочинності загалом по Україні, можна констатувати деяку схожість загальних характеристик. У цьому випадку динаміка злочинності відносно іноземних громадян являє собою масштабне відображення динаміки всієї злочинності. При цьому, між чисельними показниками міграційних процесів (за даними МВС України) і злочинністю у відношенні іноземних громадян в Україні є й певна кореляційна залежність (за коефіцієнтом Спірмена), що детально викладено у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Розрахунки лінійної кореляції
між чисельними показниками міграційних процесів і злочинністю
відносно іноземних громадян в Україні (1995–2000)

д	X	A	Y	b	d	d ²
1	457	5	62157	4	1	1
2	336	6	61350	3	3	9
3	621	2	58558	5	-3	9
4	592	3	45830	6	-3	9
5	754	1	75015	1	0	0
6	483	4	63520	2	2	4

$$R_s = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n(n^2 - 1)} = 0,1\%,$$

де «х» – абсолютні числа зареєстрованих злочинів, а «у» – кількість іноземних громадян, зареєстрованих в Україні (за даними МВС України). Звідси, – при зміні показників міграційних потоків кількість злочинних посягань, що реєструється відносно їх представників, змінюється на 0,1%. Необхідно, однак, зазначити, що показники абсолютних чисел зареєстрованих злочинів надані без урахування даних про злочини на транспорті, а також відомостей про кількість нелегальних мігрантів. Разом з тим значний рівень латентності посягань відносно іноземних громадян не дає можливості повною мірою побачити реальні характеристики злочинності відносно даних соціальних груп. Загалом, проблема об'єктивності показників стану злочинності і реального контролю над нею є вельми складною. Всюди фактична злочинність набагато перевищує злочинність, про яку обізнані правоохоронні органи [38; 115, с. 33]. Так, за деякими міжнародними експертними оцінками, природно латентні злочини складають біля 60 % і більше від фактично вчинених [151, с. 132]. Виходячи з даних абсолютних показників зареєстрованих злочинів, коефіцієнт латентності злочинних проявів відносно іноземних громадян в Україні становив 3,0 %. Однак, проведеним нами опитуванням іноземних громадян –

студентів вищих навчальних закладів країни (опитано 223 респонденти), встановлено, що 63 особи із загальної кількості ставали жертвами того чи іншого злочинного посягання (28,3 %), однак, за різних причин не зверталися до державних органів [14, с. 158]. З урахуванням меж помилки при вказаному числі спостережень (+,- 6,5), отриманий результат може бути використаний для характеристики загальної сукупності в межах від 21,8 % до 34,8 %. Дійсно, ступінь латентності злочинів, безсумнівно залежить від характеру і видів посягання, їх очевидності і відношення до них самого потерпілого.

Розглядаючи стан злочинності у відношенні представників зарубіжних держав, необхідно зупинитися на територіальному її розподілі. У різних регіонах України рівні таких проявів неоднакові, що зумовлено, передусім, географічним розташуванням, станом економічного і культурного розвитку регіону, щільністю населення, специфікою міграційних процесів. У загальному вигляді територіальний розподіл абсолютних і відносних показників злочинності відносно іноземних громадян в Україні представлено у табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Показники регіонального розподілу
злочинності відносно іноземців в Україні (1995–2000)

Регіон (область)	Абсолютні показники	Коефіцієнт інтенсивності
Вінницька	74	3,7
Волинська	70	6,8
Дніпропетровська	205	5,4
Донецька	198	3,8
Житомирська	115	7,4
Закарпатська	87	7,3
Запорізька	38	1,9
Івано-Франківська	35	2,6
Київська	508	11,7
Кіровоградська	36	2,9
Крим	96	4,6
Луганська	72	2,6

Продовження табл. 1.4

Львівська	317	12,0
Миколаївська	35	2,7
Одеська	484	18,6
Полтавська	84	4,9
Рівненська	54	4,7
Сумська	26	1,8
Тернопільська	32	2,8
Харківська	402	12,9
Херсонська	41	3,4
Хмельницька	39	2,5
Черкаська	87	5,7
Чернігівська	83	5,7
Чернівецька	25	2,8

Дані обчислювалися нами з розрахунку на 100 тисяч населення регіонів за абсолютними показниками управліннь інформаційних технологій УМВС в областях і Республіці Крим за період з 1995 по 2000 рік, без урахування злочинів, скоєних на транспорті. При цьому найбільш високі коефіцієнти злочинності зафіксовано в Одеській (18,6), Харківській (12,9), Львівській (12,0) і в Київській (11,7) областях, які є центрами найбільшої концентрації іноземних громадян. В інших регіонах показники відносно стабільні.

На аналізові загальної структури злочинності відносно представників іноземних країн ми зупинялися вище. Тут хотілося б зазначити, що, виходячи з поширеної кримінологічної класифікації, запропонованої О.М. Литваком [147, с. 28-31], в загальній структурі злочинності відносно іноземних громадян домінує загальнокримінальна корислива злочинність [15, с. 92]. При цьому питома вага корисливо-насильницьких посягань (грабежів, розбоїв, вимагань) встановила 20,5 % від загальної кількості зареєстрованих за період з 1995 по 2000 рік злочинів (665 фактів). За видами, структурний розподіл корисливо-насильницьких злочинів викладено у табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Структурний розподіл
корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців
в Україні (1995–2000)

Вид	Абсолютне число	Питома вага (%)
Грабежі	389	12
Розбої	259	8
Вимагання	17	0,5
Всього	665	20,5

За кримінально-правовою структурою всі вказані посягання відносяться до категорії тяжких, а в деяких випадках – особливо тяжких, умисних злочинів проти власності. У загальній структурі корисливо-насильницьких посягань відносно іноземних громадян грабежі становили 58,5 %, розбої – 39,0 %, вимагання – 2,5 %. Розкриття цих видів злочинів складає приблизно 62,0 % і, як правило, розкриваються «за гарячими слідами».

За період, що досліджувався, за даними управлінь інформаційних технологій УМВС в областях, правоохоронними органами країни було встановлено 613 осіб, які вчинили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземних громадян. При цьому більшість посягань здійснювалися в групах. Треба, однак, зазначити, що на основі вибіркового дослідження матеріалів слідчої і судової практики (обсяг вибірки склав 540 кримінальних справ), нами не було встановлено ознак організованості в діях виявлених злочинців, які здійснювали злочини у групах. Сказане підтверджує і той факт, що по всьому масиву кримінальних справ, порушених за фактами корисливо-насильницьких злочинів, вчинених відносно іноземних громадян в Україні в період з 1995 по 2000 рік, відсутні дані, які свідчать про діяльність організованих злочинних груп або злочинних організацій.

Динаміка корисливо-насильницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні за період, що досліджувався, свідчить про те, що, починаючи з 1996 року, в нашій країні спостерігалось зростання кількості зареєстрованих корисливо-

насильницьких злочинів у відношенні представників досліджуваної соціальної групи (рис. 1.4).

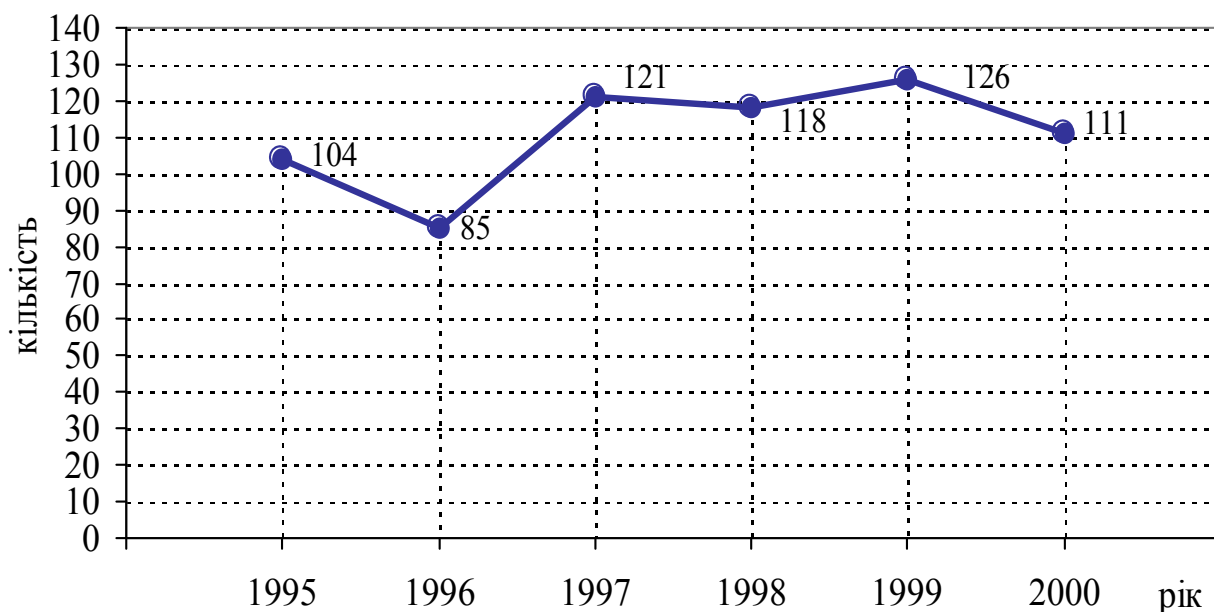


Рис. 1.4. Динаміка корисливо-насильницької злочинності відносно іноземців в Україні (1995–2000).

За вчинення корисливо-насильницьких злочинів у вказаний період, відповідно, було затримано: 1995 р. – 95 осіб; 1996 р. – 82 особи; 1997 р. – 113 осіб; 1998 р. – 107 осіб; 1999 р. – 117 осіб; 2000 р. – 99 осіб.

Слід зазначити, що рівень корисливо-насильницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні найбільших своїх показників досягав у період з 1997 по 1999 рік і з 2000 року став зростати у порівнянні з 1995 роком. При цьому середній коефіцієнт інтенсивності з розрахунку на 100 тисяч населення країни, становив 0,22.

Показники динаміки корисливо-насильницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні за період з 1995 по 2000 рік, встановлені методами базисних та ланцюгових показників, також свідчать про те, що, починаючи з кінця 1996 року, в нашій країні спостерігалось зростання кількості зареєстрованих

корисливо-насильницьких злочинних проявів відносно представників іноземних країн (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Динаміка корисливо-насильницької злочинності
відносно іноземців в Україні (1995–2000)

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Абсолютне число	104	85	121	118	126	111
Приріст % (+,-) - до 1995 року	-	-18,3	+16,3	+13,5	+21,2	+6,7
- до попереднього року	-	-18,3	+42,4	-2,5	+6,8	-11,9

Аналізуючи показники загальної динаміки злочинності відносно іноземних громадян і динаміку корисливо-насильницької злочинності, можна констатувати той факт, що коливанням (зростанню та зниженню) загальних показників злочинності відносно іноземних громадян відповідають аналогічні коливання показників саме корисливо-насильницьких проявів. У періоди загального зростання злочинності відмічається і зростання корисливо-насильницьких посягань. І навпаки, загальне зниження кількості корисливо-насильницьких злочинів, вчинених відносно іноземців, супроводжується зниженням загальної кількості зареєстрованих злочинів.

Нами встановлена також аналогічна кореляційна залежність між змінами міграційних потоків і абсолютними показниками корисливо-насильницької злочинності відносно представників зарубіжних держав в Україні. При цьому коефіцієнт лінійної кореляції Спірмена встановив 0,1 % (табл. 1.7). Примітно, що аналогічний показник було отримано нами раніше, при обчислюванні коефіцієнту лінійної кореляції між чисельними показниками міграційних процесів і злочинністю відносно іноземців в Україні загалом.

Звідси, на нашим переконанням, з впевненістю можна стверджувати, що саме корисливо-насильницькі злочини і є детермінантами динаміки злочинності відносно іноземних громадян в Україні.

Таблиця 1.7

Розрахунки лінійної кореляції
між чисельними показниками міграційних процесів і корисливо-
насильницькою злочинністю відносно іноземних громадян в Україні (1995–
2000)

n	x	a	y	b	D	d²
1	104	5	62157	4	1	1
2	85	6	61350	3	3	9
3	121	2	58558	5	-3	9
4	118	3	45830	6	-3	9
5	126	1	75015	1	0	0
6	111	4	63520	2	2	4

Значущими уявляються відомості щодо рівня та динаміки окремих видів корисливо-насильницьких злочинів, вчинених відносно іноземних громадян. Складаючи єдиний масив корисливо-насильницьких злочинів, показники їх окремих видів мають свої специфічні властивості.

За період з 1995 по 2000 рік в Україні у офіційній статистиці знайшли своє відображення 389 грабежів, 259 розбоїв та 17 фактів вимагань, вчинених відносно іноземців в різних регіонах країни. У свою чергу, правоохоронцями було встановлено 613 осіб, які вчинили ці злочини, а саме: за вчинення грабежів було затримано 363 особи; за вчинення розбоїв – 219 осіб; за вчинення вимагань – 31 особа. Розглянемо докладніше.

• *Грабежі*

Середній коефіцієнт інтенсивності грабежів, вчинених в Україні у відношенні іноземців за період з 1995 по 2000 рік, з розрахунку на 100 тисяч населення, встановив 0,13. Примітно, що лише у 1996 та 1998 році мало місце незначне зниження кількості зареєстрованих грабежів, але вже починаючи з 1998 року, рівень грабежів у країні продовжує зростати з року в рік (табл. 1.8). Незначні коливання

абсолютних показників вказаного виду злочинів лише підтверджують стабільність явища.

Таблиця 1.8

Рівень грабежів відносно іноземних громадян в Україні
(1995–2000)

Роки	Абсолютний показник	Коефіцієнт інтенсивності
1995	60	0,12
1996	56	0,11
1997	66	0,13
1998	56	0,11
1999	63	0,13
2000	88	0,18

Динаміка грабежів відносно іноземних громадян за період, що досліджувався, свідчить про помітне зростання числа злочинів даного виду, яке реєструється по всій країні (табл. 1.9). Зростання у 2000 році у порівнянні з 1995 роком становило 46,7 %, а з попереднім, 1999 роком, – 39,7 %. Вказані факти ще раз підтверджують, що в загальній структурі корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців, грабежі в масштабах країни незмінно займають домінуюче місце. Треба зазначити, що відомий дослідник світових тенденцій злочинності В.В. Лунєєв відмічав зростання грабежів в більшості країн [151, с. 243-247]. За його даними, в Україні лише за п'ять років (з 1990 по 1994) кількість зареєстрованих грабежів збільшилась з 17781 до 37995 фактів [151, с. 245].

Таблиця 1.9

Динаміка грабежів відносно іноземних громадян в Україні
(1995–2000)

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Абсолютне число	60	56	66	56	63	88
Приріст % (+,-) - до 1995 року	-	-6,7	+10	-6,7	+5	+46,7

- до попереднього року	-	-6,7	+17,9	-15,2	+12,5	+39,7
------------------------	---	------	-------	-------	-------	-------

• *Розбої*

Середній коефіцієнт інтенсивності розбоїв, вчинених в Україні відносно іноземців за період з 1995 по 2000 рік, з розрахунку на 100 тисяч населення, встановив 0,09. Аналіз абсолютних показників вказує на те, що протягом 1997 – 1999 років в країні відмічався сплеск такого виду злочинів (табл. 1.10).

Таблиця 1.10

Рівень розбоїв відносно іноземних громадян в Україні
(1995–2000)

Роки	Абсолютний показник	Коефіцієнт інтенсивності
1995	40	0,08
1996	27	0,054
1997	53	0,106
1998	58	0,116
1999	60	0,123
2000	21	0,043

Динаміка розбоїв відносно представників зарубіжних держав в Україні за період з 1995 по 2000 рік підтверджує той факт, що в період з 1997 по 2000 рік спостерігалось поступове зростання кількості вчинених розбоїв, спад яких намітився лише на початку 2000 року (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

Динаміка розбоїв відносно іноземних громадян в Україні
(1995–2000)

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Абсолютне число	40	27	53	58	60	21
Приріст % (+,-) - до 1995 року	-	-32,5	+32,5	+45,0	+50,0	-47,5

- до попереднього року	-	-32,5	+96,3	+9,4	+3,5	-65,0
------------------------	---	-------	-------	------	------	-------

Однак, аналіз показників динаміки грабежів і розбоїв дає підставу стверджувати, що у 2000 році спад одних видів корисливо-насильницьких злочинів (розбоїв) компенсувався зростанням кількості інших (грабежів), врівноважуючи систему.

- **Вимагання**

З розрахунку на 100 тисяч населення України, середній коефіцієнт інтенсивності вимагань, вчинених відносно іноземних громадян, встановив 0,006 (табл. 1.12).

Таблиця 1.12

Рівень вимагань відносно іноземних громадян в Україні
(1995–2000)

Роки	Абсолютний показник	Коефіцієнт інтенсивності
1995	4	0,008
1996	2	0,004
1997	2	0,004
1998	4	0,008
1999	3	0,006
2000	2	0,004

У свою чергу, аналіз динаміки зареєстрованих за вказаний період фактів вимагань, потерпілими при яких були представники зарубіжних країн, свідчить про зниження такого виду злочинів (табл. 1.13). Так, у порівнянні з 1995 роком, у 2000 році зниження досягло 50 %. Однак, у порівнянні з попередніми роками мали місце значні прирости. У 1998 році приріст, у порівнянні з 1997 роком, становив 100 % і досяг показників 1995 року.

Таблиця 1.13

Динаміка вимагань відносно іноземних громадян в Україні
(1995–2000)

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000
-----------	------	------	------	------	------	------

Абсолютне число	4	2	2	4	3	2
Приріст % (+,-)						
- до 1995 року	-	-50,0	-50,0	0	-25,0	-50,0
- до попереднього року	-	-50,0	0	+100,0	-25,0	-33,3

У загальному вигляді динаміка корисливо-насильницьких злочинів (за видами), вчинених відносно іноземців в Україні протягом 1995 – 2000 років, представлена на рис. 1.5.

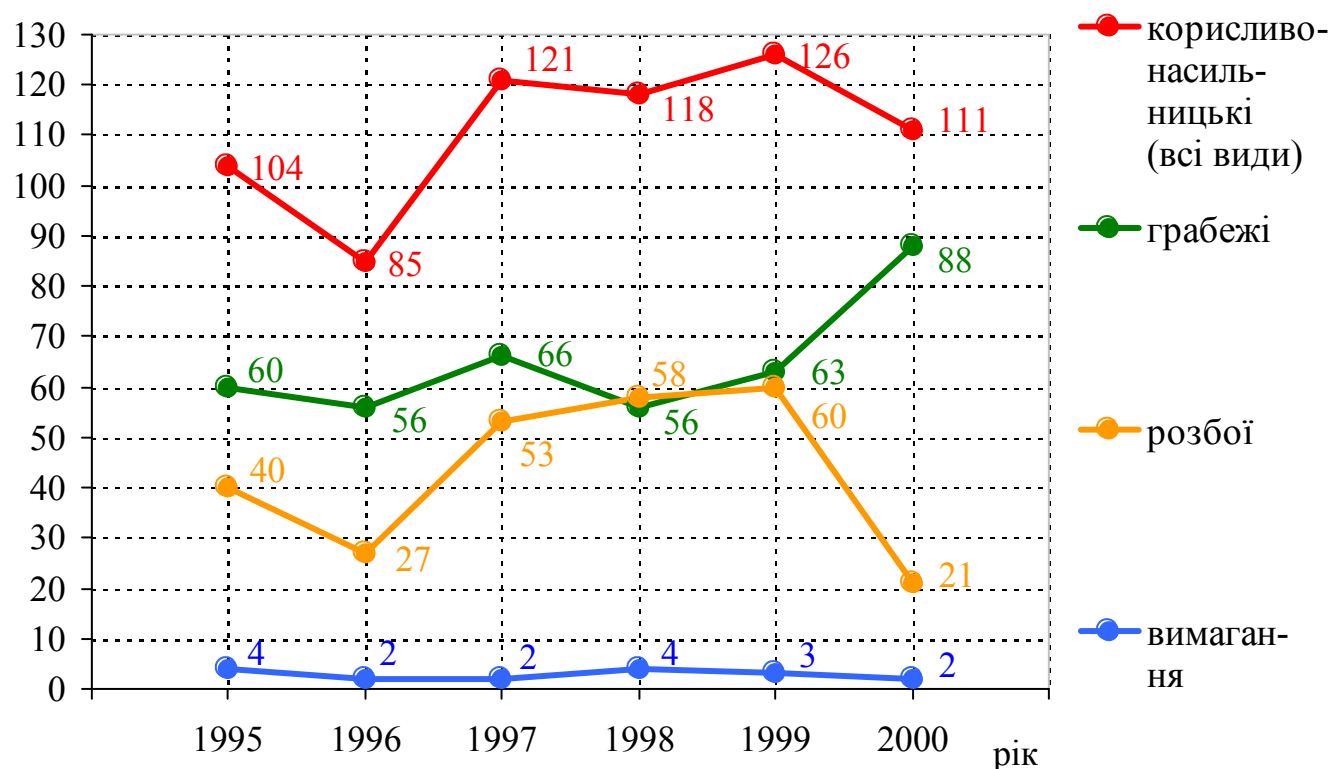


Рис. 1.5. Динаміка корисливо-насильницьких злочинів (за видами) відносно іноземців в Україні (1995–2000).

Достатньо примітними є тенденції регіонального розподілу корисливо-насильницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні. Раніше ми наводили абсолютні і відносні показники злочинності відносно даної категорії осіб, тому тут детальніше зупинимося на розподілі власне корисливо-насильницьких злочинів. Корисливо-насильницькі злочини (грабежі, розбої, вимагання), що

вчиняються відносно іноземних громадян, у більшості своїй, «міські» злочини, що здійснюються у великих обласних і районних центрах. Дійсно, саме в обласних і районних центрах найбільша концентрація представників всіх категорій іноземних громадян – туристів, студентів та слухачів навчальних закладів, біженців та фахівців всіх рівнів. Демографами відмічений той факт, що масштаби міграційних потоків тим вищі, чим крупніший населений пункт [182, с. 32-34]. У свою чергу, кримінологи справедливо стверджують, що надмірно великі та великі міста (особливо столичні і курортні) завжди були і залишаються найбільш привабливими для мігрантів [264, с. 18]. Встановлений також взаємозв'язок між міграційними процесами і урбанізацією. Якщо у 1913 році в Російській державі частка міського населення становила 18 %, то за даними експертів ООН у 2000 році на території колишнього СРСР воно становило 76,0 % [249, с. 210]. Істотним, на наш погляд, є визначення типових для міст криміногенних явищ, до яких можна віднести: підвищену щільність населення, що призводить до часткового погіршення умов життя; міграцію населення і пов'язані з нею проблеми соціальної і побутової адаптації, а також збільшення психологічних навантажень; безробіття і текучість кадрів, а також пов'язане з ними збільшення стресових ситуацій; маргіналізацію населення; послаблення соціального взаємоконтролю, зумовлене анонімним способом життя. Посилення розшарування населення за рівнем прибутків, безробіття і економічна нестабільність, поширення корупції в державних органах, розвиток негативних явищ в реалізації ринкових відносин, – ці і деякі інші явища у містах, на нашу думку, відіграють серйозну роль в ускладненні криміногенної ситуації. Специфіка міського способу життя значно збільшує резерв вільного часу при відсутності реальної можливості його позитивного використання. Ще А. Принс відмічав: «Пока человек... живёт в деревне, за ним можно наблюдать, и сам он должен следить за собою. Ему необходимо охранять свою репутацию. С переселением же в большой город, он попадает в полную безвестность, перестаёт следить за собою и предаётся пороку и разврату» [184, с. 9-10]. Крім цього, у великих містах значною є концентрація осіб, раніше засуджених, що, на наш погляд, істотно впливає на показники рецидивної злочинності. Кримінологи стверджують,

що саме у великих містах відмічається підвищена інтенсивність здійснення грабежів і розбійних нападів. За результатами досліджень І.П. Портнова, грабежі і розбої в містах здійснюються відповідно у 2,8 і 2,6 разу частіше, ніж в сільській місцевості [186, с. 73]. Цю точку зору поділяють і вчені-криміналісти [226, с. 90].

Так, в Одеській області, яка займає одне з перших місць серед регіонів України за кількістю зареєстрованих злочинів відносно іноземних громадян (484 факти; коефіцієнт інтенсивності склав 18,6 на 100 тисяч населення), за період з 1995 по 2000 рік було зареєстровано 165 корисливо-насильницьких злочинів. З них 142 було вчинено безпосередньо в місті Одесі.

Середній коефіцієнт інтенсивності корисливо-насильницьких злочинів, з розрахунку на 100 тисяч населення м. Одеси, встановив 2,12 (табл. 1.14).

Таблиця 1.14

Рівень корисливо-насильницької злочинності
відносно іноземців в м. Одесі (1995–2000)

Роки	Абсолютний показник	Коефіцієнт інтенсивності
1995	25	2,24
1996	27	2,42
1997	22	2,0
1998	27	2,41
1999	22	1,96
2000	19	1,7

Динаміка зареєстрованої корисливо-насильницької злочинності у м. Одесі свідчить про те, що, незважаючи на незначне зниження, існує певна, стабільність розподілу показників (табл. 1.15). Графічне відображення динаміки корисливо-насильницьких злочинів у відношенні іноземців в м. Одесі надане на рис. 1.6.

Таблиця 1.15

Динаміка корисливо-насильницької злочинності
відносно іноземців в м. Одесі (1995–2000)

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000
-----------	------	------	------	------	------	------

Абсолютне число	25	27	22	27	22	19
Приріст % (+,-)						
- до 1995 року	-	+8,0	-12,0	+8,0	-12,0	-24,0
- до попереднього року	-	+8,0	-18,5	+22,7	-18,5	-13,6

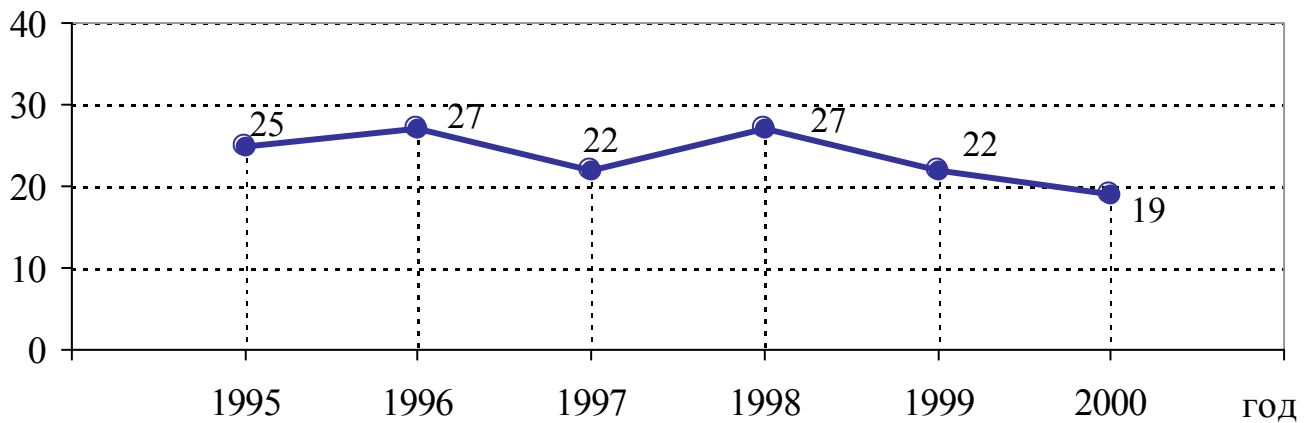


Рис. 1.6. Динаміка корисливо-насиленницьких злочинів відносно іноземців у м. Одесі (1995 – 2000).

У місті, існуючі форми соціального контролю, є менш ефективними. У зв'язку з цим Ю.М. Антонян зазначав, що «социализирующая, принуждающая к должному поведению роль малых групп, в том числе семьи, в городе в некоторых случаях ослабевает. В деревне, где каждый знает друг друга, это обстоятельство само по себе служит элементом социального контроля, заставляет считаться с общей социально-психологической взаимосвязанностью. Условия же городской жизни не позволяют во всех случаях образовываться таким же связям и общностям» [25, с. 69]. Такої ж думки дотримується В. Шакун [259]. Слід зазначити, що ці рядки було написано у 1975 році, коли в державі діяла досить могутня система контролю і впливу на особистість. Однак вона, зі своїми плюсами і мінусами, пішла в минуле, а нова, орієнтована на криміногенну обстановку, яка стрімко змінюється, ще не створена. На наш погляд, докорінна зміна ціннісних орієнтацій, аномія і формування ретритистського світогляду у більшості населення призводять, якщо не до неможливості, то до значних ускладнень при розробці і впровадженні дійових

заходів по розширенню соціального контролю. Особливо проблематичним, на думку С.Г. Чаадаєва, є розв'язання цього питання стосовно малих соціальних груп мігрантів [255, с. 92-93]. У зв'язку з цим практичний інтерес має пошук альтернативних шляхів впливу на злочинність і нейтралізації віктимогенних чинників. На наш погляд, значним, незатребуваним належно потенціалом по встановленню соціального контролю і реальному впливу на тріаду складових механізму злочинної поведінки, суто іманентним, зумовленим соціально-психологічною спільністю і взаємопов'язаністю, володіють соціальні групи іноземних громадян – земляцтва [13, с. 419; 18, с. 10-11]. За справедливим твердженням Ю. Куца, створюється ситуація, коли вихідці з певного етносу, опинившись в іншому етносередовищі певної країни, об'єднуються в етногрупи для збереження власних традицій, саморозвитку у своєму середовищі [144, с. 84]. Детальніше, кримінологічно значущі характеристики іноземних земляцтв, способи і напрями їх діяльності, а також наші міркування щодо їх прямого використання у профілактиці віктимної поведінки і попередженні корисливо-насильницьких злочинів будуть викладені нами пізніше.

Підводячи підсумок, необхідно виокремити основні, встановлені нами тенденції корисливо-насильницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні. Являючи собою невідємну частину злочинності взагалі, корисливо-насильницькі посягання стосовно представників закордонних держав:

- мають відносно стабільні кількісні і якісні показники;
- знаходяться у кореляційній залежності з рівнями міграційних потоків;
- є масштабним відображенням злочинності відносно іноземних громадян загалом, а також детермінантами її динаміки;
- їм притаманна кількісна рівноважність видових показників і взаємна доповнюваність;
- досягають найбільших коефіцієнтів інтенсивності в регіонах, які є центрами найбільшої концентрації іноземних громадян;

- у загальній структурі корисливо-насильницьких злочинів незмінно домінуюче місце в масштабах країни посідають грабежі;
- володіють відносно рівномірною географічною поширеністю;
- є групою переважно «міських» злочинів.

Уявляється, що вказані тенденції є обов'язковими для врахування при розробці і впровадженні заходів щодо обмеження корисливо-насильницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні, а також профілактиці віктимної поведінки останніх.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРОЛОГІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ КОРИСЛИВО -НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ВІДНОСНО ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

2.1. Система і особливості складових характерологічних елементів корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян в Україні

«Когда мы оцениваем состояние преступности, – вказував В.І. Басков, – то не должны ограничиваться лишь констатацией её структуры и динамики («больше», «меньше», «лучше», «хуже»). Мы обязаны считать не только цифры, но и учитывать криминогенную характеристику» [33, с. 5]. Дійсно, кримінологічна характеристика – поняття комплексне, яке визначає, крім поширеності відповідного злочинного діяння, його різновидів, ще і типові способи його вчинення, місце, час, особливості особи суб'єктів злочинів, їх жертв, а також значущі зв'язки між ними, що створює інформаційну модель певного вигляду або групи злочинів.

У літературі відсутні поняття і видова класифікація характерологічних елементів злочинів. Деякі науковці, досліджуючи кримінологічну характеристику видів або груп злочинів, лише опосередковано вказують на них (як правило, в кількісному вираженні), не надаючи їхніх чіткого визначення і градації. Відсутня також єдиної точки зору щодо структури кримінологічної характеристики окремого

типу (виду) злочинів. Так, наприклад, В.Є. Емінов та С.В. Максимов вказують, що до елементів такої структури належать «факторы (причины и условия) данного типа (рода, вида) преступлений; состояние данного типа (рода, вида) преступлений: общественная опасность, объём, удельный вес в объёме всей преступности, интенсивность, структура, латентность, территориальное распределение; тенденции данного типа (рода, вида) преступлений: динамика, прогноз; криминологический портрет личности преступника: модальные характеристики лиц, совершающих преступления данного типа (рода, вида); криминологическая характеристика последствий преступлений данного типа (рода, вида): число потерпевших, размеры материального ущерба, виды морального ущерба» [130, с. 34]. А.Ф. Зелінський до структури кримінологічної характеристики злочинів, справедливо, на наш погляд, додає відомості щодо жертви злочину та характерах значущих зв'язків між жертвою та злочинцем [90, с. 153]. Зокрема, науковець вказує, що кримінологічна характеристика злочинів «в сущности – это социология уголовного права. И если бы уголовно-правовая теория, давно господствующая в системе правоохранительных наук, восприняла, наконец, эту очевидную истину и занялась изучением преступлений не по тексту статей Особенной части Уголовного кодекса только, а и по их реальному воплощению, то отпала бы необходимость в так называемой Особенной части криминологии, или она могла бы ограничиться проблемами предупреждения преступности. ...Социолого-криминологическое изучение различного рода преступлений – необходимое условие для установления и эффективного применения норм законодательства» [90, с. 153]. Нами зазначалося, що кримінологічна характеристика злочину являє собою комплексне поняття, що визначає стан (кількісні і якісні показники) відповідної протиправної поведінки, типові способи вчинення і приховування злочинного посягання, їх мотивацію, місце і час здійснення, особливості особи злочинця і жертви, а також характер зв'язків між ними [15, с. 95]. При цьому, такі складові, як типові способи вчинення і приховування злочинного посягання, місце, час його вчинення, данні про особу злочинця і жертви, а також характер зв'язків між останніми, є, на нашу думку, значущими елементами, які, взяті у взаємозв'язку (і взаємозалежності) з діаграмно-

цифровим вираженням стану відповідного виду або групи злочинів, утворюють його кримінологічну характеристику. Такі значущі складові, на наш погляд, можна визначити як характерологічні елементи певного виду або групи злочинів. Звідси випливає, що характерологічні елементи і показники стану є взаємопов'язаними, взаємодоповнюючими поняттями, які визначають об'єм кримінологічної характеристики конкретного виду або групи злочинів, що створюють їх інформаційну модель. Тут, з точки зору формальної логіки, поняття характерологічних елементів і показників стану, знаходячись у відносинах координації, підпорядковуються загальному для них поняттю – кримінологічна характеристика злочинів. При цьому обидва ці поняття, що входять до об'єму загального для них підпорядковуючого поняття, є співвідлеглими [104, с. 35]. Ці співвідлеглі поняття, безсумнівно, когерентно пов'язані, оскільки описують властивості й ознаки єдиного соціального явища – злочину. На наш погляд, до розряду характерологічних елементів певного виду (групи) злочинів можна віднести:

- дані про способи вчинення і приховування;
- відомості про місце і умови обстановки вчинення;
- дані про часові критерії посягання;
- дані про предмети злочинного посягання;
- дані про особу злочинця, жертви і характеру зв'язків між ними.

У науковій літературі дискусійним є питання про відношення тих або інших характерологічних елементів до кримінологічної, кримінально-правової чи криміналістичної характеристики злочинів. Так, В.В. Тіщенко у монографії «Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ» зазначає: «Нельзя согласиться ... с тем, что данные об орудиях, способах и типичных местах совершения преступления относятся к криминологической, а не к криминалистической характеристике преступлений» [226, с. 49]. Однак далі сам автор наведених рядків дає вичерпну, на наш погляд, відповідь на поставлене питання, вказуючи, що «...эти данные давно интересовали криминалистику, исследовались ею, т.к. они определяют характер и закономерности

слепообразования (курсив наш – С.А.), а в криминологии такие данные изучаются с целью установления условий, способствующих совершению той или иной категории преступлений, и последующего их устранения (курсив наш – С.А.)...» [226, с. 49].

На наш погляд, подібна суперечка є безпредметною. У вищевказаній роботі В.В. Тіщенко зазначає, що «преступление – объект познания практической деятельности, следовательно – и объект научных ...исследований» [226, с. 38]. Далі, автор вказує: «прежде чем сформулировать понятие какой-либо научной категории, нужно определить её функции и назначение» [226, с. 42]. Вказане визначення потрібно, на наш погляд, робити, виходячи з функцій науки. За висловленням А.Ф. Зелінського «всякая наука осуществляет четыре функции: 1) описательную, 2) объяснительную, 3) прогностическую, 4) регулятивную. Криминология содержит феноменологию преступности и преступления, рассматривает соотношение между ними; пытается объяснить их происхождение; разрабатывает методику прогнозирования преступности и индивидуального поведения. Регулятивная функция криминологии есть не что иное, как выработка научных основ предупредительной деятельности субъектов профилактики. Реализация указанных функций означает выполнение стоящих перед наукой задач» [90, с. 10]. У цьому випадку необхідно зазначити, що вищезгадані характерологічні елементи і зв'язки відносяться, передусім, до самого акту злочину і тому, неодмінно повинні досліджуватися як криміналістикою, так і криминологією (а також іншими науками), в залежності від їх функцій, мети та визначених завдань. Розмірковуючи щодо визначення поняття криміналістичної характеристики злочинів, В.В. Тіщенко вказує, що «криминалистическая характеристика определённой категории преступлений представляет собой синтез ...значимых сведений, допускающих возможность создать информационную модель преступлений рассматриваемого класса. Она является своеобразным ...портретом преступления» [226, с. 45]. Однак, за нашим переконанням, вказане повною мірою може бути віднесено і до характеристики криминологічної. Адже, «эффективность противодействия социально-негативным явлениям и, в первую очередь, преступлениям, во многом определяется установлением причин и условий, способствующих их возникновению

и существованию в обществе» [212, с. 65]. Уявляється, що кримінологічне дослідження вказаних характерологічних елементів, нарівні з показниками стану певного виду або групи злочинів, у їхньому взаємозв'язку дозволить досягти значущих результатів у вивченні злочинності загалом.

Грабежі, розбої і вимагання відносять до примітивних насильницьких форм вилучення чужого майна [151, с. 245]. Основні способи їх здійснення зазнали незначних змін з моменту зародження людського суспільства. Вже у Законникові Хамурапі, що правив Вавилоном у XVIII ст. до н. е., містяться згадки про означені види посягань, які каралися стратою [251, с. 14]. Угорський історик Д. Варга вказує, що грабежі і розбої відмічалися вже у ранніх шумерійців [50, с. 29]. Поширеність корисливо-насильницьких злочинів у Стародавній Русі деякі автори порівнюють із формуванням національної кримінальної традиції [256, с. 19] та професіоналізуванням злочинності в цілому [70, с. 55].

Спосіб вчинення злочину, на думку В.М. Кудрявцева, є сукупність прийомів, що використовуються злочинцем при реалізації своїх намірів [136, с. 110]. Розмірковуючи про проблеми кримінологічної класифікації корисливо-насильницьких злочинів, ми зазначали, що при здійсненні такого роду посягань, способом реалізації корисливих спрямувань є насильство або загроза його застосування. Деякі автори виділяють так звані ненасильницькі грабежі – «ривки», а також вимагання, пов'язані із загрозою обмеження прав, свобод, законних інтересів або розголошуванням відомостей, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, до окремої підгрупи, посилаючись на відсутність при їх здійсненні грубих насильницьких дій [90, с. 173; 153, с. 54]. Однак, на наш погляд, у цьому випадку насильство розуміється дещо у вузькому значенні. Уявляється, що обсяг цього поняття не обмежується банальним, хоча і принизливим, ударом в обличчя, демонстрацією автомата Калашникова чи рекетирською праскою. Ривок сумки з рук жінки не обов'язково пов'язаний зі спричиненням саме фізичного болю, однак від цього він не перестає бути актом насильства. Вимагаючи яке-небудь майнове добро і загрожуючи у разі його неотримання, розповсюдити відомості, небажані для

потерпілого, злочинець, безсумнівно, застосовує психічне насильство, обмежуючи право вибору варіанту поведінки жертви, блокуючи його волю.

У зв'язку з цим, при здійсненні корисливо-насильницьких злочинів, насильство, на наш погляд, стає актом поведінки, що характеризується односторонньою деструктивною інтеракцією, спрямованим на протиправне вилучення чужого майна. У цьому випадку фізичний або психічний вплив являють собою форми прояву насильства, і їх застосування залежить від вибору варіанту поведінки діючим суб'єктом. При цьому міра небезпеки цих двох форм умовно рівнозначна. Нерідко психічне насильство призводить до безповоротних процесів з тією ж результативністю, що і насильство фізичне. Означені нами форми прояву насильства ізолювано зустрічаються рідко. На практиці, при здійсненні корисливо-насильницьких злочинів, насильство виражається, як правило, у симбіозі вказаних форм.

Така бінарність може бути психо-фізичною, або фізично-психологічною, в залежності від того, який з двох елементів домінує. Так, у випадку, коли грабіжник, б'ючи жертву, супроводжує свої дії словесною загрозою, в наявності маємо фізично-психологічне насильство. У іншому випадку, коли вимагач, словесно загрожуючи жертві або близьким їй людям, завдає удару, – це вже психо-фізичне насильство. У такому разі фізичний вплив служить засобом демонстрації дійсності загроз і можливості здійснення їх у майбутньому. Однак, в процесі розвитку кримінальної ситуації можливе зміщення акцентів і, як наслідок, зміна домінант. Таким чином, зв'язок у цьому випадку не є фіксованим, і залежить, знову ж таки, від вибору злочинцем форми способу досягнення своїх намірів (рис. 2.1).

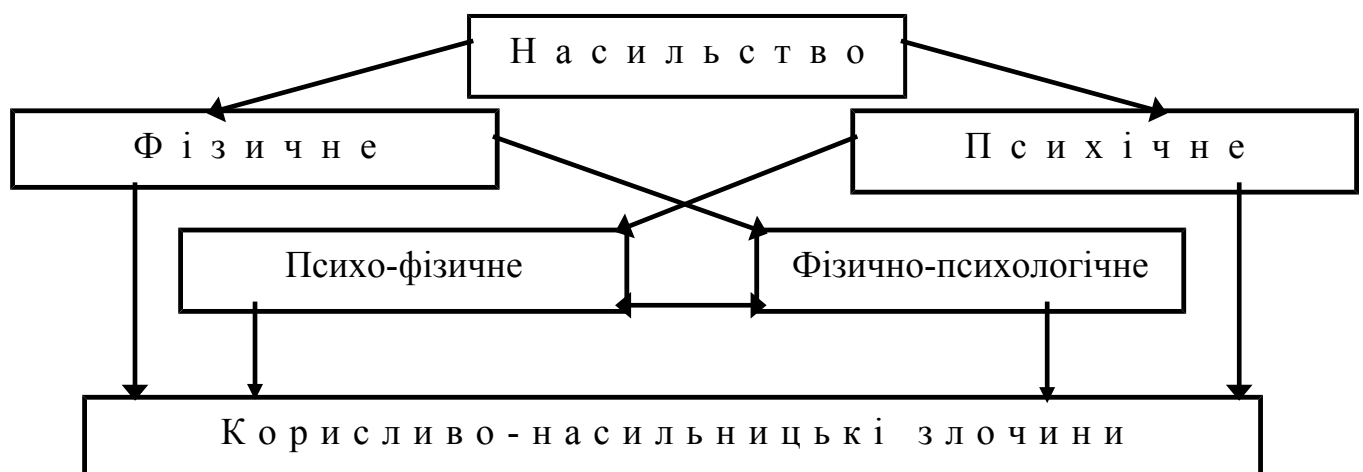


Рис. 2.1. Форми прояву насильства при вчиненні корисливо-насильницьких злочинів.

За справедливим твердженням В.М. Кудрявцева, основними обставинами, які визначають вибір способу здійснення діяння, є:

- ефективність цього способу досягнення мети, яка може змінитися в залежності від мети, об'єкту, обставин, місця і часу здійснення посягання, а також можливостей злочинця;
- відносна безпечність цього способу (форми – *С. А.*);
- вміння (навички) злочинця. З ними, зокрема, пов'язані спеціалізація учасників професійної і організованої злочинності, а також розподіл ролей між співучасниками;
- звичні стереотипи поведінки [136, с. 113].

Крім цього, на думку Л. Атенса, такий вибір може залежити і від відчуття злочинцем того, що жертва перешкоджає або буде перешкоджати його подальшим діям [271, с. 419]. У цьому випадку насильство є для злочинця засобом усунення потенційної або реальної перешкоди своїм діям або засобом перешкоди діяльності іншого.

Розглядаючи проблеми генезису злочинної поведінки, В.М. Кудрявцев зазначав, що вибором способів здійснення злочину закінчується процес його планування [136, с. 114]. Однак, на наш погляд, процес вибору способу вчинення корисливо-насильницьких злочинів має місце не тільки при здійсненні заздалегідь обдуманого посягання, але і при ситуативних діяннях. Тут цей процес обмежений часовими рамками, однак, присутній у всіх випадках.

Істотне значення при виборі конкретного способу здійснення злочину мають, безсумнівно, сама ситуація безпосереднього контакту, а також поведінка жертви. Особливості віктимної поведінки іноземних громадян – жертв корисливо-насильницьких злочинів окремо будуть розглянуті нами далі; окремі питання будуть

також викладені при описові значущих зв'язків злочинця і його жертви. Тут же необхідно зазначити, що, крім вказаних вище обставин, які впливають на вибір злочинцем форми способу здійснення корисливо-насильницького злочину відносно іноземних громадян, нами встановлений ряд специфічних обставин, притаманних даній, суто обмеженій групі злочинних посягань. Передусім, ці обставини зумовлені усвідомленням злочинцем факту, що злочин здійснюється саме відносно іноземного громадянина, а також тим, що такого роду посягання, як правило, мають значний резонанс і їх розкриття знаходиться на жорсткому контролі з боку правоохоронних органів України, посольств і консульських установ. У деяких випадках ці обставини відігравали роль стримуючого чинника, однак, у більшості своїй визначали вибір форми способу здійснення посягання, віддаючи перевагу блискавичним, ретельно спланованим, зухвалим фізично-психологічним формам насильства. Проведеним нами вибіркоvim дослідженням 540 кримінальних справ, порушених за фактами корисливо-насильницьких злочинів, вчинених відносно іноземних громадян, у 482 випадках (89,2 %) встановлено, що злочинці усвідомлювали спрямованість посягання саме на представника зарубіжної держави. Варто зауважити, що для розбоїв і вимагань показник сягає 100 %, що свідчить про ретельну підготовку і планування злочинів такого роду.

На думку В.О. Пашковського, спосіб скоєння будь-якого умисного злочину включає діяльність по його підготовці, здійсненню і приховуванню [175, с. 20]. Узагальнюючи результати проведеного нами вибіркового дослідження, можна зазначити, що при здійсненні ситуативних корисливо-насильницьких злочинів (як правило, грабежів) діяльність по підготовці була вельми поверховою і нетривалою, і включала в себе блискавичну оцінку ситуації, а також припущення про можливі шляхи відходу з місця події. Як правило, процес підготовки корисливо-насильницьких злочинів, що зазделегідь планувалися, забирав досить багато часу (у деяких випадках – до двох місяців) і включав у себе:

- а) розвідувальні дії – пошук жертви; наведення довідок про спосіб життя, розпорядок дня як самої жертви, так і її оточення; встановлення часу

- знаходження у певних місцях (в офісі; за місцем мешкання; у дорозі проходження), шляхом перевірки показників електролічильників, поштових скриньок, місць паркування особистого автотранспорту; безпосереднього спостереження; телефонування; наведення довідок через третіх осіб тощо;
- б) з'ясування найбільш сприятливого місця здійснення посягання, шляхів підходу до нього і найбільш безпечного відходу. При цьому, при плануванні найбільш зухвалих злочинів, мають місце пробні варіанти підходу і відходу до місця, тренувальне «посягання» з встановленням хронометражу діяння, яке планується;
- в) встановлення безпосереднього зв'язку з жертвою (при здійсненні вимогань – шляхом телефонних переговорів, відправлення поштової кореспонденції, особистих контактів, або з використанням комп'ютерної чи іншої техніки;
- г) придбання або виготовлення засобів здійснення злочину – знаряддя, боєприпасів, засобів маскування (масок, рукавичок, форменого одягу, підроблених документів), автотранспорту; знаряддя відімкнення запираючих пристроїв; засобів зв'язку тощо;
- д) підбір можливих учасників групового посягання.

Вказані вище підготовчі заходи в різних варіаціях зафіксовані нами по всьому масиву (100%) вимогань, 83% розбоїв і 62,2% грабежів, вчинених відносно представників зарубіжних країн. На наш погляд, це дає можливість стверджувати, що корисливо-насильницькі посягання відносно іноземних громадян, у більшості своїй, є заздалегідь ретельно спланованими, розумово змодельованими злочинами. В.О. Туляков зазначає, що «злоумышленник нападает не на конкретного человека, а на обезличенную жертву. Для преступника жертва не обладает личностными качествами, она, как правило, одна из тех, «кто стоит на другой стороне» [234, с. 358]. Однак, для групи злочинів, яка досліджується, жертва, нерідко, крім абстрактного носія права власності, стає реальним носієм особистих характеристик, урахування яких злочинцем є необхідним для вибору оптимальних і дійових заходів здійснення протиправних спрямувань.

При здійсненні корисливо-насильницьких злочинів, на думку С.В. Кудрявцева, мають місце суперечності між суб'єктами. У цьому випадку такі суперечності сконцентровані на певних матеріальних цінностях, які одному з суб'єктів належать по праву, а для іншого є предметом злочинних інтересів [138, с. 12]. Результатом вирішення протиріч є корисливо-насильницький злочин.

Як раніше відмічалось, відкритість посягання (безпосередня інтеракція) дає підставу розглядати вказані види злочинів як відособлену групу. У момент здійснення злочину його уявна модель об'єктивізується і проявляється в реальних насильницьких діях. При цьому, форми такого насильства нерідко не співпадають із заздалегідь сформованою моделлю. На думку В.В. Тіщенко, насильство може проявлятися у зв'язуванні жертви, замкненні її у приміщенні, застосуванні до неї тортур і катування [224, с. 205; 226, с. 31-33]. Н.Ф. Кузнецова, досліджуючи кримінологічну характеристику корисливо-насильницьких злочинів, вказує, що основними способами їх здійснення є «угрозы, избиения, срывание шапок или вырывание сумочек, ограбление лиц, находящихся в беспомощном состоянии, чаще пьяных» [131, с. 346]. Однак, на наш погляд, такий опис має певну логічну незавершеність. Уявляється некоректною постановка в один класифікаційний ряд різних за обсягом понять. Так, загрози і побиття дійсно являють собою форми насильницьких дій, тоді як безпорадний стан, а рівно і стан алкогольного сп'яніння відносяться, на наш погляд, до чинників, що підвищують віктимність жертви. Так саме, як вказівка на предмети посягання (головні убори, сумки) повинна відноситись до іншого розряду характерологічних елементів злочинного посягання.

Виділяючи відкритість посягання як об'єднуючу кримінологічну ознаку корисливо-насильницьких злочинів, В.О. Пашковський вказує на різні способи їх здійснення. Зокрема, для ненасильницьких грабежів (раніше ми висловлювали свою думку з приводу сумнівності цього визначення), характерні «похищения шапок, рывки сумок, отнимание различных предметов у пьяных» [175, с. 27]. Насильницькі грабежі, на думку В.О. Пашковського, здійснюються «такими способами, как сваливание, избиение потерпевшего... Угроза ...выражается неопределенно, например, словами «отдай кошелек, а то будет хуже», «мы с тобой разделаемся,

если не отдашь часы» [175, с. 27]. У свою чергу, способи здійснення розбоїв В.О. Пашковський поділяє на дві групи: а) розбій без застосування зброї; б) розбій із застосуванням зброї [175, с. 28]. На наш погляд, ця класифікація практично аналогічна попередній (за Н.Ф. Кузнецовою) і їй властиве ідентичне заміщення понять. Вказівка на лексичний склад загроз при вчиненні грабежів, як втім і іншого корисливо-насильницького посягання, також є недостатньою для класифікації, оскільки він може варіювати в залежності від освітнього рівня злочинця і сприйняття жертви. У зв'язку з цим В. Рибкін справедливо зазначає, що для дієвості загроз злочинцеві «стоит только прохрипеть нечто устрашающее, продемонстрировав зверское выражение лица» [197, с. 128].

На наш погляд, класифікація повинна будуватися за іншими напрямками. Раніше ми зазначали, що, на нашу думку, єдиним, загальним способом здійснення корисливо-насильних злочинів є насильство. Формами вираження насильства як способу досягнення корисливих спрямувань виступають насильство фізичне, психологічне, а також дві бінарні форми, що залежать від домінанти вияву. Таким чином, всі відомі практики прийому насильницьких дій можуть бути класифіковані по вказаних підставах таким чином.

Фізичне насильство:

а) непряме (ривок);

б) пряме (що виражається в нанесенні ударів, тілесних ушкоджень різної міри тяжкості, позбавленні свободи).

Пряме фізичне насильство, у свою чергу, може виступати у вигляді кваліфікованого (із застосуванням зброї або інших предметів, що використовуються як зброя) і простого (без такого).

Психічне насильство являє собою вираження загроз щодо можливого настання несприятливих для жертви наслідків, спрямоване на придушення волі останнього в інтересах правопорушника. При цьому форми вираження психічного насильства можуть бути різноманітні – усна мова; виконані на різних носіях

(записки, аудіо-відеозаписи, фотоматеріали, публікації в ЗМІ і т.ін.); демонстрації (зброї, жестів, предметів асоціативного характеру).

Бінарні форми насильства, у свою чергу, являють собою симбіоз фізичного і психічного насильства і можуть виражатися в різних, вказаних вище, прийомах.

За результатами проведеного нами дослідження були встановлені такі тенденції поширеності насильницьких дій при здійсненні корисливо-насильницьких посягань відносно іноземних громадян.

Грабежі.

Як відмічалось раніше, 62,2 % грабежів заздалегідь планувалися злочинцями і мали явно не ситуативний характер. При цьому, при їх здійсненні застосовувалися бінарні форми насильства, як правило, з домінацією психологічного впливу. Так, в 57 % заздалегідь спланованих грабежів злочинці вдавалися до усних виразів загроз, жестових демонстрацій, зводячи до мінімуму насильство фізичне. У 43 % випадків застосування фізичного насильства відігравало вирішальну роль і виражалось, як правило, у вигляді простого прямого насильства. При цьому, рівень попередньої підготовки злочину включав у себе всі вказані нами вище стадії.

У 37,8 % зареєстрованих грабежів, які не мали ретельної попередньої підготовки, ситуаційні «ривки» мають незначну питому вагу і представлені 25 % від загального масиву такого посягання. У цих випадках безпосередній контакт укладався у раптовому вихопленні предметів і речей без застосування психічного насильства. У свою чергу, у 75 % грабежів, що заздалегідь не планувалися, застосування бінарних способів насильства супроводжувалося прямим фізичним насильством. У зв'язку з цим цікавим уявляється той факт, що при заздалегідь підготовлених грабежах злочинці набагато рідше застосовують фізичне насильство, тоді як при здійсненні ситуаційних посягань пріоритет віддається саме такому способу дій. На наш погляд, таке становище пояснюється низкою чинників, а саме:

- відсутністю у зловмисника належної оцінки реальної ситуації при здійсненні ретельно непідготовлених грабежів;
- відсутністю ретельної підготовки, яка компенсується підвищеною агресією;
- маргинальним супроводом більшості таких грабежів;
- соціальною фасилітацією представників груп грабіжників (що, в принципі, характерно для всіх видів корисливо-насильницьких злочинів).

Розбої.

Для 83 % зареєстрованих розбоїв, жертвами яких ставали іноземні громадяни, характерні попереднє планування і ретельна підготовка майбутніх злочинних дій. Як правило, будучи груповими, такі посягання у 83 % випадків супроводжувалися застосуванням кваліфікованого прямого фізичного насильства. Бінарні форми виявлялися в інших 17 % заздалегідь спланованих розбоїв. При цьому застосування фізичного насильства завжди супроводжувалося демонстрацією зброї або інших предметів, які можуть заподіяти істотних тілесних ушкоджень. 17 % заздалегідь неспланованих розбоїв, скоєних відносно представників зарубіжжя, були або ситуаційними розбоями, або раптово перерісшими у такі з грабежів, крадіжок, хуліганств. Потрібно зазначити, що в таких випадках насильство застосовувалося злочинцями, у більшості випадків при активних оборонних діях з боку потерпілих. Примітно, що в деяких випадках (хоч їхня кількість і не є значною), мала місце інверсія ролей. При цьому первинний злочинний намір до кінця не реалізовувався.

Вимагання.

Цей вид корисливо-насильницьких злочинів, як вказувалося нами раніше, завжди має стадію підготовки. Вимагання, які ретельно плануються заздалегідь, переважно групові злочини, з чітким розподілом ролей між членами групи. При цьому, за вивченим нами масивом вимагань, вчинених відносно іноземних громадян, встановлена наявність, як правило, психо-фізичного насильства (96 % випадків). В інших же 4,0 % зареєстрованих випадків таких вимагань злочинцями застосовувалося саме психічне насильство.

Діяльність по приховуванню злочину також входить до загального поняття способу здійснення діяння. На наш погляд, така діяльність може бути двох видів:

- діяльність по приховуванню слідів злочину, яка виражається у: знищенні слідів присутності і дій на місці; використанні маскуючих зовнішніх засобів; створенні неправдивого алібі [224, с. 205]; визначенні шляхів відходу з місця злочину тощо;
- діяльність по приховуванню предметів посягання, що виражається у пошуку місць їх зберігання або збуту.

У досліджених нами фактах грабежів і розбоїв, скоєних відносно іноземців, не встановлено наявності яких-небудь значних заходів, що приймаються зловмисниками щодо приховування слідів злочину. Сам факт таких злочинів, як правило, обмежений стислими часовими рамками, що не дає злочинцеві реальної можливості цілеспрямованого приховування слідів. Слід, однак, зазначити, що така діяльність при здійсненні ситуаційних грабежів і розбоїв зводилася до миттєвого визначення можливих шляхів відходу; подальшого знищення зброї та інших предметів, що використовуються при здійсненні посягання. При здійсненні заздалегідь спланованих грабежів і розбоїв, крім вказаних вище дій, злочинцями ретельно вивірялися шляхи підходу до місця злочину і відходу від нього, у 47 % випадків використовувався автотранспорт. Примітно, що практично по 97 % зареєстрованих грабежів і розбоїв зловмисники не застосовували ніяких засобів маскуваності. Для пояснення цього, крім швидкоплинності події злочину (грабежів, розбоїв), його раптовості, що паралізує концентрацію уваги жертви на зовнішності злочинця, існує ще один важливий, специфічний чинник. Проведеним нами опитуванням представників різних етнічних груп іноземних громадян далекого зарубіжжя встановлено, що яскраво виражена європеїдна зовнішність конкретної особи асоціюється лише як інша етнічна група. При цьому, опис зовнішності позбавлений конкретики. Те ж саме відбувається і при встановленні особливостей мовлення особи, що посягала. Для іноземця будь-яка фраза, вимовлена не його рідною мовою, є, перш за все, мова іноземна, на якій говорить більшість населення країни його тимчасового перебування. Інакше складаються обставини при вчиненні

вказаних злочинів відносно іноземців – громадян близького зарубіжжя. У цих випадках зловмисники, враховуючи швидкоплинність злочину, його раптовість, враховують ще й чинник «чужини» потерпілого у державі перебування, обмеженість соціальних контактів, що додатково паралізують концентрацію уваги жертви на зовнішності злочинця.

Значущими, на наш погляд, як в теоретичному, так і практичному аспектах, уявляються відомості про місця збуту викраденого при здійсненні грабежів і розбоїв. За результатами особистого вивчення, в залежності від предмета злочинного посягання, викрадене у 73 % випадків збувалося вже у першу добу після здійснення злочину. Необхідно зазначити, що при здійсненні крадіжок індивідуального майна іноземних громадян, такий показник становить 55 % [15, с. 94]. У 75 % випадків грабежів і розбоїв викрадене майно збувалося скупщикам (антикваріат, дорогоцінні метали, апаратура, автоагрегати і т.ін.), або на ринках випадковим покупцям; у 17,5 % майно збувалося шляхом безпосереднього обміну на наркотичні речовини, алкогольні напої, продукти харчування. І лише у 7,5% випадків зловмисники залишали викрадене для особистого користування.

При здійсненні вимагань відносно іноземців, діяльність по приховуванню слідів злочинів в основному обмежується завуалюванням способів безпосереднього контакту з жертвою посягання. Це може виражатися в умисній зміні почерку при написанні записок, зміні голосу при телефонних переговорах або аудіозаписах і т.ін. Будь-які засоби маскування зовнішності, як правило, не використовуються. Специфічність предметів посягання при вимаганнях також визначає спрямованість дій по збуту і зберіганню викраденого. Тут, за результатами нашого вивчення, у більшості випадків зловмисники залишають викрадене для особистих потреб (у 94,3 % фактів). В інших випадках (5,7 %) предмети посягання збувалися третіми особами або передавалися в рахунок погашення боргів.

На нашу думку, відомості про способи здійснення корисливо-насильницьких злочинів дозволяють виявити структуру, поширеність злочинних дій, що дозволяє визначити основні напрями профілактики цих видів злочинів і розробити диференційовані заходи щодо їхнього обмеження.

Відомості про місця і умови обстановки здійснення корисливо-насильницьких злочинів також мають певну специфіку. У літературі, однак, відсутній єдиний підхід до класифікації таких посягань у залежності від місця здійснення. Так, В. Рибкін виділяє такі різновиди:

- квартирно-домові;
- офісні;
- торгові, що здійснюються у торгових залах;
- під відкритим небом, які відбуваються на вулицях, у парках, лісових масивах;
- у під'їздах, на сходових клітинах і в ліфтах;
- у приміщеннях ощадбанків, кас і обмінних пунктах валюти;
- відносно інкасаторів і таксистів;
- з метою заволодіння автомобілем;
- з використанням міліцейського форменого одягу [197, с. 132-134].

На наш погляд, така класифікація, заслуговуючи на увагу, понадміру деталізує явище і не цілком відповідає вимогам формальної логіки, проводячи розподіл по різних підставах.

В.В. Тіщенко вказує, що місцями здійснення корисливо-насильницьких злочинів «обычно являются частные дома или квартиры граждан, государственные или общественные учреждения, офисы совместных, малых, кооперативных предприятий, фирм и т.п.; улицы, скверы (парки), дворы, подъезды, лестничные площадки, лифты; местность вне населенных пунктов, автомобильный транспорт» [224, с. 205; 226, с. 90-92].

Конкретика щодо визначення місць здійснення корисливо-насильницьких злочинів відмічається в роботах В.О. Владимірова [56, с. 40], А.Ф. Зелінського [90, с. 174-175], Г. З. Моїсеєнка [159, с. 4], Пашковського [175, с. 27-28], В.І. Холостова [56, с. 40]. Більш чітко різновиди місць вчинення корисливо-насильницьких злочинів визначені у роботах Є.П. Вечерніна, М.В. Кравченка, Ю.М. Худякова [54, с. 9], Н.Ф. Кузнецової [131, с. 346].

На наш погляд, визначення місць здійснення корисливо-насильницького посягання повинне бути представлене у вигляді укрупненої, розгорнутої, ділимой системи. Зокрема, основними елементами такої системи неодмінно є такі основні місця здійснення цієї групи посягань:

- на місцевості;
- в приміщеннях;
- на транспорті.

Уявляється, що вказані елементи являють собою найбільш загальні, відправні поняття, які обумовлюють ту чи іншу форму способу здійснення посягань, про які говорилося раніше. У свою чергу, укрупнена система може бути конкретизована в залежності від реальних обставин. На наш погляд, така укрупнена класифікація місць здійснення корисливо-насильницьких злочинів найбільш прийнятна для кримінологічної характеристики і охоплює всі можливі, типові місця вчинення посягань. Надмірна деталізація загального масиву даних може бути нескінченною, безсумнівно, докладною, але, занадто громіздкою. На нашу думку, відомості, що узагальнюються, також набувають системності, що, безумовно, є важливим при вирішенні завдань кримінологічного аналізу.

Так, за результатами, проведеного нами суцільного дослідження, грабежі і розбої відносно іноземних громадян, в основній своїй масі, здійснюються на місцевості. На вулицях, у парках, скверах і у дворах будинків було скоєно 62 % грабежів і розбійних нападів. Як справедливо вказують Т.О. Білоус і В.О. Туляков, «улица – это место, связанное с незаконным оборотом наркотиков, проституцией, алкоголизмом, анонимностью общения, нервозностью и повышенной вспыльчивостью окружающих; место, потенциально враждебное человеку с его загазованностью, насыщенностью транспортом и криминализированностью» [35, с. 38-39]. Крім цього, потрібно зазначити, що у всіх розглянутих випадках нами простежувалися яскраво виражені віктимогенні чинники. У приміщеннях (квартирах, офісах, готелях, гуртожитках тощо) було скоєно 33 % корисливо-

насильницьких злочинів. Примітно, що більшість таких посягань доводиться саме на квартири, де тимчасово мешкають іноземні громадяни. Раніше ми вже зупинялися на результатах проведеного нами пілотажного опитування щодо віддання переваги представникам зарубіжних країн мешкати у відособлених приватних будинках і квартирах. Тут же, наводячи статистичні дані, хотілося б зазначити, що анонімність образу життя і обмеженість соціальних контактів за місцем мешкання, як значущий криміногенний чинник усвідомлюється не тільки науковцями-кримінологами, але і, передусім, злочинцями. Готелі, гуртожитки, сервісні центри по обслуговуванню і розміщенню іноземних туристів, хоч і зі слабкою, але все ж таки існуючою системою контролю над особистістю, набагато менш привабливі для зловмисників як місця здійснення корисливо-насильницьких зазіхань.

Грабежі і розбої відносно іноземних громадян, скоєні на транспорті, у всіх випадках мали характер заздалегідь спланованих дій, яким передувало легковажна, провокуюча поведінка майбутньої жертви, яка виражалася в браваді, демонстрації значних матеріальних цінностей при ігноруванні заходів особистої і майнової безпеки. При цьому у 70 % випадків грабежі і розбої відносно іноземців на транспорті здійснювалися при перевезенні ними грошових коштів; у 25 % – при транспортуванні товарів і лише у 5 % метою посягання було заволодіння самим транспортним засобом.

Вимагання відносно представників зарубіжних країн, у більшості розглянутих нами випадків (87 %) здійснювалися на місцевості (на вулицях, у парках, на площах), що пояснюється реальною можливістю для зловмисників швидкого відходу з місця злочину, використання автотранспорту. В інших випадках (13 %) злочини здійснювалися у приміщеннях, куди, як правило, був вільний доступ або зловмисників допускали самі потерпілі.

Як відмічалося нами раніше, корисливо-насильницькі злочини відносно іноземних громадян, – це, у більшості своїй, «міські» злочини. У зв'язку з констатацією цього факту, нагадаємо висловлення М.М. Гернета, що датується 1924 роком. Він назвав тоді корисливо-насильницькі посягання «атавістическими,

первобытно грубыми, типично сельскими преступлениями» [65, с. 24]. Тепер же, навпаки, з повною до того підставою, їх можна назвати типово «міськими» злочинами. При цьому, підсумовуючи сказане, необхідно виділити основні тенденції щодо місць їх здійснення.

По-перше, велика частка посягань вказаної групи, здійснюється на місцевості, – малолюдних вулицях, парках, дворах. При цьому, за справедливим твердженням М.І. Кліменка, оскільки такі злочини здійснюються частіше за все в безлюдних місцях, свідків і очевидців при їх розслідуванні, як правило, не буває [203, с. 226].

По-друге, при скоєнні злочинів у приміщеннях, такими частіше за все є відособлені, приватні квартири, в яких тимчасово, часом нелегально, мешкають іноземці.

По-третє, у своїй більшості, місця скоєння корисливо-насильницьких злочинів багато в чому обумовлюються віктимною активністю самих жертв цих злочинів – іноземних громадян. Іншими словами можна сказати, що місцем здійснення злочину є місце перетину між кримінальною та віктимною активністю.

Відомості про сезонні та часові критерії розподілу корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян також є, на наш погляд, значущими характерологічними елементами. Дослідження, проведені в різні періоди різними авторами, виявили значну нестабільність таких показників. Так, за даними В.І. Холостова і В.О. Владимірова, з 8.00 до 16.00 годин здійснювалися 26,1 % зареєстрованих корисливо-насильницьких злочинів. З 16.00 до 19.00 годин – 23,8 %; з 19.00 до 22.00 годин – 24,5 %; з 22.00 до 24.00 годин – 5,6 %, і з 2.00 до 8.00 годин ранку – 1,8 % посягань вказаної групи [56, с. 41]. Наведені дані дещо відрізняються від результатів, вказаних в інших роботах. Відомості Ю.В. Бишевського і О.І. Марцева вказують на те, що з 6.00 до 10.00 годин ранку, здійснюється 4,0 % корисливо-насильницьких злочинів; з 10.00 до 18.00 годин – 16,5 %; з 18.00 до 24.00 годин – 58,0 %, і з 24.00 до 6.00 годин – 21,5 % посягань [49, с. 95-96]. У свою чергу, В.О. Пашковський зазначає, що «две трети грабежей (66,2 %) и разбоев (63,8 %) совершаются в период от 16 до 24 часов» [175, с. 17].

Інші, але все ж схожі дані, наводять Ю.М. Худяков, М.В. Кравченко і Є.П. Вечернін, вказуючи, що за часом переважна частина корисливо-насильницьких посягань відносно іноземних громадян припадає на вечірні і нічні години [54, с. 9]. Такого ж висновку дійшли А.Е. Жалінський, О.О. Герасун, стверджуючи, що 93,9 % розбоїв і грабежів були скоєні саме у вечірні часи [81, с. 5]. О.О. Герцензон за матеріалами особистого вивчення дійшов висновку, що частіше такі посягання здійснюються у вечірні часи від 19.00 до 23.00 годин [66, с. 104].

Не можна не зазначити, що наведені відомості мають, на наш погляд, декілька узагальнений характер. Вони важкі для порівняння, оскільки автори не дотримуються єдиної часової градації. Однак, всі без виключення підкреслюють одну обставину – переважна більшість злочинів, які розглядаються, здійснюється у вечірній час. Але констатація факту не є його поясненням. Ніякі, навіть самі докладні статистичні дані, виконуючи описову функцію, не будуть достатніми для здійснення прогностичної та регулятивної функцій без належного їх тлумачення.

Взявши за основу часову градацію, запропоновану В.І. Холостовим і В.О. Владимировим, як більш докладнішу, ми на матеріалах особистого вивчення отримали такі показники розподілу грабежів і розбоїв відносно представників зарубіжних країн в Україні. З 8.00 до 16.00 годин було скоєно 20,6 % фактів грабежів і розбоїв. З 16.00 до 19.00 годин – 26,4 %; з 19.00 до 22.00 годин – 30,4 %; з 22.00 до 24.00 годин – 19,1 %; з 24.00 до 2.00 годин – 2,0 %, і з 2.00 до 8.00 години ранку – 1,5 % таких посягань. Як видно з поданих даних, відносна часова поширеність грабежів і розбоїв не зазнала яких-небудь істотних змін. Як і раніше (згадані вище дослідження проводилися вказаними авторами в 70-х і 80-х роках минулого століття), грабежі і розбої відносно іноземних громадян у більшості своїй здійснюються у вечірній час. У свою чергу, вимагання розподілені дещо інакше. Тут основна маса припадає на денний час (67,8 %), тоді як в нічний час вони, як правило, не вчинялися взагалі.

Для повноти освітлення цього характерологічного елемента уявляється за необхідне вказати на сезонний розподіл групи злочинів, що досліджується. Так, за результатами особистого вивчення, найбільша інтенсивність корисливо-

насильницьких посягань припадає на такі періоди, як січень-лютий (18 %); березень-квітень (21 %); вересень-жовтень (22 %). Трохи нижчою є частка таких посягань у травні-червні (12 %), липні-серпні (15 %); листопаді-грудні (12 %). Подібні коливання, як часові, так і сезонні, можливо, на наш погляд, пояснити відповідними особливостями міграційних процесів, пов'язаних з організацією навчального процесу у навчальних закладах, туризмом і т.ін., суб'єктами яких є іноземні громадяни. Крім цього, вечірні періоди найбільш «сприятливі» для здійснення таких посягань, оскільки супроводжуються послабленням уваги, загальною втомою потенційної жертви і, як наслідок, відсутністю реальної можливості до активної відсічі. Являють інтерес також відомості про розподіл зареєстрованих корисливо-насильницьких злочинів по днях тижня. Найбільша їх кількість, за результатами нашого вивчення, доводиться на вівторок (21 %) і п'ятницю (27 %), найменша – на суботу (6,0 %) і неділю (5,0 %). В інші дні такі посягання розподілялися так: понеділок – 18 %; середа – 9,0 %; четвер – 14 %.

Дані про предмети злочинного посягання при здійсненні корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян не володіють специфічністю, яка була б властива лише вказаній групі протиправних діянь. Однак, за справедливом, на наш погляд, твердженням В.О. Пашковського «осведомленность о наиболее распространенных предметах похищения... создает возможность целенаправленного розыска похищенного и преступников» [175, с. 19]. Крім суто практичного значення, відомості про предмети посягання, будучи невід'ємною складовою кримінологічної характеристики, мають істотну теоретичну значущість. У зв'язку з цим, вдале, на наш погляд, визначення предмета дає Є.О. Фролов, який зазначає, що «предмет преступления – это такие физические предметы (тела), путем воздействия на которые происходит преступное посягательство на непосредственный объект. Признание вещественных предметов предметами преступления в конкретных случаях зависит от характера их взаимосвязи с теми или иными общественными отношениями и от того, в каких формах происходит посягательство на эти отношения» [246, с. 29]. Уявляється за необхідне зробити обмовку, що кримінально-правові аспекти поняття предмета злочину не входили до

програми справжнього дослідження. У нашому випадку предметами посягання виступає все майно, яким володіють, користуються і розпоряджаються іноземні громадяни, що знаходяться в Україні, і яке протиправно вилучається злочинцями при здійсненні корисливо-насильницького посягання.

На жаль, доводиться констатувати, що в багатьох роботах різних авторів цій складовій або не приділяється належної уваги, або такі відомості позбавлені системності і орієнтованості на інші, суміжні елементи кримінологічної характеристики. Різні підходи до освітлення цього питання продукують і різні погляди.

Так, А.Е. Жалінський і О.О. Герасун зазначають, що у потерпілих при здійсненні корисливо-насильницьких злочинів вилучаються нерідко малоцінні предмети – дрібні суми грошей, годинники, шапки тощо. «Часто похищаються предметы заведомо относительно невысокой стоимости, реализация которых затруднительна и малоприбыльна» [81, с. 6]. До цієї точки зору схилиються також В.О. Владимиров і В.І. Холостов, вказуючи, що більшість злочинів групи, що розглядається, заподіюють потерпілим відносно невеликий збиток. За результатами проведеного ними дослідження, найбільш поширеними предметами протиправного вилучення при вчиненні корисливо-насильницьких посягань були гроші (46,5 %), предмети одягу (23,7 %), годинники (21,2 %), шапки (11,1 %), побутова техніка та пристрої (6,1 %), дамські сумки (4,2 %) [56, с. 31].

При цьому уявляється, що процентне співвідношення надається декілька умовно, оскільки в більшості випадків викрадаються одночасно різні речі і цінності.

О.І. Марцев і Ю.В. Бишевський вказують, що частіше за все предметами корисливо-насильницьких злочинів є гроші, предмети одягу, ювелірні вироби. Цікаво зазначити, що, за даними проведеного ними дослідження, у 17,2 % випадків предметом посягання були алкогольні вироби [49, с. 96].

Однак, у теперішній час, продовжуючи розмову про співвідношення предмета посягання і розміру збитків при здійсненні корисливо-насильницьких посягань відносно іноземних громадян, доводиться констатувати, що ситуація кардинально змінилася у бік значного збільшення заподіяних матеріальних збитків. Так, за

результатами проведеного нами аналізу матеріалів судової і слідчої практики встановлено, що у 82,3 % грабежів, 84,1 % розбоїв і 97,0 % вимагань іноземним громадянам заподіювався значний матеріальний збиток. У зв'язку з цим уявляється, що в період різкого майнового розшарування населення країни сталася відповідна деформація свідомості, що виражається в завищенні реальних потреб, бажанні миттєвого їх задоволення при відсутності законних до того можливостей. А.Ф. Зелінський вдало помічав, що «мгновенно, как в сказке, разбогатевшему слою нуворишей из числа криминальных и полукриминальных элементов, а также наиболее ловких и беспринципных бывших номенклатурщиков и коррумпированных чиновников противостоит столь же стремительно обедневшая интеллигенция, высококвалифицированные рабочие «оборонки», студенты, пенсионеры и другие социальные группы» [90, с. 7]. Усвідомлення безвиході жебрацького становища, яке супроводиться, наполегливо (і успішно) формуємим засобами масової інформації образом «благородного бандита», безсумнівно призводять до переосмислення цінностей і змін суспільної свідомості. За справедливим визначенням сучасного російського письменника В.О. Пелевіна, «чёрная сумка, набитая пачками стодолларовых купюр, уже стала важнейшим культурным символом и центральным элементом большинства фильмов и книг, а траектория её движения сквозь жизнь – главным сюжетообразующим мотивом» [176, с. 128].

Як вже відмічалось, практичне і теоретичне значення дослідження поширеності тих або інших предметів корисливо-насильницьких злочинів залежить, на наш погляд, від правильного розуміння їх взаємозв'язку з іншими характерологічними елементами. Зокрема, предмет посягання обумовлюється місцем самого посягання. У свою чергу форма способу дій при здійсненні корисливо-насильницького злочину багато в чому залежить від цінності, значущості того або іншого предмета для жертви і зловмисника.

На нашу думку, логіка дослідження предмета посягання повинна впливати, виходячи із запропонованої нами раніше укрупненої системи місць здійснення корисливо-насильницьких злочинів. Так, при здійсненні грабежів і розбоїв на

місцевості, найбільш поширеними предметами посягання (по матеріалах проведеного нами вибіркового дослідження) виступали грошові кошти і ювелірні вироби – 88,2 %, мобільні засоби зв'язку (телефони, пейджери) – 19,3 %; апаратура (відеокамери, фотоапарати) – 2,3 %; предмети одягу – 2,1 %; годинники – 0,1 %. У цьому випадку процентне співвідношення перевищує 100 %, оскільки у більшості випадків викрадаються одночасно різні цінності і предмети.

Відомості про предмет посягань (грабежів і розбоїв), скоєних у приміщеннях, можуть бути представлені так: грошові кошти і ювелірні вироби – 90,3 %; апаратура і комп'ютерна техніка – 31,2 %; предмети мистецтва – 2,4 %; документи і цінні папери – 1,3 %; інші предмети і речі – 0,2 %.

Так само, як і в наведених вище варіантах, на транспорті частіше за все при здійсненні грабежів і розбоїв викрадаються гроші і ювелірні вироби (82,2 %). У інших випадках предметами таких злочинів були товари, які перевозилися іноземними громадянами (41,3 %). Самі транспортні засоби були предметом посягання лише в 0,5 % зареєстрованих злочинів.

Примітно, що у всіх випадках вимогання стосовно представників зарубіжних держав, предметом посягання були грошові кошти (валюта).

Проведений аналіз свідчить, що при здійсненні корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян у теперішній час, як основний предмет посягання, виступають грошові кошти. Іноземець, незалежно від країни походження, асоціюється у цьому випадку як власник тієї самої «чорної сумки, набитої пачками стодоларових купюр», про яку згадувалося вище. Результати опитів і особистих бесід з особами, засудженими і затриманими за здійснення корисливо-насильницьких злочинів відносно представників зарубіжжя, привели нас до висновку про формування у свідомості більшості з них лінгвістичного монстру – слова «іноземець» і «долар» стали зараз синонімами. Примітно, що таке уявлення типове не тільки для осіб, кримінально активних, але і для більшості законослухняних громадян. Крім цього, образ іноземця-ворога, терориста, поборника темних сил, який наполегливо формується засобами масової інформації, призводить до того, що все частіше при здійсненні корисливо-насильницьких

злочинів на перший план висувається прагнення до знування над особистістю, а вже потім, вилучення майна як «трофею». Досить детально питання криміногенного впливу засобів масової інформації на процеси маніпуляції суспільною свідомістю розглядалися в роботах Г. Шнайдера [287, с. 6–8], Х. Гепінгера [276, с. 98]. У свою чергу, В.О. Туляков зазначає, що «психология современного общества во многом утилитарна, определяясь элементами общей культуры, диктуемой средствами массовой информации. В ряду сидящих перед голубыми ящиками реципиентов... в некоторой мере стираются классовые и культурные различия, образуется масса. Масса легко управляемая и контролируемая» [233, с. 143]. У зв'язку з цим примітно, що, розмірковуючи про долю іноземців в Україні, голова Духовного центру мусульман України Рашид Брагін особливо підкреслює наявність у суспільній свідомості представників післярадянських держав сформованого поняття осіб «мусульманської» національності, що істотно розширило поняття осіб «кавказької» національності [44, с. 6]. Затвердженню такого становища безсумнівно сприяють чисельні сумнівні публікації у засобах масової інформації громадсько-політичної та релігійної спрямованості. Як приклад, можна навести цитату зі статті Девіда Хасавея «Настоящий ислам – что это?», де автор безапеляційно стверджує: «Мы открываем шокирующую правду об исламе!... История говорит, что ислам со времён своего основания противостоял Европе... Сейчас Европа переживает второе вторжение... Не является ли Европа женщиной, сидящей на быке (исламе), который её насилует? Понимаете ли вы, насколько серьёзна угроза ислама?...есть три книжные религии: евреи, верующие в Старый Завет, христиане, принимающие всю Библию, и мусульмане, верящие в Коран. Но Аллах – это совсем не наш Бог. Посмотрите на их символы – полумесяц на мечетях и флагах мусульман по форме похож на рога быка! Похоже, они поклоняются Ваалу – быку, который и есть сам дьявол!... Воинствующие мусульмане ненавидят Крест и другие христианские символы... Это часть великой битвы нашего времени» [248, с. 4–7]. На нашу думку, таке ототожнення іноземних громадян з матеріальною надзабезпеченістю і ворожістю являє собою своєрідний процес стигматизації, який багато в чому визначає підвищення віктимності такої соціальної спільності. На наш погляд, цей

процес можна, визначити як віктимогенну стигматизацію іноземців, що є одним з основних чинників підвищення їхньої групової та індивідуальної віктимності.

Інформація про особу злочинця, жертви і характер зв'язків між ними являють собою один з найбільш значущих характерологічних елементів групи злочинів, які розглядаються. Сама по собі проблема особи правопорушника – одна з основних і досить досліджених в кримінології. Тією чи іншою мірою її розглядали В.Г. Андросюк, Ю.М. Антонян, Б.В. Волженкін, В.О. Владимиров, В.І. Грачов, А.І. Долгова, В.Є. Емінов, А.Ф. Зелінський, К.Є. Ігошев, І.І. Карпець, В.С. Ковальський, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, Н.С. Лейкіна, С.М. Мірович, І.С. Ной, А.Р. Ратінов, Г.М. Рєзнік, О.Б. Сахаров, А.П. Тузов, В.Д. Філімонов, В.І. Холостов та ін. У цій роботі ми не ставили собі за мету дослідження процесу формування особи корисливо-насильницького злочинця. До нашої задачі входило з'ясування деяких особливостей біологічної, психічної і соціальної характеристик осіб, які здійснили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземних громадян, за ознаками статі, віку, освітнього рівня, роду занять, сімейного стану і т. д., з метою встановлення типових рис злочинців цієї категорії. Визначаючи цей напрямок дослідження, ми виходили з істотної теоретичної і практичної значущості такого. На думку Б.С. Волкова, «наряду с общими чертами, характерными для правонарушителей вообще, можно говорить о признаках, характерных для определенных групп преступников... Только при этом условии понятие личности преступника приобретает конкретный смысл и практическую значимость» [57, с. 28].

Проведені нами вибіркові обстеження обвинувачених, підсудних, засуджених, а також вивчення матеріалів слідчої і судової практики у справах про корисливо-насильницькі посягання відносно іноземних громадян показали, що ця група злочинів характерна для осіб чоловічої статі. Ця обставина не є специфічною і властива всьому масиву корисливо-насильницьких посягань. У 99,3 % розглянутих нами випадків, безпосередніми виконавцями грабежів, розбоїв і вимагань були саме чоловіки. У зв'язку з цим не можна не погодитися з авторами роботи «Личность преступника», які вказували, що «весьма незначительное участие женщин...

определяется, видимо, не только особенностями воспитания лиц женского пола и их социальной ролью в семье и обществе..., но и особенностями этих преступлений, требующих значительной силы и особой дерзости» [149, с. 94]. Однак при незначній частці жінок – виконавців корисливо-насильницьких посягань, значним є кількість жінок – співучасників таких злочинів. При цьому роль жінок тут специфічна. Ця обставина, на наш погляд, зумовлена специфічністю самої жертви – іноземця. Іноземні громадяни, як чоловіки, так і жінки, завжди набагато більш охоче йдуть на контакт саме з представниками жіночої статі. Іноземці-чоловіки частіше самі виступають ініціаторами таких зв'язків. Обстановка країни перебування і, пов'язаний з нею недолік у спілкуванні, призводять до ілюзорного ототожнення випадкових (а нерідко заздалегідь спланованих) контактів з встановленням міцних зв'язків (цікавий співрозмовник, можливий сексуальний партнер тощо). При цьому відбувається деяке блокування самоконтролю, в ході чого стороннім особам повідомляються відомості особистого характеру – про місце мешкання, захоплення, джерела отримання прибутків і т. ін. Крім цього, для іноземців-чоловіків при спілкуванні з жінками нерідкі вияви легковажної поведінки, хвастоців, бравади, демонстрації значних матеріальних коштів.

У 42 % розглянутих нами випадків, жінки були пособниками саме за допомогою встановлення необхідних контактів з потенційною жертвою, шляхом збору характеризуючих відомостей при плануванні злочинів, а також забезпечення знаходження у «потрібному» місці при здійсненні посягання.

У літературі висловлюється думка про наявність об'єктивного взаємозв'язку між віковими особливостями особи правопорушника і видом протиправного діяння [109; 192; 194, с. 195; 231, с. 103; 265, с. 10]. Кожний віковий етап має характерні особливості – фізіологічні, психологічні, соціальні. При цьому, перехід на різні вікові етапи, безсумнівно, супроводиться постійною взаємодією з соціумом, придбанням і накопиченням життєвого досвіду. За справедливим твердженням В.Г. Андросюка, відбувається «преломление системы внешних социальных факторов через призму внутренних психологических свойств индивида» [24, с. 73]. Інтеріоризація цих чинників здійснюється індивідом в процесі діяльності.

Дослідження вікових характеристик осіб, що здійснили корисливо-наси́льницькі злочини, проведені вітчизняними і зарубіжними кримінологами, дозволили виявити ряд значущих тенденцій. Так, з підвищенням віку зменшується кількість осіб, які здійснюють злочини цієї групи [28; 56, с. 130-131]. Крім цього, фахівцями відмічена тривожна тенденція істотного «омолодження» контингенту корисливо-наси́льницьких злочинців (обвинувачених і засуджених). Дійсно, з урахуванням викладеного вище, потрібно констатувати, що грабежі, розбої і вимагання – злочини, скоєні молодими чоловіками. Різні автори неоднаково визначають найбільш активні у криміногенному відношенні вікові групи корисливо-наси́льницьких злочинців. Ряд дослідників, зокрема Б.І. Бараненко, В.І. Грачов, А.П. Тузов, Н. Юзикова, відмічають підвищену криміногенну активність 18 – 25-літніх злочинців [32, с. 97; 231, с. 103; 265, с. 10]. Підтримуючи цю точку зору, В.О. Владимиров і В.І. Холостов вказують, що коефіцієнт засуджень 18 – 24-літніх більш ніж в 3,5 рази перевищує аналогічний показник 30 – 39-літніх чоловіків. З середовища 18 – 24-літніх за корисливо-наси́льницькі посягання засуджується майже в 10 разів більше чоловіків, ніж з середовища 40 – 49-літніх [56, с. 136]. Примітно, що вказаний вік близький до межі найбільш активної у криміногенному відношенні вікової групи загальної усередненої моделі особи злочинця, запропонованої М.М. Кондрашковим [114, с. 148].

У свою чергу, автори роботи «Личность преступника» відмічають значну питому вагу в загальному складі корисливо-наси́льницьких злочинців (засуджених осіб), вікової групи від 25 до 29 років. Це твердження пояснюється посиланням на той факт, що саме на цей вік «падает и наибольшее число сложных жизненных ситуаций, которые при неверном подходе к ним могут привести к конфликту с окружающими» [149, с. 63]. Тут хотілося б зробити обмовку, що згадані дослідження проводилися у 70-х роках ХХ століття. Те, що було вірно на період вказаних досліджень, перестало відповідати дійсності пізніше.

Наприкінці 80-х років ХХ століття результати досліджень показали, що серед учасників корисливо-наси́льницьких посягань переважають особи у віці від 18 до 30 років. Крім цього, науковцями відмічалася відносно висока частка участі

неповнолітніх у вуличних грабежах. У розбоях і грабежах з проникненням у житло їх участь мала місце лише в одному випадку з десяти [131, с. 347].

А.Ф. Зелінський у 2000 році, за результатами вивчення кримінальних справ про корисливо-насильницькі злочини, вказував, що «более 90 % грабителей, разбойников и вымогателей – молодые люди не старше 35 лет» [88; 90, с. 176].

Помітимо, що навіть з урахуванням часових періодів згаданих досліджень, – 70-ті, 80-ті, 90-ті роки ХХ століття, – звертає на себе увагу переважна стабільність показників вікових груп найбільшої кримінальної активності корисливо-насильницьких злочинців. Проведене нами вивчення кримінальних справ, порушених за фактами корисливо-насильницьких посягань відносно іноземних громадян, дає підстави констатувати, що 91,7 % встановлених осіб (535 з 613 засуджених) дійсно не переступили 35-літній віковий бар'єр. Однак, нижні вікові межі цієї групи є трохи вищими за межі загальної маси корисливо-насильницьких злочинців і становлять 20 років. Звідси, ширина інтервалу даної вікової групи може бути обчислена, як $35-20+1$ і становить 16 років. Шляхом розподілу кількісного показника цього інтервального ряду (91,7 %) на ширину інтервалу (16), отримаємо величину щільності злочинності на одиницю інтервалу, що становить 5,7 і є досить значною.

Примітно, що частка неповнолітніх, які здійснили грабежі, розбої і вимагання відносно іноземних громадян, надзвичайно мала. При загальній тенденції «омолоджування» корисливо-насильницької злочинності загалом, (зокрема, в пресі освітлювалися події, які мали місце в 2002 році у м. Іркутську, де діяла злочинна група 9 – 12-літніх підлітків, що здійснювали розбійні напади із застосуванням вогнепальної зброї [96, с. 3]), частка неповнолітніх (від 14 до 17 років) в категорії посягань, яка розглядається, становила 1,14 %. Відповідно, величина щільності злочинності на одиницю інтервалу вікової групи становила 0,3. Таке становище, на наш погляд, зумовлене, передусім, специфікою статусу іноземця – жертви, яка планується (чи є ситуаційною). При опитуванні неповнолітніх, затриманих правоохоронними органами держави за різні правопорушення за участю іноземних громадян, нами було встановлено, що 75,6 % осіб усвідомлювали, що противною

стороною в конфлікті є саме іноземні громадяни і побоювалися виникнення для себе яких-небудь значних негативних наслідків. Уявляється, що такого роду стримуючий чинник пояснює малу частку неповнолітніх у загальній масі корисливо-наси́льницьких злочинців цієї категорії.

Незначна частка осіб вікової групи понад 35 років, принципово схожа з відповідними показниками загальної маси корисливо-наси́льницьких злочинів. У зв'язку з цим, кримінологами небезпідставно відмічається своєрідний розряд криміногенного потенціалу цієї вікової групи стосовно більшої частини умисних загальнокримінальних злочинів [27, с. 67; 28, с. 27; 45, с. 67-68; 124, с. 85-86; 220, с. 20-21].

Виявлення найбільш криміногенних вікових груп (на думку О.О. Ковалкіна, «поражённость преступностью отдельных социально-демографических групп населения» [107, с. 48]), являє собою цінну інформацію для розробки конкретних заходів щодо попередження злочинів, а також прогнозування як загального рівня злочинності, так і злочинності окремих груп населення.

Реалії сьогодення пред'являють жорсткі вимоги до індивіда, передусім, щодо освітнього і культурного рівня. Принцип змагальності, що затвердився у теперішній час в суспільному житті, при природному бажанні бути «на гребені хвилі» (або, принаймні, триматися на плаву), привели до значущих, загальновизнаних результатів – освіченість (саме, освіченість, а не формальна наявність освіти) стала престижною і витребуваною. Зростанню рівня освіти населення загалом відповідає зростання освітнього рівня осіб, що здійснили злочини (як невід'ємної частини того ж населення). Примітно, що така тенденція притаманна і для корисливо-наси́льницьких злочинців, і була відмічена В.Д. Філімоновим ще починаючи з середини 60-х років XX століття [242, с. 21-25].

Компаративний аналіз показників рівня освіти осіб, засуджених за вчинення корисливо-наси́льницьких злочинів в різні періоди, дає нам підстави стверджувати, що відмічене явище прогресує в частині підвищення рівня освіти вказаної категорії осіб. Так, якщо за результатами вибіркового дослідження засуджених, веденого ВНДІ МВС СРСР у 1959 році, серед корисливо-наси́льницьких злочинців було

всього 2,8 % осіб з середньою освітою, то, за даними В.Д. Філімонова, отриманими на підставі вивчення у 1965 – 1966 роках великої групи засуджених, які відбували покарання за корисливо-насильницькі злочини, частка таких осіб складала 10,1 % [242, с. 23].

За даними В.О. Владимірова і В.І. Холостова, до середини 70-х років минулого століття частка осіб з середньою освітою, серед засуджених за грабежі, розбої і вимагання, становила майже 19 %; 0,3 % мали незакінчену вищу і 0,2 % – вищу освіту [56, с. 141]. Вже до середини 80-х років частка осіб з закінченою середньою освітою серед засуджених за здійснення корисливо-насильницьких злочинів досягла 60 % [32, с. 97].

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття звичний «розбійник з великої дороги» стає більш цивілізованим. Безсумнівно, констатація цього факту свідчить про популяризацію освіти. Однак, над цим варто задуматися у контексті міркувань Ж.Ж. Русо, який стверджував, що наука і культура мало впливають на вдосконалення людського існування, його внутрішню природу [196, с. 87].

Неодноразово в кримінологічній літературі підкреслювалася роль освіти як чинника, стримуючого кримінальну активність особи [106, с. 91]. Безсумнівно, рівень освіти нерозривно пов'язаний з інтелектом і вольовими якостями індивіда. Високому рівню освіти закономірно відповідає більш високий рівень інтелектуального розвитку і, як правило, більш тверда воля. Однак, це не означає, що такий розвиток інтелекту не може мати кримінальну спрямованість. Нерідко особами з високим рівнем освіти здійснюються часом більш небезпечні злочини.

В.В. Тіщенко зазначає, що «интеллектуальный уровень лиц, совершающих корыстно-насильственные преступления, сравнительно невысокий...» [226, с. 65]. У свою чергу, проведене нами дослідження, на основі даних про осіб, що здійснили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземних громадян в Україні за період з 1995 до 2000 року, свідчить про досить високий рівень освіти вказаної категорії злочинців (табл. 2.1). Так, частка осіб із середньою освітою становила 73,3 %. Приблизно рівні позиції посідають особи з неповною середньою (11,9 %) і середньою-спеціальною (11,6 %) освітою.

Таблиця 2.1

Освітній рівень осіб, які вчинили корисливо-насильницькі злочини
відносно іноземців в Україні (1995-2000)

Освіта	Неповна середня	Загальна середня	Середня - спеціаль- на	Незак. вища	Вища	Всього
Показник						
Частка (%)	11,9	73,3	11,6	0,8	2,4	100
Кількість осіб	73	449	71	5	15	613

Стурбованість викликає той факт, що частка осіб, які мають вищу освіту, хоч і є в загальній масі незначною, але все ж, має тенденцію до зростання. Необхідно, однак, зробити обмовку. В основу нашого аналізу були покладені відомості про закінчення особою того чи іншого навчального закладу, тобто показник формальної освіти. При цьому фактичний обсяг знань і загальний культурний рівень не у всіх випадках відповідали вказаному формальному рівню освіти. Дійсно, як відмічалося нами раніше, на жаль, освіта не завжди дорівнює освіченості. Освіченість же є культура. На думку М.М. Букача, у теперішній час необхідне перенесення акцентів на такі показники загальної культури, як культура мислення, почуттів і поведінки особи [46, с. 100]. У суспільстві, де культурні цінності підміняються цінностями матеріальними, зникає духовність. Відсутність духовності – основа агресії. А. Швейцер відмічав: «Губительным для нашей культуры является то, что её материальная сторона развивается гораздо сильнее, чем духовная. Её равновесие нарушено, культура, которая развивает материальную сторону без соответствующего прогресса духовной, походит на корабль, который, потеряв рулевое управление, теряет маневренность и неудержимо мчится навстречу катастрофе» [260, с. 98]. Без сумніву, бездуховність на індивідуальному рівні веде до регресу особистості [77, с. 21–26; 123, с. 125]. Бездуховність суспільства веде до масових проявів деструктивності – злочинності.

Встановлення і дослідження особливостей соціальної характеристики особистості осіб, які здійснили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземних громадян, за родом занять, у теперішній час в теоретичному аспекті є дещо проблематичними. Дослідницька градація радянських часів, – робочі, колгоспники, службовці, учні – непридатна в умовах сьогодення. Істотні зміни в соціальній стратифікації потребують нового дефініювання існуючих соціальних груп. За результатами всеукраїнського опитування, проведеного наприкінці 2002 року «Українським демократичним колом» на замовлення Інституту політики, серед символів України, які найбільш повно представляють сучасні реалії держави, українці назвали жебрацтво, безвихідь, соціальну незахищеність і занепад [263, с. 2]. Соціальна і економічна нестабільність привели до нестабільності соціально-ролевих властивостей особистості. Відсутність «упевненості в завтрашньому дні» сьогодні стала реальністю. Вчорашні висококваліфіковані лікарі торгують на ринках; викладачі та інженери зайняті «човниковим» бізнесом; колишні кадрові офіцери армії і спецслужб створюють сумнівні охоронні структури. Основним законом соціального життя став дарвінівський закон природного відбору і боротьби за існування. За цих умов надзвичайно складним уявляється представити всеосяжну градацію соціальних груп, що склалися і стрімко змінюються.

На наш погляд, оптимально здійсненою і застосовною в кримінологічних дослідженнях може бути укрупнена класифікація, заснована на відомостях про наявність або відсутність постійного (або тимчасового) місця роботи (навчання) в особи на момент здійснення злочину. Умовно така класифікація може бути представлена трьома підгрупами:

- учні;
- працюючі;
- непрацюючі.

Віднесення до тієї або іншої підгрупи повинне, на нашу думку, походити з основного роду заняття (рольового статусу) особи. Проведене нами на основі

запропонованої класифікації дослідження даних про осіб, які здійснили корисливо-наси́льницькі злочини відносно іноземних громадян, показало, що 62,6 % таких осіб до моменту посягання ніде не працювали і не вчилися. У свою чергу, 22,2 % грабіжників, розбійників і вимагачів були учнями тих чи інших навчальних закладів. І лише 15,2 % осіб мали постійне місце роботи (табл. 2.2). Примітно, що 72,3 % непрацюючих осіб, що вчинили корисливо-наси́льницькі злочини, до здійснення посягання мали попередній досвід трудової діяльності.

Таблиця 2.2

Статусний розподіл осіб,
які вчинили корисливо-наси́льницькі злочини відносно іноземців в Україні
(1995 – 2000)

Показники	Учні	Працювали	Не працювали	Разом
Частка (%)	22,2	15,2	62,6	100
Кількість осіб	136	93	384	613

Аналіз показників, взятих за період з 1995 по 2000 рік, свідчить про те, що кількість непрацюючих осіб, що здійснили корисливо-наси́льницькі злочини відносно іноземців в Україні, з року в рік має тенденцію до зростання. Так, якщо в 1995 році частка таких осіб становила 43,2 %, то у 1998 році вона становила вже 72,0 % (табл. 2.3).

Багато кримінологів вважають, що кількісно ця категорія із зростанням безробіття буде збільшуватися [90, с. 176]. Однак, за нашим переконанням, категорія осіб, які не працюють не вичерпується лише власне безробітними в буквальному розумінні. Крім вказаної групи, значну частку тут займають особи, які не тільки не мають постійної роботи, але і з різних причин (передусім, особистого небажання) не прагнуть до її пошуків, які забезпечують себе за рахунок випадкових заробітків, нерідко (а то і частіше за все) напівкримінального характеру. Так, при обробці даних, отриманих нами внаслідок вибіркового обстеження осіб, засуджених за здійснення корисливо-наси́льницьких злочинів відносно іноземних громадян,

невизначені відповіді щодо роду занять, були зафіксовані нами у 70 % осіб, що не працювали на момент здійснення діяння. При цьому, формулюваннями, що найбільш повторювалися, були фрази – «займався бізнесом», «крутився, як усі», «заробляв на життя».

Таблиця 2.3

Кількісний склад непрацюючих, серед осіб,
які вчинили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців
в Україні (1995 – 2000)

Рік:	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Кількість осіб всього	95	82	113	107	117	99
Кількість непрацюючих	41	39	79	77	84	64
Частка (%)	43,2	47,6	69,9	72,0	71,8	64,7

Звертає на себе увагу досить велика питома вага серед корисливо-насильницьких злочинців цієї категорії осіб, що навчаються. Примітно, що схожі показники були встановлені нами при обстеженні осіб, засуджених за здійснення крадіжок індивідуального майна іноземних громадян, де частка учнів становила 26,0% [15, с. 94]. Аналіз даних свідчить, що саме на частку учнів, представлених віковою групою підвищеної кримінальної активності, доводиться найбільша кількість соціальних контактів з іноземцями (за місцем навчання, проведення дозвілля і т.д.), які за певних обставин можуть мати кримінальну розв'язку.

Однією зі значущих соціально-ролевих властивостей, що обов'язково характеризують порушника кримінально-правової заборони, кримінологи називають сімейний стан [130, с. 27]. На думку Д.О. Шестакова, «вступая в брак, создавая новую семью, люди уже имеют сформировавшиеся ориентации, представления, социальные потребности» [262, с. 14]. З плином часу поведінка подружжя, як правило, трансформується у напрямі уявлень, існуючих у партнера, передусім того, хто задає тон у сім'ї. Щодо сімейних відносин, О.Г. Харчєв відмічав: «Психологическая сторона брака является следствием того, что человек обладает способностью понимать, оценивать и эмоционально переживать как явления

окружающего мира, так и свои собственные потребности. Она включает в себя как мысли и чувства супругов по отношению друг к другу, так и объективное выражение этих мыслей в поступках и действиях» [247, с. 35].

Більшість авторів дотримується думки, що сім'я є істотним чинником, який стримує кримінальну активність індивіда [250, с. 18-20]. Дійсно, населення, не пов'язане сімейними стосунками, постачає із своєї середи в декілька разів більше корисливо-насильницьких злочинців. Однак, ніякою мірою не спростовуючи тезу про стримуючі властивості сім'ї, необхідно зазначити, що більше як 60 % опитаних нами осіб, що на момент здійснення злочину мали сім'ю, пояснювали свої дії саме турботою про її благополуччя. На наш погляд, наявність егоїстичних акцентів, характерних для осіб, які не мають сім'ї, тут замінюються акцентами мікросоціальними, сімейними. Однак, їхнє адекватне сприйняття і подальша реалізація багато в чому залежать від психологічного стану в самій сім'ї. Будучи вельми мінливим, психологічний клімат в сім'ї є категорія оцінна, суть суб'єктивно опосередкована. Так, понад 80 % корисливо-насильницьких злочинців, які мали сім'ї до моменту здійснення злочину, охарактеризували їх як благополучні.

Проведений нами аналіз відомостей про сімейний стан осіб, що здійснили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців, дозволив представити такі дані за категоріями. Так, на момент здійснення посягання 63,7 % осіб мало сім'ю (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Показники сімейного стану осіб,
які вчинили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців в Україні
(1995 – 2000)

Показник	Мали сім'ю	Не мали сім'ї	Разом
Частка (%)	63,7	36,3	100

Примітно, що, розглядаючи характеристику особи злочинців, які посягали на індивідуальне майно громадян, Н.Ф. Кузнецова і О.І. Гуров у 1988 році відмічали

значну частку (більше за 70 %) осіб, які не мали сім'ї, серед розбійників і грабіжників. При цьому автори пояснювали таке становище молодим віком осіб, які посягали, а також тим, «что антиобщественный образ жизни со всеми вытекающими из него последствиями препятствует установлению брачных уз и, напротив, способствует расторжению имеющихся» [131, с. 347–348]. Однак, виходячи з аргументації результатів дослідження, уявляється, що основним критерієм оцінки тут була наявність належним чином юридично оформленого шлюбного союзу. На наш погляд, такий підхід не забезпечує повноти освітлення цього явища.

Критерієм нашої оцінки при аналізові показників служила не стільки наявність формальних, юридично оформлених шлюбних відносин, за яких подружжя нерідко залишається чужими один одному (фіктивні шлюби; сім'ї, що розпалися без юридичного оформлення розірвання шлюбу тощо), скільки фактичне, реальне спільне мешкання осіб, пов'язаних загальним побутом, що, на нашу думку, має більший кримінологічно значущий потенціал, як стримуючого, так і каталізуючого кримінальну активність, напрямків. Уявляється, що перший підхід є більш нормативним, тоді як останній більш соціологізованим, відповідаючим вимогам кримінологічного аналізу. На наш погляд, цей підхід, орієнтований на наявність фактичних сімейних відносин, найбільш прийнятний для дослідження особливостей характеристики осіб, які вчинили злочини. Тільки при реальному, спільному мешканні осіб, пов'язаних загальним побутом, загальними проблемами, потребами і інтересами, виникають, на нашу думку, необхідні соціально-психологічні зв'язки, що впливають, як на зовнішню, так і на внутрішню детермінацію механізму здійснення злочину – мотивацію злочинної поведінки.

Автори більшості досліджень, присвячених проблемам особи корисливо-насильницьких злочинців, виділяють і інші, значущі властивості, що характеризують таких порушників кримінально-правових заборон. Передусім, відмічаються:

- підвищена соціальна дезорганізація їхніх зв'язків, системи спілкування, статусу [131, с. 348];

- високий рівень загального і спеціального рецидиву [20; 135, с. 113; 157, с. 98; 268, с. 104];
- кримінальна професіоналізація значної їх частини [70, с. 192];
- маргіналізація (алкоголізація, наркотизація тощо) їх представників [32, с. 98; 62; 94; 108; 135, с. 113].

Досліджуючи особливості особи корисливо-насильницьких злочинців, що здійснили грабежі, розбої і вимагання відносно іноземних громадян, ми дійшли висновку про полярність вказаних характеристик у цієї групи злочинців.

Раніше ми відмічали переважно молодий вік і досить високий освітній рівень представників групи злочинців, яка досліджується. Вказані обставини багато в чому визначають характер і спрямованість соціальних зв'язків, системи спілкування. Соціальна дезорганізація таких зв'язків спостерігалася нами у незначній частки корисливо-насильницьких злочинців, що здійснювали, як правило, ситуативні, імпульсивні злочини. В інших випадках коло спілкування, місця і форми проведення дозвілля не мали антисоціальної спрямованості.

Серед загальної маси обстежених осіб, частка раніше засуджених є значно меншою за аналогічного показника по всіх корисливо-насильницьких злочинах і складає трохи більше 25 %. За даними В.В. Тіщенка, близько 28 % осіб, які вчинили корисливо-насильницькі злочини, раніше вже притягувалися до кримінальної відповідальності та мали злочинний досвід [226, с. 65]. Рецидив серед категорії осіб, що аналізується, (за нашими даними) не перевищує 20,0 %, спеціальний рецидив становив 12,5 – 13,0 %. Примітно, що більш високі показники ми отримали при аналізові масиву крадіжок індивідуального майна іноземних громадян. Тут, більше за 42,0 % осіб, які здійснили крадіжки у іноземців, раніше притягувалися до кримінальної відповідальності, причому 25,5 – 26,0 % з них – за корисливі злочини. Загалом, показники рецидиву також є нижчими, ніж в середньому серед притягнутих до кримінальної відповідальності за крадіжки індивідуального майна [15, с. 95]. При цьому, значна частка раніше засуджених вчиняла грабежі і розбійні напади, – часто, заздалегідь не сплановані, зухвалі. Саме про таку категорію осіб

О.М. Яковлев писав: «Особенностью их личности является искусственно создаваемая и усиленно внушаемая ими себе и окружающим идея об их некой исключительности, необычности и превосходстве над окружающими» [268, с. 106]. У свою чергу, серед осіб, що здійснили вимагання відносно іноземців, частка раніше засуджених є мінімальною – 12,9 %.

Не доводиться говорити і про значну професіоналізацію цієї категорії злочинців. Дійсно, більшість зареєстрованих корисливо-насильницьких злочинних посягань відносно іноземних громадян, здійснювалася в групах. Однак, на нашу думку, немає підстав, виходячи з аналізу матеріалів слідчої і судової практики, стверджувати про існування або розвиток тенденції професіоналізації цієї злочинної діяльності.

Досліджуючи аспекти кримінальної спеціалізації, нами встановлена наявність елементів такої у певної частини кишенькових злодіїв, осіб, що викрадають автомашини і деталі до них, а також жінок, що займаються проституцією, які контактують виключно з іноземцями [15, с. 95]. Щодо корисливо-насильницьких злочинців, елементи спеціалізації виявляються у деякої частки грабіжників, однак, як правило, знаходяться у межах загальної кримінальної спеціалізації і не орієнтовані виключно на категорію жертв, що розглядається.

Дійсно, «велику роль у формуванні протиправної поведінки відіграють так звані фонові явища» [265, с. 10]. Однак, специфічним є і рівень маргіналізації таких злочинців. Як правило, маргінальне супроводження (алкоголізація, наркотизація та ін.) мало місце лише у випадках здійснення заздалегідь неспланованих, ситуаційних грабежів, тоді як розбої і весь масив вимагань не виявляють таких ознак. Останнє, на наш погляд, підтверджує висунене нами раніше припущення про специфічність такого роду посягань.

Підводячи попередній підсумок, необхідно зупинитися на обґрунтуванні такої тези – специфічність цієї категорії корисливо-насильницьких посягань, опосередкована особливим статусом жертв, обумовлює специфічність соціальної характеристики осіб, що їх здійснюють. Це походить, передусім, з наведених нами основних показників соціальної характеристики такого роду порушників

кримінально-правових заборон, які відмінні від аналогічних показників загальної маси корисливо-насильницьких злочинців. Уявляється, що на підставі встановлених нами характеристик, допустимо визначити деяку усереднену соціальну модель корисливо-насильницького злочинця, який вчинив посягання відносно іноземних громадян. У загальному вигляді така модель може бути представлена так:

- чоловік;
- вік 20 – 35 років;
- з повною загальною середньою освітою;
- непрацюючий;
- що має сім'ю;
- раніше не засуджений;
- що не має стійкої антисоціальної спрямованості поведінки;
- не маргінальний тип;
- не виявляє навичок професійної злочинної діяльності.

Не ідеалізуючи дані посилки, необхідно, на нашу думку, зробити обмовку. Виділення теоретичної моделі якого-небудь фрагменту об'єктивної дійсності по формальних основах завжди скрутне. Як основи опису моделі використовуються складні, вельми мобільні характеристики об'єкту, процес детермінації якими аспектів поведінки носить ймовірностний характер. Так, за твердженням С.М. Міровича, висхідні до Гипократу чотири типи людського темпераменту в чистому вигляді практично не зустрічаються. Віднесення певної особи до одного з них можливе лише з відомою часткою умовності [156, с. 58; 216, с. 253-254]. Питання типологізації та класифікації особи злочинців не входили до кола завдань цього дослідження. Детально ці питання викладено у працях таких науковців, як А.Ф. Зелінський [89; 90], К.Є. Ігошев [95], А.І. Мелік-Дадаєва [155], С.М. Мірович [156], В.П. Танасевич [218], Е.М. Трубіцина [155] та багатьох інших.

Однак, на наш погляд, встановлення соціально-характерологічної моделі об'єкта дослідження, орієнтоване на типологічні і класифікаційні особливості,

забезпечує реалізацію як гносеологічної, так і прaksiологічної функцій дослідження.

Інтеракція, як складна система, завжди структурно являє собою наявність необхідних елементів – суб'єктів інтеракції, об'єкта, а також зв'язків між цими суб'єктами. Корисливо-насильницький злочин, як безперечний акт інтеракції, за суб'єктів визначає злочинця і жертву. Як вже було відмічено нами раніше, об'єктом такої взаємодії виступають, передусім, матеріальні цінності, які одному з суб'єктів належать за правом, а для іншого є предметом злочинних інтересів. Рішенням вказаної суперечності відносно об'єкта, виступає акт злочинного діяння, опосередкований зв'язком «злочинець – жертва».

Л.В. Франк вказував, що «детализация субъективной связи между потерпевшим и посягателем должна быть многоступенчатой, должны быть уточнены тончайшие переходные грани» [244, с. 95]. Науковці справедливо стверджують, що «преступник и жертва – две социально противоположные фигуры, разделённые болью и ненавистью. Разделённые и, в то же время, неотделимые друг от друга» [129, с. 94]. Зв'язок «злочинець – жертва» зароджується задовго до самого акту злочинного посягання і на цьому не уривається. Такий зв'язок необхідно присутній і в післякримінальній поведінці як злочинця, так і його жертви. Фахівці-кримінологи стверджують, що імовірність стати жертвою злочинного посягання залежить від багатьох чинників [29; 30; 55; 71; 200; 232; 233; 234]. Нижче ми окремо зупинимося на розгляді питань особливостей віктимізації і віктимності іноземних громадян, а також характеристиці особи іноземців – жертв корисливо-насильницьких злочинів, системи подібних чинників, що визначаються нами як віктимогенний поліфакторний комплекс. У цьому випадку, на наш погляд, можна з упевненістю говорити про наявність механізму віктимізації, в процесі якого відбувається насичення особи віктимними ознаками до певної критичної межі [16, с. 91; 18, с. 10-11]. У свою чергу, окремі етапи механізму злочинної поведінки – формування мотиву, вибір мети, вибір об'єкта, вибір способів і засобів досягнення поставленої мети, прийняття рішення про здійснення злочину і його реалізація, – також зумовлюються різними чинниками [58, с. 35; 136, с. 93-122; 137, с. 55-62].

При цьому, на нашу думку, механізм злочинної поведінки і механізм віктимізації не є відособленими процесами, а суть компоненти єдиної кримінальної інтеракції. Так, на етапі вибору злочинцем мети механізм віктимізації «рухається» паралельно механізму злочинної поведінки, – точки зіткнення ще немає, конкретний об'єкт посягання ще не вибраний. Пізніше, на стадії вибору злочинцем об'єкта посягання, вибрана мислима мета проектується зовні, на конкретний об'єкт – потенційну жертву. При цьому злочинець оцінює її з точки зору доступності, особистої безпеки, конкретної життєвої ситуації, тобто з точки зору віктимності потенційної жертви. У певний момент відбувається «накладення» процесів віктимізації і механізму злочинної поведінки, – формується передкримінальна ситуація. Результатом їх поєднання, точкою збігу, за «сприятливих» умов, виступає акт, при якому одна сторона стає злочинцем, а інша – жертвою злочинного посягання [16, с. 91]. При цьому, акт посягання перетворює зв'язок обох суб'єктів, що існував до нього, на якісно інший.

Ю.М. Антонян вказував, що «...жертву связывают с преступником прочные невидимые нити, причём, как ни странно и тогда, когда они едва знакомы» [26, с. 5]. Системно-структурний підхід до дослідження взаємозв'язку злочинця і жертви вказує, що такий зв'язок не є однотипним. Як одна з основ при розмежуванні типів таких зв'язків виступає характер соціальних контактів, які існували до безпосереднього акту посягання між злочинцем і жертвою. Відповідно до цього критерію, в залежності від міри близькості, інтенсивності і тривалості відносин із злочинцем, деякі фахівці виділяють три групи потерпілих:

1. Що перебувають в різних родинних відносинах, а також фактичних шлюбних відносинах.
2. Знайомі (але, таке визначення, на наш погляд, є декілька умовним. - С.А.):
 - а) за місцем мешкання;
 - б) за місцем роботи, навчання, спільного проведення дозвілля;
 - в) за випадковими зустрічами на вулиці, дискотеках і т.д.;
 - г) внаслідок спільної участі у злочинній діяльності.

Примітно, що такі знайомства характеризуються різними параметрами: очне, заочне, тривале, короткочасне, близьке, поверхнєве, обопільне, одностороннє, випадкове.

3. Не знайомі, які зустрілися безпосередньо перед здійсненням злочину або незадовго до нього [254, с. 60]². Уявляється, що у цьому випадку в основі розвитку зв'язку лежить сам факт здійснення злочину.

Виходячи з вищевикладеного, можна передбачити, що з'ясування значущих зв'язків між злочинцем і жертвою, з метою об'єктивізації показників, необхідно провести і по інших основах, а саме:

- а) за часом виникнення;
- б) за характером (наявності або відсутності) безпосередньої взаємодії;
- в) за обставинами виникнення (ініціатива жертви; ініціатива злочинця).

Проведене нами по вказаних основах дослідження обставин здійснення корисливо-насильницьких злочинів, при яких жертвами ставали представники зарубіжних країн, дозволило встановити деякі особливості виникнення і розвитку значущих зв'язків між злочинцем і потерпілим. Так, із загальної кількості зареєстрованих корисливо-насильницьких злочинів не вбачалося фактів, коли безпосередній виконавець і жертва знаходилися у будь-яких відносинах спорідненості, або фактичних шлюбних відносинах. Однак, нерідко, такі особи (брати, сестри, члени одного роду, тейпу тощо) ставали пособниками або організаторами посягання. Мінімальну кількість склали також випадки, коли злочинець і його жертва зовсім не були знайомі. У більшості своїй такі факти являли собою ситуативні грабежі і розбої, які, як правило, переросли з грабежів. В інших випадках (для вимагань – 100 %) значущі зв'язки виникали задовго до здійснення посягання. При цьому, варіанти зв'язків мали різноманітний характер: обопільні, односторонні, очні, заочні і т.д., – однак, у всіх випадках служили поштовхом для динамічного розвитку злочинної події.

² Примітно, що все частіше до проблем вивчення особи жертви злочину звертаються вчені-криміналісти [47; 127; 179; 180; 223; 224; 225; 226; 254].

За характером безпосередньої взаємодії група злочинів, що розглядається, не будучи виключенням із загальної маси посягань цього виду, виявляє контактний характер зв'язків між суб'єктами, коли злочинець безпосередньо стикається зі своєю жертвою. Необхідно зазначити, що такий характер зв'язків властивий всім видам посягань, які здійснюються відкрито.

Досліджуючи обставини утворення кримінологічно значущих зв'язків між злочинцем і жертвою, нами було встановлено, що у більшості випадків (74,6 %) ініціатива їх виникнення походила саме від зловмисника. При цьому, в свою чергу, жертви посягання не робили спроб перервати сумнівні знайомства, вели себе легковажно, часом провокуюче. У випадках, коли ініціатива встановлення зв'язків (первинний контакт) виходила від потерпілих, обов'язково виявляються елементи психологічного нав'язування таких з боку злочинців.

Сказане, на наш погляд, ще раз підтверджує, висунене нами раніше припущення щодо виборчого та планового підходу злочинців при підготовці і здійсненні корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян.

Підводячи підсумок аналізу характерологічних елементів корисливо-насильницьких злочинів відносно представників зарубіжних країн, як висновки, можна виділити такі, встановлені нами, теоретично і практично значущі посилки:

1. Будучи необхідними складовими кримінологічної характеристики злочинів, характерологічні елементи являють собою систему відомостей про:
 - способи здійснення і приховування посягання;
 - місця і умови його здійснення;
 - часові критерії посягання;
 - предмети посягання;
 - особу злочинця, жертви і характер значущих зв'язків між ними.

Уявляється, що дослідження вказаних характерологічних елементів, нарівні з показниками стану певного виду або групи злочинів в їх

взаємозв'язку забезпечує науково вивірений і всебічний підхід до з'ясування тенденцій злочинності загалом.

2. Основні способи здійснення корисливо-насильницьких злочинів зазнали незначних змін з моменту зародження людського суспільства. Насильство, будучи єдиним способом реалізації корисливих спрямувань при здійсненні цієї групи злочинів, являє собою акт поведінки, який характеризується односторонньою деструктивною інтеракцією, спрямованою на протиправне вилучення чужого майна. При здійсненні корисливо-насильницьких злочинів насильство виявляється у формі фізичного, психічного або бінарного: психо-фізичного, фізично-психологічного, в залежності від домінації елементів. У свою чергу, фізичне насильство виступає у вигляді непрямого («ривок») і прямого, яке виявляється як кваліфіковане, або просте.

Здебільшого, корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців, ретельно підготовлені і заздалегідь сплановані (частка таких склала: грабежі – 62,2 %; розбої – 83 %; вимагання – 100 %). При цьому, злочинці, як правило, не вживають яких-небудь істотних заходів щодо приховування слідів посягання. Викрадене при здійсненні таких злочинів майно у 73 % випадків збувається вже у першу добу після вчинення посягання.

3. Класифікація місць здійснення корисливо-насильницьких злочинів, що наводиться в різних джерелах, на нашу думку, понадміру деталізує явище і не у всіх випадках відповідає вимогам формальної логіки, проводячи розподіл по різних основах. На наш погляд, визначення місць здійснення корисливо-насильницьких (як, проте, і інших) злочинів повинне бути представлене у вигляді укрупненої, розгорнутої, ділимої системи. Елементами такої системи неодмінно виступають найбільш типові місця здійснення посягання:

- на місцевості;
- у приміщеннях;
- на транспорті.

При застосуванні вказаної класифікації відомості, які узагальнюються, придбавають системність, що, безсумнівно, є важливим для вирішення завдань кримінологічного аналізу.

Виходячи із запропонованої класифікації, корисливо-насильницькі посягання відносно іноземних громадян, здійснюються в основному на місцевості. Так, 62 % грабежів і розбоїв, а також 87 % вимагань було вчинено на вулицях, площах, в парках тощо. При здійсненні вказаних злочинів у приміщеннях, такими частіше за все були відособлені, приватні квартири, в яких тимчасово, часом нелегально, мешкали чи переховувались іноземці. Крім зазначеного, у своїй більшості місця здійснення злочинів багато в чому визначаються віктимною активністю самих жертв посягань.

4. У спеціальній юридичній літературі відсутня єдина градація часових критеріїв злочинного посягання. Варіанти, що пропонуються різними авторами, мають дещо загальний характер і є складними для здійснення порівняльного аналізу. Проте, більшість дослідників констатує той факт, що значна частина корисливо-насильницьких злочинів здійснюється у вечірній час. Відносна часова розподіленість грабежів і розбоїв у теперішній час не зазнала будь-яких істотних змін. У свою чергу, основна маса вимагань, скоєних відносно іноземців (67,8 %), припадає на денні часи.

Сезонний розподіл групи злочинів, що досліджується, як і їхній часовий розподіл, можуть бути з'ясовні, на наш погляд, відповідними особливостями міграційних процесів, пов'язаними з організацією навчального процесу у вищих навчальних закладах, туризмом і т.ін., суб'єктами яких виступають іноземні громадяни.

5. Доводиться констатувати, що такому характерологічному елементу, як зведення про предмети злочинного посягання, у багатьох роботах або не приділяється належної уваги, або такі відомості позбавлені системності і орієнтованості на інші, суміжні елементи кримінологічної характеристики, що нерідко призводить до надмірної конкретизації даних. За нашим переконанням, багато хто з авторів недооцінює теоретичне і прикладне

значення вказаного елемента при здійсненні аналітичних кримінологічних досліджень. Таке значення залежить від правильного розуміння взаємозв'язку предмета злочинного посягання (в кримінологічному аспекті) з іншими характерологічними елементами. Зокрема, безперечна взаємоопосередкованість цього елемента з вибором місця, часу злочинного посягання, а також з формою способу дій при його здійсненні.

Здійснений нами аналіз дає підставу стверджувати, що у теперішній час при здійсненні корисливо-насильницьких злочинів відносно представників зарубіжних країн, як основний предмет посягання виступають грошові кошти, що багато в чому визначається процесами, які були нами дефіновані як віктимна стигматизація іноземних громадян, що являє собою, ототожнення останніх з матеріальною надзабезпеченістю, кримінальною доступністю і ворожістю, яке нав'язується громадською думкою. При цьому, віктимна стигматизація іноземних громадян каталізує процес злиття двох форм віктимності, визначених В.О. Туляковим, – евентуальну і децидивну [232, с. 230-231], – генеруючі, на наш погляд, якісно нову, самостійну форму.

6. Злочинець і жертва, – суть суб'єкти єдиної інтеракції. Наявність і характер зв'язків між ними є суттєвими складовими цього процесу перетину двох форм девіації.

Аналіз сучасних криміногенних ситуацій свідчить, що ділеми «злочинець – жертва» і «жертва – суспільство», – насправді лише дві сторони однієї медалі. Кризові ситуації породжені аж ніяк не самою злочинністю, а гомеостатичною взаємодією злочинності, віктимності та інших соціальних чинників в конкретно-історичних умовах [233, с. 46].

Показники соціальної характеристики особи, як злочинця, так і його жертви, будучи досить мобільними компонентами, на нашу думку, виступають значущими характерологічними елементами кримінологічної характеристики злочинів.

У свою чергу, аналіз показників соціальної характеристики особи злочинців, що здійснили корисливо-насильницькі посягання відносно

представників зарубіжних країн, дозволили нам визначити усереднену соціальну модель індивіда, що свідомого йде на такого роду порушення кримінально-правових заборон. При цьому, в підтвердження висунутої раніше тези про специфічність даної групи посягання по всіх показниках, нами встановлені істотні відмінності основних елементів соціальної характеристики групи злочинців, що досліджується від аналогічних показників загальної сукупності осіб, що здійснили посягання корисливо-насильницької спрямованості.

Звідси, висуваючи посилки про:

- специфічність жертви злочину (статусу; соціальної характеристики);
- специфічність осіб, що здійснюють ці злочини;
- специфічність інших характерологічних елементів,

можна, на наш погляд, говорити про специфіку самого явища – корисливо-насильницькі злочини відносно іноземних громадян, яка детермінується, передусім, особливостями процесів віктимізації і віктимності представників даної соціальної групи, на розгляді яких ми зупинимось пізніше.

Неординарність проблеми робить необхідними пропозиції неординарних підходів до її вирішення. Ми не випадково присвятили окремий підрозділ цього дослідження розглядові і розкриттю особливостей процесів віктимізації і віктимності іноземних громадян в Україні, обґрунтовано, на наш погляд, вважаючи їх відправним пунктом в детермінації і причинності такого роду посягань.

Сучасні російські прозаїки – автори детективних бестселерів А. Ківінов і С. Майоров, іронізуючи, відмічають: «все граждане страны, переживающей трудные времена, равны в правах, в том числе и праве стать потерпевшим» [103, с. 139]. Однак, щодо України, частка іронії тут є надзвичайно малою. «Чувство бессилия, депрессия и равнодушие одних, цинизм, жадность, злоба и рвачество других... создали... негативное энергетическое поле...» [222, с. 9]. Іноземні громадяни, які прибувають до України, попадають в обставини країни, яка «хворіє» на злочинність, де на профілактику і «медикаментозне» лікування немає коштів, а «хірургічне»

втручання не дає дійових результатів. Більше того, кримінальне свавілля супроводжують ентропія норм чинного законодавства, відсутність базової системи соціального контролю, нервозність і агресивність психологічного клімату в країні. Опинаячись у такому середовищі, іноземні громадяни покинуті напризволяще в умовах кримінально-віктимного суспільства. Румунський біолог Тудор Оприш, вивчаючи особливості захисних реакцій тварин у дикій природі, вказував: «Неустойчивость жизненных условий и большое число враждебных сил, подстерегающих вид (даже в том случае, когда он чувствует себя неуязвимым благодаря своей физической мощи или ограждённым от покушений средствами самообороны) принуждают каждую особь в отдельности и, соответственно, весь вид беспрестанно находится в поисках улучшения средств обороны, с учётом структуры, степени организованности и изменяющихся условий ... среды» [169, с. 7].

Необхідність розроблення програми забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян в Україні очевидна. При цьому, визначення основних напрямів, стратегії і тактики її реалізації повинне бути орієнтоване на істотні, здавалося б, полярно протилежні, обставини, відмічені В.М. Дрьомінім: з одного боку, необхідність протистояти безпрецедентному сплеску злочинності, а з іншого – боротьбу за права людини, що загострилася в світі [76, с. 423].

У зв'язку з цим, з урахуванням викладеного, уявляється, що саме віктимологічний напрям впливу на злочинність, являя собою один з найбільш гуманних і перспективних, що базується «на присущем всем людям стремлении к безопасности» [97, с. 182], повинен служити основою програми щодо обмеження злочинних проявів відносно іноземних громадян, стрижнем кримінологічної політики сучасної держави.

2.2. Особливості процесу віктимізації і віктимності іноземних громадян в Україні

Міграційні процеси завжди впливали на хід суспільного розвитку. На думку більшості демографів, міграція, – «есть процесс перемещения людей через границы тех или иных территорий со сменой навсегда или на время постоянного места жительства либо с регулярным возвращением к нему» [237, с. 86]. При цьому, в залежності від підстав і часових критеріїв, розрізняють декілька основних форм міграції. Стаціонарна (постійна), – коли переселення на нове місце мешкання відбувається на постійній основі (отримання посвідки на проживання, натуралізація). Сезонна міграція пов'язана з тимчасовим переїздом для виконання певних задач (провадження робіт, розробок, промислів тощо). Фрагментарна (епізодична), пов'язана так само з тимчасовим переїздом, однак термін її залежить від мети і задач переїзду (туризм, службове відрядження тощо). Маятникова, – коли здійснюються щоденні переїзди від місця проживання до місця роботи і зворотно [133, с. 708-709].

Однак, по інших критеріях, – наявність правових підстав, – виділяють міграцію легальну, за умови дотримання юридичних формальностей, встановлених чинним міжнародним і внутрішньодержавним законодавством, і нелегальну, приховану від державних органів реєстрації, що не має необхідних правових підстав.

Довгий час міграційні процеси виступали переважно як позитивні явища, що сприяли розвитку виробництва, культури і науки. Однак, соціально-економічні, і політичні кризи, міжнаціональні і військові конфлікти породжують якісно принципово нові процеси в міграції і в її кримінологічно значущих характеристиках.

Склад мігрантів якісно неоднорідний. Передусім, неоднорідний по мотивах і цілях приїзду, терміну перебування, демографічним, етнічним і соціально-психологічним характеристикам. Звідси, на наш погляд, закономірно слідує і

відмінності у напрямках впливу мігрантів на стан криміногенної ситуації в регіоні. Такий вплив, на наш погляд, може виражатися в наступних формах: активне (здійснення злочинів; участь у боротьбі зі злочинністю); нейтральне (відмова від злочинної діяльності; неучасть у боротьбі із злочинністю); пасивне (непряме), пов'язане зі станом жертви злочину.

У відповідності до середньоєвропейських показників, чисельний склад мігрантів, без негативних наслідків для держави, не повинен перевищувати 0,1 % від загальної кількості населення країни [191, с. 14]. Таким чином, Україна може прийняти біля 50 тисяч іноземних громадян. Однак, за даними Державного комітету України у справах національностей і міграції, у 2000 році реальна кількість мігрантів (як легальних, так і нелегальних) в нашій країні складала біля одного мільйона осіб [113, с. 4]. Вже у 2003 році, згідно з даними МВС України, до нашої країни прибуло 5 млн 800 тисяч осіб, з яких 45,5 тисяч з держав-«постачальників» нелегальної міграції [64, с. 7]. При цьому найбільша концентрація іноземних громадян, за результатами особистого вивчення, спостерігається в Криму, м. Києві, Одеській, Донецькій, Харківській і Дніпропетровській областях. У зв'язку з цим примітним є той факт, що по прогнозах фахівців Ради з вивчення продуктивних сил Національної академії наук України, чисельність населення нашої країни до 2025 року сягне трохи більше за 43 млн осіб. Протягом подальших п'ятидесяти років, завдяки припливу переселенців, загальна кількість жителів України поступово буде зростати і до початку 2075 року сягне 51,5 млн осіб [101, с. 4]. Дійсно, на основі аналізу сучасної політичної ситуації у світі, з урахуванням розгортання і проведення широкомасштабних антитерористичних операцій (читай: локальних війн), змін політичного клімату в арабських регіонах, розширення осередків природних катаклізмів, на наш погляд, можна з впевненістю прогнозувати різке збільшення міграційних потоків до країн Європи, в тому числі і в Україну.

Традиційно (в законодавстві і літературі), до категорії мігрантів відносять громадян даної держави; іноземних громадян і підданих, а також осіб без громадянства (апатридів) [145, с. 34]. При цьому, серед іноземних громадян потрібно розрізняти традиційно іноземних громадян і підданих (так званих

представників далекого зарубіжжя) і іноземних громадян, які стали такими внаслідок розпаду держави або ряду держав (громадяни СНД, а також громадяни країн ближнього зарубіжжя, що раніше входили до складу СРСР, але що не увійшли до СНД) [133, с. 711]. У цій роботі дослідження проводилися нами стосовно обох груп іноземних громадян – легальних (туристів, фахівців різних рівнів, студентів, біженців) і нелегальних мігрантів. Деякі труднощі виникали при обробці та аналізові відомостей щодо злочинів, вчинених відносно іноземців – представників близького зарубіжжя. Адже, в офіційній статистиці правоохоронних органів цю категорію осіб не віднесено саме до іноземців; облік зареєстрованих злочинів, скоєних відносно них, здійснюється на загальних підставах.

Як відмічалося раніше, за даними Головного управління інформаційних технологій МВС України, за період з 1995 по 2000 рік на території нашої країни було зареєстровано понад 3243 злочинів відносно іноземних громадян. Тільки в Одеській області, яка займає одне з перших місць по кількості зареєстрованих злочинів такого роду, за період, що досліджується, було зафіксовано 484 злочинних проявів відносно представників зарубіжних держав. У Харківській області іноземні громадяни ставали жертвами злочинів у 402 випадках, зареєстрованих по лінії карного розшуку. У Львівській області – 317; Донецькій – 198, Житомирській – 115, Закарпатській – 87; в Криму – 96, Полтавській області – 84, Луганській – 72; Запорізькій – 38; Херсонській – 41; Івано-Франківській – 35; Миколаївській – 35; Чернівецькій – 25; Тернопільській – 32; Волинській – 70; Сумській – 26. При цьому, як вже відмічалося, 20,5 % від загальної кількості зареєстрованих злочинів відносно представників зарубіжжя, складають тяжкі, корисливо-насильницькі злочини (грабежі, розбої, вимагання), що представляють підвищену суспільну небезпеку. Примітно, що за результатами, проведеного нами вибіркового дослідження, більш ніж за 70 % від загальної кількості корисливо-насильницьких злочинів, що реєструються, можна зафіксувати яскраво виражені чинники, що свідчать про підвищену віктимність іноземних громадян – представників груп, що досліджуються.

Іноземні громадяни – легальні і нелегальні мігранти – специфічний об’єкт для кримінологічних досліджень [13, с. 420; 15, с. 91–95; 18, с. 10–11; 40, с. 80–82; 122]¹. Невипадково, один із засновників віктимології Ганс фон Хентіг, визначаючи тринадцять категорій жертв, класифікуючи їх за психологічними, соціальними та біологічними факторами, окремо виділяв саме мігрантів [233, с. 92]. Вони рідше, ніж громадяни країни перебування, здійснюють злочини, однак, частіше стають жертвами злочинів [122, с. 166–171]. Цьому, як було встановлено проведеними нами дослідженнями, існує ряд об’єктивних, кримінологічно значущих причин, іманентних, на наш погляд, міграційним процесам загалом.

Нелегальна міграція у теперішній час являє собою одне з явищ, що все більше привертає увагу правоохоронних органів всіх держав. При цьому під нелегальними мігрантами мають на увазі «лиц, которые незаконно пребывают в Украину и не заявляют в установленном порядке о своем намерении приобрести статус беженца или получить убежище, утратили основания для дальнейшего пребывания в Украине и уклоняются от выезда из нее, скрываются и избегают контактов с компетентными государственными органами» [9, с. 11].

Справді, нелегальна міграція сьогодні вже втратила стихійний характер і поступово, як один із прибуткових видів злочинної діяльності, підпадає під вплив різноманітних злочинних угруповань. Тільки в Одеській області за п’ять років (з 1997 по 2001 р.) було виявлено 5141 нелегальних мігрантів (1997 р. – 304 осіб; 1998 р. – 754 осіб; 1999 р. – 1267 осіб.; 2000 р. – 1124 осіб.; 2001 р. – 1692 осіб). Динаміка виявлення нелегальних мігрантів на території Одеської області, за матеріалами особистого дослідження, для наглядності представлена на рис. 2.2. За даними А.П. Мозоль, за 1995 – 2000 рік з 43651 затриманих прикордонниками правопорушників, нелегальні мігранти становили 31254 особи (71,6 %). Це представники 134 держав світу. Найбільша кількість з них є громадянами Південно-Східної Азії та Близького і Середнього Сходу – 19447 осіб (62,2 %), Африки – 3212 (10,3 %), Югославії, Румунії, Болгарії – 2342 (7,5 %), колишніх республік СРСР – 6253 (20,0 %) [158, с. 9].

¹ Деякий інтерес до означеного питання виказують вчені-криміналісти [226, с. 79].

Географія нелегальних мігрантів різноманітна. Останнім часом в Україну прибуло значне число афганців, індусів, бенгальців, шриланкійців, китайців та пакистанців. Менше – з Ліберії, Сомалі, В'єтнаму, Лаосу, Ефіопії, С'єра-Леоне і Перу. У багатьох регіонах України нелегальні мігранти створюють значні за чисельністю общини. Так, за результатами особистого вивчення, на території Одеської області утворилися цілі колонії: індійська – більше як 1000 осіб; в'єтнамська – біля 700; китайська – майже півтисячі осіб. У Харківській області, за деякими даними, існує двотисячна в'єтнамська община і община вихідців з Нігерії, що нараховує тисячу осіб [14, с. 158; 17, с. 36–40]. Значну кількість нелегальних мігрантів складають вихідці з регіонів, де мають місце локальні конфлікти.

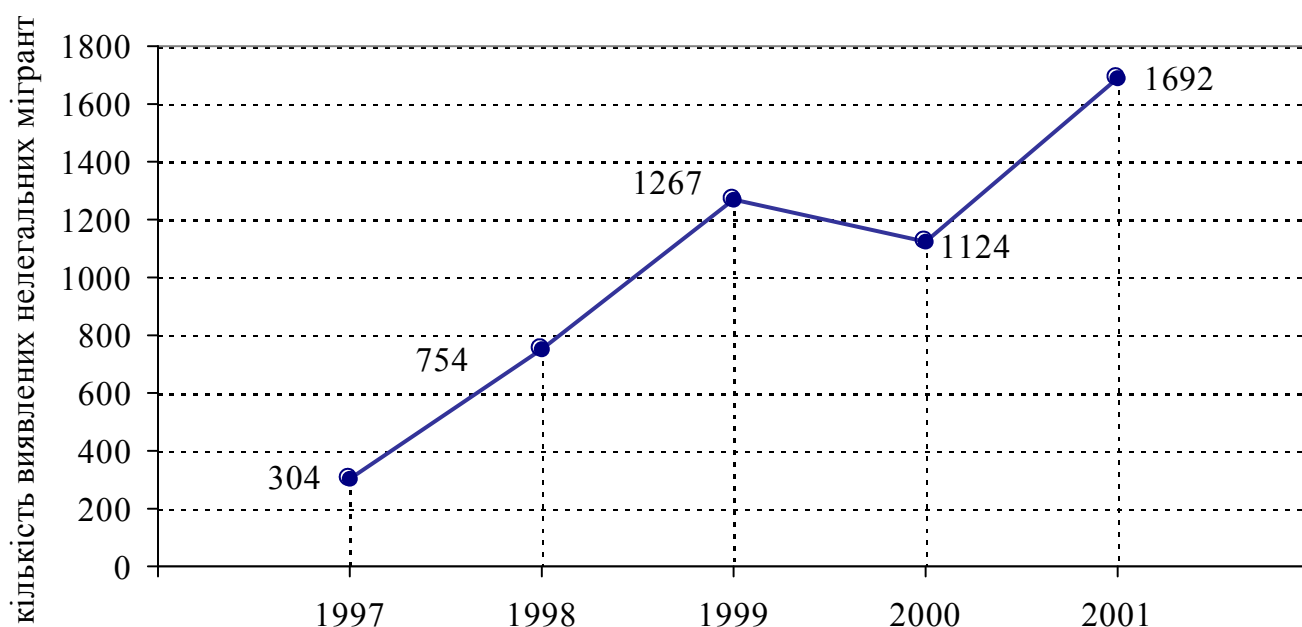


Рис. 2.2. Динаміка виявлення нелегальних мігрантів на території Одеської області (1997–2001).

Шляхи прибуття нелегальних мігрантів до України ще недостатньо вивчені. За даними Міжнародної організації з міграції, існує декілька маршрутів переправляння мігрантів до Європи. Вони можуть змінюватися в залежності від ряду чинників, до числа яких відносяться географічне положення, відстань між державами, політична ситуація і результативність контрзаходів правоохоронних органів у різних регіонах, а також рівень корупції серед державних службовців.

У різних джерелах згадується декілька основних країн транзиту нелегальних мігрантів.

Так, за даними експертної Групи Будапештського процесу, на країни Сходу припадає більшість незаконних відправок груп мігрантів в Європу [154, с. 6]. У Північній Європі проблема нелегальної міграції має значно менші масштаби. Північні маршрути проходять через Росію і держави Балтії, а звідти — через Скандинавські країни в інші країни Європи [52, с. 3]. У тих регіонах Європи, де проблема нелегальної міграції набула широкого розмаху, частіше використовується так званий Балканський маршрут. У свою чергу, Східний маршрут, який починається в Білорусі і прямує до Москви, використовується, як правило, для переправляння вихідців з Азії і Африки. За даними Міжнародної організації з міграції, більшість нелегальних мігрантів поступають до Центральної Європи через Угорщину, Хорватію, Сербію, рідше через Словенію [41, с. 5]. Основними країнами призначення при цьому виступають Австрія, Німеччина, Бельгія, Франція, Іспанія, Італія і Нідерланди [167, с. 19]. Крім цього, значна кількість нелегальних мігрантів переправляється до Європи транзитом через Болгарію, Румунію, Албанію, Македонію, Чехію і Україну. На сьогоднішній день Україна, з безвізовим режимом і «прозорими» кордонами, що знаходиться на розділі Сходу і Заходу, є перевалочною базою для груп нелегальних мігрантів.

Автором за період з 1995 по 2002 рік, проводилося вибіркове вивчення установчих справ, матеріалів перевірки органів внутрішніх справ, а також опитування 215 нелегальних мігрантів з різних країн, які транзитом переправлялися до країн Західної Європи. При цьому, за матеріалами особистого вивчення, встановлено таке, характерне для України, процентне співвідношення груп нелегальних мігрантів: 90 % — азіатські (переважно, Афганістан, Непал, Індія, В'єтнам, Шрі-Ланка, Ірак, Іран, Пакистан, Бангладеш); 8 % — африканські (Судан, Гвінея-Бісау, Ефіопія); 2 % — європейські (представники країн колишнього соцтабору) (рис. 2.3).

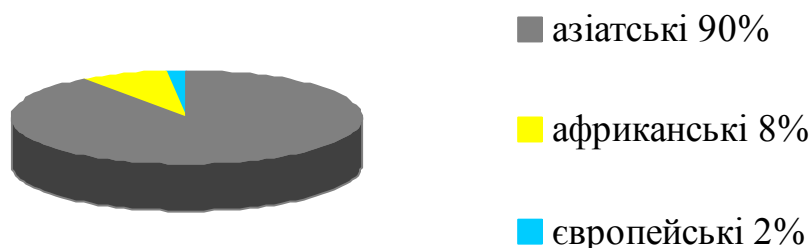


Рис. 2.3. Географія представників груп нелегальних мігрантів в Україні.

Нелегальна міграція, прихована від державних органів реєстрації, що не має необхідних правових підстав, – проблема соціальна, економічна і, безумовно, кримінологічна. На наш погляд, в кримінологічному аспекті істотними представляються п'ять основних напрямків впливу цього соціального явища на стан криміногенної ситуації в регіоні.

Передусім, соціально-психологічна неоднорідність представників груп мігрантів пов'язана з притокою в регіон не тільки осіб з припустимими суспільно-психологічними установками, але і соціально-небезпечних, схильних до здійснення злочинів як всередині групи, так і поза нею. Відсутність об'єктивної можливості здійснення державного контролю і реєстрації нелегальних мігрантів закономірно призводить до природного зниження рівня розкриття злочинів, вчинених представниками таких груп, а також відносно них, до створення труднощів у плануванні і проведенні профілактичних заходів. На нашу думку, причини цього криються в ознаках-характеристиках явища, які визначаються: швидкоплинністю процесів (Україна в рідких випадках є саме країною призначення, частіше виступаючи лише перевалочним пунктом для комплектування розрізнених дрібночисельних груп для подальшого переміщення); наявністю кур'єрів-посередників (одного або групи), які організовують і забезпечують переправлення до місця призначення; законспірованістю процесів (створенням баз відстійників, конспіративних квартир, наявністю фіктивних туристичних фірм, агенцій з працевлаштування і т.ін.); високим рівнем кримінальної спеціалізації (виготовлення підробних документів, печаток, штампів державних органів і громадських

формувань; забезпеченням проїзними документами, транспортними засобами, засобами зв'язку і т.д.); здійсненням розвідувальних і контррозвідувальних заходів самими кур'єрами-посередниками, що направлені на пошук найбільш безпечних маршрутів проходження і місць перетину кордонів держав, підкуп державних службовців, до чийх функціональних обов'язків входить легалізація перебування іноземних громадян на території України, або боротьба з нелегальною міграцією; налагодженням довірчих відносин з мешканцями прикордонних районів; добровільним характером нелегальної міграції; складністю оперативного виявлення таких груп [14, с. 158; 17, с. 36-40].

Крім цього, нелегальна міграція, що затвердилася як різновид високоприбуткового кримінального бізнесу, без сумніву тісно пов'язана з діяльністю організованих злочинних угруповань, а також з корупцією з боку державних службовців. Щодо цього, на IV регіональній конференції Ради Європи «Міграційна політика напередодні розширення ЄС: проблеми майбутнього співробітництва у східноєвропейському регіоні», яка відбулася у жовтні 2003 року у м. Києві, зазначалося, що тільки в Китаї протягом 2003 року до кримінальної відповідальності за участь в організації нелегального відправлення мігрантів до Європи притягнуто понад три тисячі осіб [64, с. 7].

Наступну, значущу проблему, пов'язану з нелегальною міграцією, становить підвищена індивідуальна і групова віктимність її представників. Проведені автором опитування 215 нелегальних мігрантів, затриманих правоохоронними органами на території України у 1995–2002 роках, дали можливість встановити, що 85,1 % респондентів (183 особи) тільки за період проходження ставали безпосередніми жертвами того чи іншого злочинного посягання. Рикошетні жертви становили весь масив опитуваних. При цьому у 58 випадках мала місце неодноразова віктимізація.

Цікавою, на наш погляд, є структура злочинних посягань, вчинених відносно представників групи, що досліджується (рис. 2.4). Так, 55 % від загальної кількості тут складають саме корисливо-насильні злочини (грабежі, розбої).

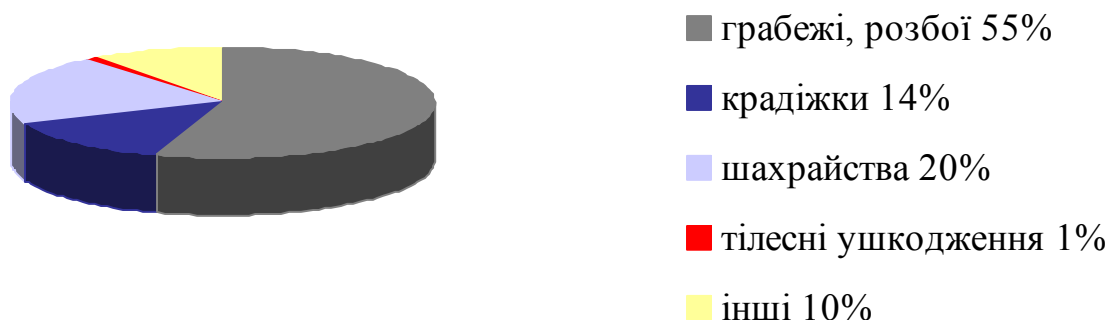


Рис. 2.4. Структура злочинних посягань відносно нелегальних мігрантів.

На думку Є.Є. Центрова «...теорию жертвы интересует не только типическое, т.е. не только то, что характерно для определенных групп потерпевших, ... и не только то типическое, которое присуще индивиду как члену определенной группы, но еще и та система признаков как физических, биологических, а также и психических, которые отображаются вовне в процессе взаимодействия с другими ... лицами и способствуют выявлению... неповторимости конкретного индивида» [254, с. 52-53]. У цьому випадку, Є.Є. Центров, говорячи про систему ознак, що характеризують жертву злочину, розглядає її лише як об'єкт криміналістичного вивчення. Однак, на наш погляд, уявляється, що для встановлення об'єктивної картини процесу віктимізації, як на індивідуальному, так і на груповому рівні, необхідний облік всієї сукупності ендогенних та екзогенних чинників, властивих як жертві-індивіду, так і жертві-представнику певної соціальної групи, а також групі загалом.

Нелегальні мігранти, це, переважно, представники країн з низьким рівнем розвитку, великою щільністю населення при невитребуваності робочої сили і, як наслідок, неможливості задоволення нормальних людських потреб. До 72,3-75 % нелегальних мігрантів – вихідці з так званих «гарячих точок», осередків міжнаціональних і межрелігійних конфліктів – Афганістану, Іраку, Палестини, Кавказького регіону тощо. Ф. Сухов з точністю передає типологічний портрет

нелегального мігранта, «Исмаилу – двадцать восемь. Он из крохотного кишлака, что неподалеку от Ходжа-Бахауддина – военной ставки Северного альянса. Никогда не учился, в семье еще восемь братьев и сестер. «Калашников» взял в руки в тринадцать лет. Главная мечта – накопить денег, чтобы построить свой дом и жениться. Исмаил не читал газет, никогда не смотрел телевизор, всю жизнь ходит в одной длинной рубаше и галошах. Сидеть рядом с ним – целое испытание. Разит потом, нечистыми шерстяными носками, под ногтями вековая грязь. ... Род, племя – выше этих простых понятий для Исмаила нет ничего» [215, с. 1]. Так, при вивченні автором групи нелегальних мігрантів (215 осіб), було встановлено, що 37,0 % опитуваних не мали навіть початкової освіти.

Занижена самооцінка і знижене почуття соціальної справедливості, характерні для нелегальних мігрантів, помножені на усвідомлення своєї чужини, обумовлюють конформність нелегальних мігрантів, що визначається, схильністю до впливу зі сторони. У зв'язку з цим не можна не погодитися з твердженням сучасної письменниці В.С. Токаревої, яка зазначає, що «человек, которого унижали ... никогда потом не знает себе цены. Он её либо завышает, либо занижает» [227, с. 374].

Крім того, кур'єри-посередники, які здійснюють нелегальне переправлення мігрантів, заздалегідь психологічно готують їх до можливості виникнення всякого роду непередбачених ситуацій, у тому числі і злочинного посягання стосовно них. Відбувається, свого роду, опосередкований процес підготовки потенційної жертви, протиправної поведінки, віктимізація, яка «нав'язується». Незнання представниками групи що досліджується, положень і вимог чинного законодавства, історичних, культурних звичаїв країни перебування, мовний бар'єр каталізують процеси соціальної дезадаптації особи, що являє собою послаблення або повну відсутність здібностей пристосування до умов соціальної середовища країни перебування. В.О.Туляков і В.Г. Бондарчук вказують, що соціальна дезадаптація призводить до прискорення процесу віктимізації особи, визначивши її як віктимну дезадаптацію [40, с. 80–82].

У зв'язку з цим, більш ніж у половини респондентів (53,5 %) було виявлено пасивне відношення до стану жертви злочинного посягання. Звідси закономірно випливає, що, вказані чинники, а саме:

- етнопсихологічні, релігійні, особисті характеристики;
- усвідомлення своєї чужини, невитребуваності;
- незнання вимог чинного законодавства країни перебування;
- мовний бар'єр;
- низький освітній рівень;
- занижена самооцінка і знижене почуття соціальної справедливості;
- групова і індивідуальна конформність;
- процес віктимізації, яка «нав'язується»,

дають можливість стверджувати, що нелегальні мігранти, з моменту виникнення стану нелегального перебування, у процесі віктимізації проходять три первинні, специфічні стадії — потенційна жертва, пасивна жертва, підготовлена жертва. Ці припущення прийнятні не для всіх категорій мігрантів, а лише для мігрантів нелегальних, мігрантів-девіантів.

У кримінологічній і віктимологічній літературі у теперішній час обговорюється питання про необхідність дослідження соціальних спільностей як жертв злочинів. Так, В.О. Туляков вказує, що «распределение общностей по условиям жизнедеятельности, групповому единству, территориям, социальным институтам имеет определенное значение для описания феноменологии виктимности и особенностей виктимизации отдельных групп» [233, с. 143]. Адже, «анализируя поведение жертвы преступления, мы с большей уверенностью можем судить о развитии криминальной активности» [128, с. 4].

Групи нелегальних мігрантів, як правило, малочисельні. Стан нелегального знаходження в країні перебування накладає свій відбиток, як на кожного конкретного представника, так і на групу загалом. Відсутність (обмеженість) соціальних контактів, крім членів вузької групи, формує анонімний спосіб життя, що приводить до апатії, ескапізму, що супроводиться нерідко ретритистським відношенням до навколишнього світу і маргіналізацією окремих представників.

Крім цього, сам факт нелегального перебування ставить дану категорію осіб, в очах злочинців, начебто поза законом. Злочинним проявам відносно нелегальних мігрантів властивий високий ступінь природної латентності. Нелегальним мігрантам – жертвам злочинного посягання, властиве небажання вступати у будь-які контакти з державними органами країни перебування через побоювання можливості настання небажаних наслідків (штрафних санкцій, депортації тощо).

Нелегальні мігранти, по суті, безправні. Вони лише формально підпадають під дію Законів України «Про правовий статус іноземців», «Про біженців» і «Про імміграцію», оскільки фактично є такими. Насправді, правова неврегульованість суспільних відносин, що витікають з самого факту нелегального перебування на території України, і створює вказані вище передумови каталізації процесу віктимізації нелегальних мігрантів.

Держава в цьому випадку сама віктимізує представників вказаних соціальних груп. На наш погляд, правова незахищеність, помножена на недовіру до державних органів, соціально-психологічні і особисті чинники формують з нелегального мігранта — людину віктимну [14, с. 158].

Тривале перебування у стані нелегального мігранта, усвідомлення безвихідності свого становища, відсутність реального вибору варіанту поведінки і залежність від випадкового збігу обставин, опосередкованість груповою ізоляцією і обмеженістю соціальних контактів без сумніву призводить до посилення віктимної активності нелегального мігранта.

В.О. Туляков, визначаючи характеристику мотивації ведучої віктимної активності, виділяє такі види жертв злочинів:

1. Імпульсивна жертва, що характеризується переважаючим несвідомим почуттям страху, пригніченістю реакцій і раціонального мислення на напад правопорушника (феномен Авеля).
2. Жертва з утилітарно-ситуативною активністю. Добровільні потерпілі. Рецидивні, «застрягаючі» жертви, що попадають в кримінальні ситуації внаслідок своєї діяльності, статусу, необачності в ситуаціях, що вимагають розсудливості.

3. Настановна жертва. Агресивна жертва, «ходяча бомба», істероїд, що провокує своєю поведінкою злочинця на дії у відповідь.
4. Раціональна жертва. Жертва-провокатор, яка сама створює ситуацію здійснення злочину і попадає у цю пастку.
5. Жертва з ретритистською активністю. Пасивний провокатор, який своїм зовнішнім виглядом, способом життя, підвищеною тривожністю і доступністю підштовхує злочинців до здійснення правопорушень [233, с. 142].

Однак, аналіз усього факторного комплексу процесу віктимізації нелегальних мігрантів, як на індивідуальному, так і на груповому рівні, про який говорилося раніше, дає підставу визначити підсумкову стадію віктимогенної деформації особи нелегального мігранта. З точки зору мотивації віктимної активності ця стадія являє собою деякий симбіоз складаючих характеристик всіх вказаних видів жертв. Тут убачається імпульсивність жертви, представлена несвідомим, хоч і притупленим почуттям страху, толерантністю до зовнішньої агресії. Утилітарно-ситуативна активність впливає з добровільності самого статусу незаконного переходу на нелегальне становище. Характеристики настановної жертви тут, на наш погляд, представлені специфічно. У цьому випадку зухвала поведінка жертви полягає не стільки в ігноруванні заходів особистої і майнової безпеки, скільки в неможливості їх реального дотримання. Безперечна і раціональність жертви – нелегального мігранта, що виражається, як було сказано вище, у добровільному характері придбання нелегального статусу, у вольовому акті девиантної поведінки, що ставить цю категорію осіб, в очах злочинців, поза законом.

Безумовним є і вияв ретритистської активності у поведінці нелегального мігранта. Підвищена тривожність і анонімний спосіб життя роблять представників соціальних груп, що досліджуються, найбільш доступними, що підштовхує злочинця до здійснення протиправних діянь.

Для такого виду жертв, кримінальна розв'язка ситуації — очікувана і являє собою закономірний підсумок попередньої череди подій, свого роду позбавлення від постійного психологічного напруження, вихід з шокового стану. Схожі первинні

процеси зміни характеристик особистості були описані Є.А. Коеном, у зв'язку з вивченням в'язнів концентраційних таборів. При цьому стадії перебування він класифікував, як фазу первинної реакції, фазу адаптації і фазу апатії [279, с. 84]. Далі пішов В. Франкл, класифікуючи подібні стадії на: а) шок надходження; б) типові зміни характеру при тривалому перебуванні; в) звільнення [245, с. 131]. У стані, що досліджується нами, ситуація дещо інша. Розв'язка тут криминальна і підсвідомо очікувана. У даній ситуації, на наш погляд, виникає віктимологічний феномен — стан «ідеальної» (очікуючої) жертви, соціально-психологічна готовність стати і бути жертвою злочину, стан, що характеризується квієтистським відношенням до зовнішнього світу, фрустрацією, аутизмом, толерантністю до агресії і, як результат, деперсоналізацією особи.

Таким чином, викладене дозволяє зробити висновок, що специфіка статусу нелегального мігранту, а саме:

- а) переважно низький освітній рівень;
- б) усвідомлення своєї чужини, невитребуваності, факту нелегального знаходження в країні перебування;
- в) незнання вимог і положень чинного законодавства країни перебування;
- г) мовний бар'єр;
- д) занижена самооцінка і знижене почуття соціальної справедливості;
- е) групова і індивідуальна конформність;
- ж) процес віктимізації, яка «нав'язується»;
- з) анонімний спосіб життя;
- и) недовіра до державних органів;
- к) правова неврегульованість суспільних відносин, пов'язаних з нелегальною міграцією (процес державної віктимізації),

визначають специфіку процесу індивідуальної і групової віктимізації нелегальних мігрантів, що являє собою такі взаємопов'язані стадії:

- 1) потенційна жертва;
- 2) пасивна жертва;
- 3) підготовлена жертва;

4) «ідеальна» (очікуюча) жертва.

Деякі особливості властиві і процесові віктимізації легальних мігрантів. Така категорія осіб представлена в Україні туристами, студентами, слухачами і курсантами навчальних закладів країни, фахівцями різних галузей, а також біженцями. У державних органах України щорічно реєструється понад 620 тисяч іноземних громадян і осіб без громадянства більш ніж з 150 країн світу. Крім цього, перша хвиля міграції захопила Україну ще в 1992 році, в період збройного конфлікту у Придністров'ї. Тоді органами реєстрації було офіційно зафіксоване 62 тисячі біженців. У 1993–1995 році з різних післярадянських і інших держав до України прибуло біля 27 тисяч осіб, що заявили про намір придбати статус біженця. Вже у 1999 році в нашій країні статус біженця був наданий 3,6 тисячам осіб [92, с. 4].

Категорія легальних мігрантів, безсумнівно, більш доступна для досліджень, оскільки представлена достатнім числом респондентів, облікових і реєстраційних документів та інших матеріалів. Правове становище легальних мігрантів в Україні регламентується значним масивом законодавчих актів, зокрема Законом України «Про правовий статус іноземців», «Про біженців», «Про імміграцію», «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» та ін.

Як згадувалося раніше, в структурі злочинних посягань відносно іноземних громадян, зареєстрованих на території України в період з 1995 по 2001 рік, 20,5 % від загальної кількості складають тяжкі, корисливо-насильницькі злочини (грабежі, розбої, вимагання). При цьому, більш ніж по 70 % від загальної кількості зареєстрованих корисливо-насильницьких злочинів, нами були встановлені чинники, що свідчать про підвищену віктимність іноземних громадян – жертв вказаних посягань.

На думку кримінологів, пік віктимізації по вікових критеріях припадає на 16–24 роки, за винятком крадіжок індивідуального майна, що зберігають стійку тенденцію відносно рівномірного розподілу між всіма віковими групами [233, с. 246]. Дослідження німецьких віктимологів показали, що найбільшу частку потерпілих при корисливо-насильницьких посяганнях складають особи у віці від

21 року до 30 років, хоч саме ця група менше усього побоюється постраждати від злочинів [281, с. 289]. Серед осіб, молодше 21 року і старше 40 років, частка віктимізації відносно невелика. У залежності від виду злочинів варіює і найбільш віктимний вік. Так, на думку Х. Курі, імовірність стати жертвою крадіжок зі зломом є вищою у осіб у віці 60 років і старше. Особи у віці від 21 року до 30 років більш усього схильні стати жертвою сексуального примушення, нападів або загроз [142, с. 121–122].

Аналогічні дослідження, проведені американськими віктимологами, свідчать, що особи старшого віку значно рідше стають жертвами злочинів: у віковій групі понад 65 років з 1000 жертвами стають лише 4 особи. Вікова група до 35 років також не сама криміногенна: з 1000 жертвами насильства стають 35 осіб. У цій групі найбільш віктимних вік від 16 до 19 років: з 1000 жертвами стають 91 молода людина. За даними професора Нью-Йоркського університету М. Хінделана, постраждалий частіше стає жертвою злочину, довершеного представником тієї ж вікової групи, що і потерпілий [282, с. 52].

Вітчизняні дослідники зазначають, що «жертвами корыстно-насильственных преступлений являются лица всех возрастных категорий, однако большинство из них – лица молодого и зрелого возраста: от 18 до 60 лет. 13,5 % потерпевших составляют несовершеннолетние, 16,7 % лица, старше 60 лет» [226, с. 74].

За результатами проведеного нами вибіркового дослідження матеріалів кримінальних справ, порушених за фактами корисливо-насильницьких злочинів, відмовних і інших матеріалів, які знаходилися в провадженні правоохоронних органів країни, серед іноземних громадян найбільш віктимізована вікова група від 19 до 35 років. Цей факт пояснюється, на наш погляд, тим, що ця категорія осіб найбільш мобільна в міграційних процесах і її представники складають більшість в середовищі іноземних громадян, які легально знаходяться на території України. У частковому співвідношенні розподіл по вікових групах іноземців-жертв зареєстрованих злочинних посягань (по всіх видах злочинів), представлено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Віковий розподіл іноземців – жертв злочинів,
зареєстрованих в Україні (1995–2000)

Вікова група (років)	Співвідношення (%)
15-18	1,5
19-25	25,8
26-30	36,3
31-35	18,2
36-40	6,4
41-45	4,2
46-50	3,7
51-55	2,6
56-60	1,0
60 років і старше	0,3

У свою чергу, розподіл за віковими групами іноземних громадян, що стали жертвами корисливо-насильницьких посягань в Україні, представлений дещо іншим чином (табл. 2.6). Однак, і в цьому випадку найбільш віктимізована вікова група від 19 до 35 років.

Інтерес представляє статусний розподіл жертв злочинів. Так, на думку американських кримінологів, рівень життя знаходиться в нелінійній залежності з віктимністю. Найбільш віктимними є особи з низьким рівнем прибутків. Середній клас найменше віктимний. Однак віктимність починає зростати у міру перевищення середнього рівня прибутковості [275, с. 63]. Дуже багатим особам не вдається знизити високий рівень віктимності, незважаючи на значні запобіжні заходи, що ними застосовуються [73, с. 4].

При вивченні статусного розподілу іноземних громадян, що стали жертвами корисливо-насильницьких злочинів, нами було зазначено, що перше місце тут поділяють між собою такі категорії, як туристи і підприємці. Цей факт свідчить, передусім, про виборчий підхід корисливо-насильницьких злочинців до вибору жертв і підготовки посягання, що планується. Саме ці дві категорії легальних мігрантів (туристи і підприємці) найбільш «привабливі» для злочинців. У цьому випадку вибір жертв засновується на значній матеріальній забезпеченості

Таблиця 2.6

Віковий розподіл іноземців – жертв
корисливо-насильницьких злочинів, зареєстрованих в Україні (1995–2000)

Вікова група (років)	Співвідношення (%)
15-18	3,0
19-25	24,8
26-30	16,3
31-35	13,9
36-40	12,8
41-45	9,2
46-50	6,6
51-55	8,4
56-60	3,1
60 років і старше	1,9

представників даних категорій, а також зумовлений короткочасністю перебування потерпілих в країні (період стоянки суден, час дії круїзного туру), що створює істотні труднощі у здійсненні заходів щодо встановлення і викриття злочинців.

Результати, проведеного нами репрезентативного дослідження, яке дозволило встановити статусний розподіл жертв корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян, викладено у табл. 2.7.

Така категорія іноземних громадян, як туристи, як правило, нетривалий час знаходяться на території України. Термін їх перебування гранично обмежений і залежить від терміну дії екскурсійного туру, часу круїзу, гостьової візи. Обмеженість терміну перебування зводить до мінімуму процес адаптації іноземних туристів до умов життя конкретного регіону, особливостей соціально-значущих характеристик країни. Характерно, що в розвинених країнах, зокрема в США, де віктимологічний напрям впливу на злочинність отримав широкого розвитку, вченими розроблені і введені у практику прикладні методики зниження ризику стати жертвою злочину, адаптовані до умов конкретних міст і розраховані спеціально для іноземних туристів [162, с. 21]. «Для них разработаны специальные правила поведения в крупных и беспокойных американских городах типа Нью-Йорка: не следует гулять по вечернему Нью-Йорку; не ездить после восьми вечера в

Таблиця 2.7

Статусний розподіл
іноземців – жертв корисливо-насильницьких злочинів

Статус особи	Співвідношення (%)
Туристи	29,6
Підприємці	43,7
Фахівці	13,1
Учні	12,0
Біженці	1,6

метро, особливо в отдалённые районы; за версту обходит Гарлем, Централ-парк в любое время суток; не называть негров неграми (для чёрного – это страшное оскорбление), лучше употреблять термин «афроамериканец»; не спорить с уличными грабителями, отдавая по первому требованию всё, что они попросят; постоянно иметь при себе пять долларов – столько стоит порция наркотика – и при появлении злоумышленников сразу же предлагать им деньги, отсутствие денег может привести к трагической развязке; отводит взгляд, если на тебя пристально смотрят, особенно негры и пуэрториканцы» [97, с. 241–242].

Крім вищевказаного, нами були встановлені й інші чинники, що сприяють підвищенню віктимності іноземних туристів, серед яких можна виділити такі:

- наявність, як правило, значних матеріальних цінностей при ігноруванні або незнанні заходів забезпечення особистої і майнової безпеки;
- відсутність стійких соціальних зв'язків у місцях перебування;
- мовний бар'єр;
- віктимна стигматизація;
- провокуюча поведінка, що виражається в браваді, гучній мові, недоречній демонстрації цінностей, що є при собі, грошових коштів, відео-, фото-, аудіоапаратури і т.ін.;
- незнання архітектурно-планового розташування місць перебування, що нерідко призводить до небажаного знаходження у так званих місцях з підвищеною кримінальною активністю;

- невідповідність або неналежна відповідність місць тимчасового мешкання іноземних туристів елементарним вимогам кримінологічної безпеки (пасивний захист).

За деяким винятком, вказані чинники, на наш погляд, супроводять і процес віктимізації іноземних громадян – студентів, слухачів і курсантів навчальних закладів України. У процесі навчання розширяються і встановлюються певні соціальні контакти, однак, стійкими їх назвати не можна. Такі соціальні контакти вельми обмежені і їх суб'єктами, в основному виступають земляки, а також учні того ж навчального закладу. Язиковий бар'єр присутній лише на початку навчання і у міру розширення соціальних контактів, певним чином згладжується. Однак, важливим чинником підвищення віктимності іноземних студентів є процес формування анонімного способу життя.

Проведене нами опитування 450 іноземних громадян – студентів вищих навчальних закладів України (в період з 1995 по 2001 рік), показав, що у 320 випадках (71,1 %) іноземні студенти вважали за краще мешкати в квартирах громадян України, пояснюючи це недостатнім рівнем побутового забезпечення студентських гуртожитків (слід припам'ятати архітектурні віктимологічні теорії та концепцію пасивного захисту – С.А.), відсутністю в них необхідних умов для мешкання і відпочинку. Однак, на наш погляд, це в свою чергу, сприяє зниженню рівня внутрішньогрупового соціального контролю, формуванню замкненого, анонімного способу життя, що нерідко каталізує процес віктимізації іноземних громадян [15, с. 91–95].

Крім цього, потрібно враховувати і той суттєвий факт, що іноземці, які прибувають до України, попадають у незвичні для себе умови, стикаються з іншими традиціями, правилами поведінки, укладом життя, правовою системою, етичними цінностями. Більшість з них не знають не тільки конкретних кримінально-і адміністративно-правових норм, але і взагалі основ чинного законодавства України. В.О. Туляков вказує, що «...виктимное поведение – вид отклоняющегося поведения, которому обучаются в процессе социализации,...можно говорить и о том, что каждое поколение воспроизводит и передаёт определённые типы

виктимного и преступного поведения своим потомкам» [233, с. 248]. При цьому, враховуючи, що за справедливим твердженням А.К. Байбуріна «...всякое общество, заботясь о своей целостности и единстве, вырабатывает систему социальных кодов (программ) поведения, предписываемых его членам» [34, с. 7], слід припустити, що в разі кримінальної віктимізації іноземців за межами своєї батьківщини, ми маємо результат зіткнення, конфлікту стереотипів поведінки, точку збігу різних за умовами формування типів девіацій. На наш погляд, такий чинник можна визначити як етнопсихологічну особливість віктимізації іноземних громадян, що є одним з основних чинників такої. Крім цього, якщо науковці доводять припущення про існування національних кримінальних традицій [70; 256], логічним було б, на наш погляд, впевнено говорити щодо наявності національних віктимних традицій. Адже, проводячи наше дослідження, ми зіткнулися з певними закономірностями щодо розподілу спрямованості посягань відносно різних етнічних груп та їх представників. Наприклад, громадяни В'єтнаму, Лаосу, Китаю частіше стають жертвами корисливих (крадіжки, шахрайство) та корисливо-насильницьких (грабежі, розбої) злочинів. У свою чергу, відносно представників Сирії, Туреччини, Ємену частіше довершуються хуліганства, крадіжки з квартир, вимагання, рідше – грабежі і розбої. Взагалі, на наше переконання, проблеми існування національних віктимних традицій потребують окремого, ґрунтовного наукового дослідження.

Вірною, на наш погляд, уявляється думка Є.П. Вечерніна, М.В. Кравченка і Ю.М. Худякова, які стверджують, що одним з чинників, який каталізує процес віктимізації іноземних студентів є незадовільна організація перепускного режиму в місця, де мешкають і відпочивають іноземні громадяни, а також деякі прорахунки в підборі кадрів установ і організацій, пов'язаних з розміщенням, навчанням і обслуговуванням іноземних громадян [54, с. 11]. Однак, у зв'язку з цим, необхідно, на наш погляд, зазначити, що ці чинники лише опосередковано впливають на процеси віктимізації особистості, хоча їх облік, безсумнівно, є важливим при плануванні і проведенні профілактичних заходів.

Віктимологічними дослідженнями встановлено, що імовірність стати жертвою злочину у чоловіків є вищою. З 1000 американців щорічно стають жертвами

злочинів 105, а з тієї ж кількості американок – лише 80. Чоловіки у 2,5 рази частіше зазнають нападів за обтяжуючих обставин [97, с. 243]. Німецькі віктимологи підтвердили цей факт, встановивши, що частка чоловіків становить 62-70 % від загальної кількості жертв [278, с. 76]. Однак вони дійшли висновку, що інша картина спостерігається у випадках здійснення грабежів і розбоїв. Тут, на їх думку, імовірність стати жертвою є вищою у жінок [286, с. 86]. Проведений нами аналіз стану віктимності іноземних громадян в Україні визначив лідируюче місце чоловіків, як жертв корисливо-насильницьких посягань (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Співвідношення чоловіків і жінок серед жертв злочинів відносно
іноземців в Україні

Вид злочину	Співвідношення (%)	
	Чоловіки	Жінки
Грабежі	54,8 %	45,2 %
Розбої	76,7 %	23,3 %
Вимагання	95,4 %	4,6 %

Як видно з наданої таблиці, чоловіки-іноземці набагато частіше, ніж жінки стають жертвами таких злочинів як грабежі, розбої і вимагання. Однак при здійсненні грабежів відмінність у співвідношенні за статеву належністю жертв не дуже велика і становить лише 9,6 % (чоловіки – 54,8 %; жінки – 45,2 %), і зумовлена значною кількістю вуличних грабежів, так званих «ривків», поширеність яких відносно рівномірна. Показники пайового співвідношення при здійсненні розбоїв і вимагань відносно відповідають світовим віктимологічним показникам.

Освітній рівень іноземних громадян знаходиться в нелінійній залежності з їхньою віктимністю. 87,2 % потерпілих при грабежах, розбоях і вимаганнях мали закінчену вищу освіту. Основна маса цієї категорії була представлена підприємцями, фахівцями і іноземними туристами. Незакінчену вищу освіту мали 4,3 % іноземців і в більшості своїй представлено студентами вищих навчальних закладів України. Примітно, що 8,5 % потерпілих при здійсненні корисливо-

насильницьких посягань, мали середньо-спеціальну, середню освіту; або не мали освіти взагалі.

Американський професор Беті Грейсон, проведеним дослідженням довела той факт, що жоден злочинець не нападає на жертву аби як, не звертаючи уваги на те, яка особа стоїть навпроти нього. Б. Грейсон надала для огляду різним засудженим грабіжникам відеозапис випадкових перехожих та запропонувала вибрати з них потенційних жертв. Цікаво, але більшість засуджених вказали на одних і тих же осіб [163, с. 57]. «В отличие от научных изысканий Запада, восточные учения способность преступников определять жертву объясняли... просто. Согласно их постулатам, каждый человек имеет свой аромат – не в смысле парфюма или его отсутствия, а в смысле внутреннего содержания. Есть аромат Богача и аромат Нищего, аромат Любовника, аромат Господина и аромат Слуги, аромат Победителя и аромат Жертвы» [163, с. 57]. Крім цього, «...каждый человек обладает определённым количеством энергии, именуемой Ки (в Японии) или Ци (в Китае). Тот, у кого этой энергии больше, подчиняет себе того, у кого её меньше. И наоборот, человек со слабым Ки как магнит притягивает к себе агрессоров и прочие неприятности, включая болезни» [163, с. 59]. Розмірковуючи щодо внутрішнього стану, який формує «аромат Жертви», С. Нестеренко вказує, що, перш за все, це «...подавленный страх, живущий в глубинах подсознания. ...Фактически, страх формирует программу поведения, ведущую к трагическим результатам. Человек во всём видит угрозу и начинает вести себя так, что эта угроза реализуется. Именно так можно объяснить те необъяснимые с точки зрения здравого смысла поступки, когда человек отправляется гулять в криминогенные районы в два часа ночи, трясёт кошельком, полным денег, в людных местах, развешивает на столбах объявления о продаже дорогих вещей» [163, с. 57-58].

Міжнародний досвід розробки заходів впливу на злочинність впливає з того, що в механізмі злочинної поведінки обов'язково присутні три елементи: наявність бажання або мотивації у злочинця; наявність навичок і знарядь для здійснення злочину; наявність реальної можливості здійснити злочин [75, с. 44]. На наш погляд, у цьому випадку, говорячи про посягання відносно іноземних громадян, необхідно

зазначити, що у зв'язці «злочинець – жертва» укладений значний потенціал віктимологічних заходів впливу на злочинність. У наведених вище необхідних елементах механізму злочинної поведінки, наявність у злочинця реальної можливості здійснити злочин, крім інших чинників, включає в себе і чинники підвищеної віктимності жертви.

Звідси, нейтралізуючи або оптимізуючи такі чинники, можливим є внесення дисбалансу до всієї системи чинників, що складають «наявність у злочинця реальної можливості здійснити злочин». Крім цього, в процесі впливу на вказаний елемент, відбувається опосередкований вплив і на інший елемент системи – наявність мотивації у злочинця – оскільки потенційна мета посягання стає недоступною, непривабливою, а саме посягання не вигідним, навіть небезпечним. Таким чином, застосування заходів нейтралізації (оптимізації) факторних комплексів, що підвищують віктимність іноземних громадян, може привести до значного зниження кількості злочинів відносно вказаних суб'єктів і обмеження злочинності загалом. Однак, вирішення комплексу вказаних завдань неможливе без вироблення відповідного законодавчого і організаційного забезпечення віктимологічної політики в масштабах держави.

З вищевикладеного потрібно, на наш погляд, зробити необхідні висновки, сутність яких полягає у такому:

- специфіка процесу віктимізації іноземних громадян зумовлена специфікою статусу нелегального / легального мігранту;
- категорія нелегальних мігрантів найбільш віктимізована, бо процеси особистої віктимізації тут опосередковуються паралельними процесами державної віктимізації та віктимізації, яка «нав'язується», які поряд з:
 - а) переважно низьким освітнім рівнем;
 - б) усвідомленням своєї чужини, невитребуваності, факту нелегального знаходження в країні перебування;
 - в) незнанням вимог чинного законодавства країни перебування;

- г) мовним бар'єром;
- д) заниженим почуттям соціальної справедливості і самооцінки;
- е) груповою та індивідуальною конформністю при анонімному способі життя;
- ж) етнопсихологічними особливостями, які у віктимологічному розумінні становлять національні віктимні традиції;
- з) недовірою до державних органів;
- і) соціальною дезадаптацією особистості

визначають специфіку процесу індивідуальної і групової віктимізації, що являє собою взаємопов'язані стадії:

- 1) потенційна жертва;
- 2) пасивна жертва;
- 3) підготовлена жертва;
- 4) «ідеальна» (очікуюча) жертва.

- серед категорії легальних мігрантів найбільш віктимізована вікова група від 19 до 35 років. Це пояснюється, перш за все тим, що дана категорія осіб найбільш мобільна в міграційних процесах і її представники складають більшість в середовищі іноземців, що легально знаходяться в Україні;

- за характером статусної віктимності серед легальних мігрантів найбільш віктимізовані туристи і підприємці, що говорить про виборчий підхід злочинців до обрання жертв і підготовки посягання, що планується;

- процеси особистої віктимізації легальних мігрантів опосередковуються:

- а) наявністю, як правило, значних матеріальних цінностей при ігноруванні або незнанні заходів забезпечення особистої і майнової безпеки;
- б) етнопсихологічними характеристиками, які у віктимологічному розумінні становлять національні віктимні традиції;
- в) відсутністю стійких соціальних зв'язків у місцях перебування;

- г) мовним бар'єром;
- д) складністю психологічної адаптації до умов країни перебування;
- е) провокуючою поведінкою;

ж) незнанням (або недостатнім знанням) архітектурно-планового розташування місць перебування, що нерідко призводить до небажаного знаходження у так званих місцях з підвищеною кримінальною активністю;

з) невідповідністю або неналежною відповідністю місць тимчасового мешкання іноземців елементарним вимогам кримінологічної безпеки;

- і) процесом віктимогенної стигматизації іноземців;

- спостерігаються відмінності за статевою ознакою. Чоловіки-іноземці набагато частіше, ніж жінки, стають жертвами таких злочинів, як грабежі, розбої і вимагання, що відповідає світовим віктимологічним показникам;

- освітній рівень іноземців знаходиться в нелінійній залежності з їхньою віктимністю.

- каталізація процесів віктимізації різних категорій іноземних громадян пов'язана з наявністю певних, схожих у своїй основі, факторних комплексів, урахування яких необхідне при розробці заходів обмеження злочинності;

- основним з чинників, каталізуючих процеси віктимізації іноземних громадян, є наявність національних віктимних традицій.

РОЗДІЛ 3

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ ТА МАЙНОВОЇ БЕЗПЕКИ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

3.1. Методологічні основи забезпечення особистої та майнової безпеки іноземних громадян в Україні

Коли людина приступає до дослідження якого-небудь предмета, у неї є декілька різних шляхів. Один із шляхів — ознайомитись із сумою накопичених знань і сформульованих попередниками висновків, а потім керуватися ними у своїй діяльності. Інший — самому навчитися аналізувати явища і співставляти нові дані з раніше отриманими з метою пізнання закономірностей явища, яке вивчається [133, с. 35]. Однак, на наш погляд, ці шляхи пізнання, відмічені А.І. Долговою і С.В. Ванюшкіним, прагнучи бути об'єктивними, повноцінними і науково значущими, не можуть існувати відособлено, ізольовано один від одного. На нашу думку, процес ознайомлення із сумою знань і висновків, накопичених попередніми дослідниками, є першим і необхідним етапом на шляху до дослідження самостійного. Неможливо навчитися аналізувати явище, отримувати і співставляти нові дані, не оволодівши методологічною базою, виробленою тими, хто стояв біля витоків.

Проводячи дослідження, ми пішли таким шляхом тому, щоб, встановивши значущі зв'язки і закономірності, виявивши особливості і відокремивши акцидентії, обґрунтувати і запропонувати напрями концепції забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян в Україні. Визначивши у попередніх розділах дослідження специфіку явища, яке розглядається, ми вказали на необхідність

специфічного підходу до розв'язання цієї проблеми. А підхід, безсумнівно, є категорією методологічною.

Аналізуючи методологічні проблеми сучасної української правової науки, П.М. Рабінович зазначає, що новелізація методології праводержавознавства повинна базуватися «на основі використання в пізнавальній діяльності досягнень таких наук, як герменевтика, соціопсихолінгвістика, синергетика, що дозволяє глибше пізнати функціональні, адаптаційні, творчі потенціали державно-юридичних інструментів і механізми реалізації таких можливостей» [189, с. 4]. Процес фундаменталізації вітчизняної правової науки сьогодні характеризується наявністю значущих тенденцій у зміні об'єкта і, відповідно, предмета загальнотеоретичної юриспруденції. На думку вченого, такими тенденціями, передусім, є антропологізація, глобалізація і деформалізація [189, с. 4].

Деформалізація об'єкта і предмета загальнотеоретичних праводержавознавчих досліджень полягає в тому, що якісні рамки явища, що відображається поняттям права, дещо розмиваються, зливаючись з деякими суміжними соціальними феноменами [189, с. 4]. Завдяки цьому, закономірно відбувається процес запозичення для потреб подібних досліджень методологічної бази широкого кола менш формалізованих напрямків науки, що дозволяє, на наш погляд, більш глибоке проникнення у суть явища з метою осмислення і направленого, цільового впливу на його складові. За справедливим твердженням А. Панькова і С. Стременовського «Сегодня развитие любой науки неразрывно связано с одновременным процессом дифференциации и интеграции знаний из различных наук» [174, с. 3]. Таку ж думку висловлює К.К. Жоль, якій відмічає, що «... научный инструментарий универсален и общезначим...» [82, с. 440]. Спочатку, висунувши гіпотезу нашого дослідження, ми визначили посилки, перевірка спроможності (або неспроможності) яких неможлива лише формально-догматичними методами правознавства. Комплексність проблеми визначила комплексність методів пізнання.

Глобалізація методології сучасної вітчизняної правової науки виявляється в усвідомленні національної правової системи, як елементу системно-структурного

утворення більш високого рівня. Саме завдяки реалізації такого підходу «коли національна правова система осмислюється як елемент (реальний або потенційний) іншої правової системи, наприклад, правової системи Ради Європи або Європейського Союзу, — можна науково обґрунтувати умови, вимоги, напрями, методи і наслідки перетворень, які повинна зазнати перша, щоб досягти відповідних системоутворюючих параметрів і органічно «вписатися» в системно-правове утворення більш «високого» рівня» [189, с. 4]. Так, значною подією в політичному житті України став її вступ в листопаді 1995 року до Ради Європи. З цього моменту Україна придбала офіційні повноваження для участі у виробленні загальноєвропейської політики, для розширення і зміцнення міжнародних зв'язків [141, с. 80]. Однак, наявність таких повноважень передбачає і певну відповідальність. Передусім, така відповідальність визначається необхідністю приведення внутридержавного законодавства у відповідність із загальноєвропейськими нормами і стандартами. Посол ФРН в Україні Дітмар Штюдeman у бесіді з кореспондентом журналу «Человек и закон» у грудні 2003 року відмітив, що «... сейчас для Украины важно максимально гармонизировать своё законодательство с европейским правом, европейскими стандартами. Без этого говорить о равноправном партнёрстве сложно» [68, с. 24]. Крім цього, європейський геополітичний вектор України вимагає постійної активізації міжнародних зв'язків. Це зумовлене необхідністю пошуку джерел енергоресурсів, нових технологій, широких інвестицій в модернізацію промисловості, виходу вітчизняних товарів на світовий ринок [51, с. 77]. Здійснення таких завдань може, на наш погляд, забезпечити тільки сучасна геостратегія, яка на основі глобалізації вітчизняної правової системи передбачає широку міжнародну співпрацю з усіма країнами.

Суть тенденції антропологізації методології вітчизняної юриспруденції, на думку П.М. Рабіновича, полягає в тому, що «саме людина стає центральним об'єктом загальнотеоретичного провдержавознавства, а його природні правові властивості і закономірності їх державно-юридичного забезпечення поступово перетворюються в найважливішу складову предмета цієї науки» [189, с. 4]. При цьому, свідченням людиноцентристського повороту вітчизняної правової

системи виступає становлення теорії прав людини, як концептуального ядра праводержавознавства. Термін «права людини» вже досить осмислений громадськістю України. За досить короткий термін Українська держава пройшла шлях від одіозного замовчування міжнародних документів про права людини, яке було властиве внутрішньополітичній практиці СРСР, до усвідомлення необхідності відпрацювання юридичних механізмів застосування міжнародних правових актів у чинному внутрішньодержавному законодавстві.

У ст. 3 Конституції України, прийнятої на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, підкреслюється, що «человек, его жизнь и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность признаются в Украине наивысшей социальной ценностью» [1, с. 4]. При цьому, права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності сучасної цивілізованої держави. Безсумнівно, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей для правової науки надзвичайно важливе. Адже саме ці цінності, на наш погляд, поєднують право з моральністю, відроджують у всій повноті такі моральні категорії, як совість, справедливість, милосердя [18, с. 10].

Загальні проблеми методології юридичної науки не входили в межі справжнього дослідження. Цій проблемі присвячені фундаментальні дослідження А.М. Васильєва, В.П. Казимирчука, Д.А. Керімова, П.Є. Недбайла, П.М. Рабіновича, О.В. Сурілова, Ф.Н. Фаткуліна, Д.І. Фельдмана, Р.О. Халфіної, В.А. Шабаліна та інших видатних науковців. Однак, ми навмисно торкнулися тут цього питання, вважаючи, що вказані вище тенденції в новелізації методології праводержавознавства мають не тільки теоретико-утилітарний характер, але й неодмінно відображують напрями діяльного, праксіологічного пізнання. Перенесення домінант з галузі суто теоретичного до галузі теоретико-прикладного знання, означає, за нашим переконанням, вибір орієнтирів, які застосовуються у теоретичних дослідженнях, для цілей практики. Стосовно справжнього дослідження можна зазначити, що антропологічний, глобалістичний і деформалізований аспекти повинні являти собою відправні точки, стрижень концепції забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян в Україні.

У цей час в країні назріла проблема розробки доктрини соціальної безпеки. Про це на першому засіданні — презентації постійно діючого «круглого столу» «Соціальна безпека: пошук нової парадигми», заявив віце-президент Національної академії наук України, директор Інституту етнонаціональних і політичних досліджень І. Курас. На його думку, цей документ повинен визначити як соціоактивні чинники, що впливають на соціальну сферу в Україні, так, зокрема, і методи виявлення дефектів у чинному законодавстві, яке «регулює соціальні відносини в суспільстві і яке викликає відповідну нестабільність, напруженість і соціальні вибухи» [187, с. 3]. Зі слів віце-президента Національної академії наук, така доктрина повинна бути, передусім, реалістичною і дійовою.

На наш погляд, однією зі складових загальної державної доктрини соціальної безпеки повинна бути програма забезпечення кримінологічної безпеки, в свою чергу, елементом останньої неодмінно виступає концепція забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян в Україні.

Продовжуючи розгляд методологічних основ забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян, необхідно визначити обсяг і спрямованість (емпіричну і праксіологічну) концепції. У цьому випадку пролонгація методів дослідження на характер практичних заходів забезпечує, на нашу думку, комплексний підхід до формування основних напрямків концепції. А саме, -

а) деформалізація;

Забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян являє собою, на наш погляд, систему заходів державного і недержавного (альтернативного) характеру, спрямованих на обмеження, блокування, оптимізацію криміногенних чинників, що обумовлюють процеси детермінації і причинності злочинних проявів відносно іноземних громадян, а також заходів щодо гуманного поводження і надання допомоги іноземцям, які стали жертвами таких посягань. Охарактеризувавши раніше факторний комплекс, що визначає специфіку корисливо-насильницьких злочинів відносно представників зарубіжних держав, ми констатували наявність стійкого віктимогенного характеру її обумовленості. Звідси,

уявляється, що положення концепції забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян (в рамках загальної концепції кримінологічної безпеки) повинні мати саме віктимологічну спрямованість.

Крім цього, встановивши пряму залежність між режимом особистої і майнової безпеки іноземних громадян і інтересами України (економічна вигідність; розширення зовнішньополітичних зв'язків; підвищення міжнародного авторитету тощо), можна, на наш погляд, висунути припущення про те, що концепція забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян в Україні повинна визначати основні напрямки державної політики. Так чи інакше, боротьба із злочинністю, складовою якої виступає забезпечення кримінологічної безпеки громадян, є однією з первісних функцій будь-якої цивілізованої держави [166, с. 59-60; 190, с. 9; 201, с. 333; 241, с. 60-80]. При цьому, в залежності від характеру заходів (державні, або недержавні), повинні, на наш погляд, визначатися напрями діяльності держави. У першому випадку, така діяльність має позитивно-етатистський характер, коли держава, активно впливаючи на соціоактивні чинники, є ініціатором, організатором, виконавцем і гарантом забезпечення таких заходів (розробка нормативно-правової бази; усунення віктимогенної стигматизації і «державної» віктимізації різних категорій іноземних громадян; організація інформаційно-аналітичного і наукового забезпечення; створення і забезпечення економічних, організаційних і правових умов для реалізації альтернативних заходів щодо забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян, а також основних принципів поводження з іноземцями, які стали жертвами злочинів). У другому випадку, при здійсненні заходів недержавного (альтернативного) характеру, держава повинна виступати в ролі координатора і гаранта забезпечення їх реалізації. Самоорганізація суспільства (малих груп — іноземних земляцтв; недержавних формувань тощо), внутрішньо підкоряючись теорії хаосу і самоорганізації в живих системах, за належної координації і підтримки з боку держави може бути спрямована на здійснення завдань щодо забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян. Більше того, роль держави — координатора у соціальній сфері фахівці називають обов'язковою умовою формування

громадянського суспільства [164, с. 12]. Така позиція підтверджує необхідність спеціально-кримінологічних [148], комплексних заходів щодо обмеження криміногенних чинників, виключаючи при цьому суто репресивний, нормативний підхід, який існував раніше.

Крім цього, за справедливим твердженням В.О.Тулякова і В.М. Поповича, історія розвитку вчення про злочинність і її детермінації свідчить про те, що за останні три-чотири десятиліття кримінологічне розуміння злочинності перетворювалося з відносно відособленого продукту класового суспільства на частину більш загальної системи соціально відхиляючої поведінки, яка служить функціональною складовою процесу суспільного розвитку. Звідси, «экономический детерминизм и позитивизм, интеракционизм и синергетика являются подосновой любой метасистемной модели преступности» [235, с. 28].

Зі сказаного, на наш погляд, потрібно зробити висновок, що реалізація комплексу заходів щодо забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян можлива лише при деформалізованому підході, при об'єднанні засобів і способів, вироблених теорією і практикою.

б) глобалізація;

На наш погляд, даний підхід містить у собі два взаємопов'язаних і, в той же час, різних напрямки, які умовно можна визначити, як зовнішній і внутрішній. Зовнішній напрямок — це, передусім, орієнтованість на положення конвенцій, декларацій і рекомендацій ООН, Ради Європи, інших міжнародних документів, а також практичний досвід розвинених країн світу в цьому напрямі. Світова практика надає нам достатньо прикладів у розв'язанні проблем, пов'язаних з забезпеченням особистої і майнової безпеки та девіктимізації іноземних громадян [19, с. 6; 43; 97, с. 241-242; 142, с. 122; 233, с. 261-262; 283; 284, с. 38; 286]. При цьому, «государственная поддержка виктимологической профилактики заключается, с одной стороны, в предоставлении гражданам специальной информации, с другой, — в финансировании специальных программ по обеспечению дополнительной защищённости граждан от преступности» [97, с. 216].

У свою чергу, внутрішній напрямок повинен впливати з усвідомлення того, що, прибуваючі на нашу територію, іноземні громадяни є представниками іншого «світу», іншої культури, традицій, віросповідання, соціальної і правової системи. Для них, у більшості своїй, прийнятний інший уклад життя, інші історично зумовлені стереотипи поведінки [13; 14; 15; 17; 18; 34; 193]. У підсвідомості будь-якого народу існують певні стереотипи поведінки, які слабо фіксуються на раціональному рівні і в основному являють собою емоційно-психологічні переконання і установки, передані попередніми поколіннями стихійно, у вигляді усних розпоряджень, варіантів поведінки і відношення до миру, влади і себе подібним [69, с. 139]. У зв'язку з цим, вони є досить стійкими, практично не піддаються змінам і являють собою етнонаціональний менталітет.

Уявляється, що саме тут прийняття, або неприйняття «іншого» в межах «свого», процес взаємоадаптації і визначає рівень внутрішньої глобалізації.

Примітно, що за результатами досліджень, проведених експертами журналу «Foreign Policy», в рейтингу глобалізації, що визначався серед 62 країн світу, Україна займає 42-е місце [239, с. 11]. При складанні цього рейтингу фахівці враховували чотири основні критерії. По-перше, економічну інтеграцію країни, обсяг міжнародної торгівлі, інвестицій. По-друге, персональні контакти, міжнародні поїздки і туризм, обсяг міжнародних телефонних переговорів, поштових відправлень, переказів і т.ін. По-третє, технічний прогрес. І останнім критерієм оцінки стала участь країни в міжнародній політиці — членство в міжнародних організаціях, участь в різних міжнародних компаніях, кількість посольств за кордоном і всередині країни. Для порівняння, необхідно зазначити, що на першій сходинці цього рейтингу вже декілька років знаходиться Ірландія, на другій — Швейцарія і на третій — Сингапур. Росія тут займає 45-е місце.

За нашим переконанням, режим безпечного знаходження іноземних громадян, забезпечення їх особистої і майнової безпеки напряму пов'язані зі згаданими вище критеріями оцінки рівня глобалізації країни. Потрібно вказати, що розвиток і підвищення такого режиму закономірно приведе до досягнення стабільності останніх.

в) *антропологізація*;

Ще Протагор характеризував людину як міру всіх речей, що стало одним із основних світоглядних і методологічних принципів науки, філософії і політики демократичних держав. Д. Дидро вважав людину вищою цінністю, єдиним творцем всіх досягнень культури на Землі, розумним центром Всесвіту, тим пунктом, від якого все повинно виходити і до якого все повинно повертатися [206, с. 336].

Права людини — одна з фундаментальних концепцій людства. Згідно з загальноновизнаною у світовій політико-правовій думці природно-історичною теорією трьох поколінь, ця концепція пройшла шлях від перших актів англійського конституціоналізму, затвердження соціально-економічних прав до формування права народів [201, с. 428-432]. Однак, доводиться констатувати, що до усвідомлення вічних цінностей людство йшло (та продовжує йти) крізь жахи безглузвих війн, терору, псевдodemократичні лозунги і правовий «беспредел».

Антропологізація методології (емпіричної і праксіологічної) сучасної науки повинна впливати з принципу людиноцентризму, як відправного пункту будь-якої діяльності. При цьому, на наш погляд, людина, в цьому випадку, визначається у трьох іпостасях, — як суб'єкт пізнання, як об'єкт пізнання і, як орієнтир пізнання. Відносно проблем правової науки, можна, на нашу думку, зробити припущення, що суть антропологізації полягає, передусім, у визнанні аксіологічної значущості прав і свобод людини. У сучасній юридичній літературі досить широко висвітлюються проблемні питання, пов'язані з механізмом реалізації і захисту основних прав і свобод людини в Україні [110; 120, с. 134-136; 144; 170, с. 48; 171, с. 63; 205, с. 73-77; 267, с. 2]. Значна кількість робіт присвячена таким, на наш погляд, спеціальним аспектам реалізації і захисту прав людини, якими є питання поводження з жертвами злочинів [19; 86; 111; 112; 119; 125; 150; 181; 218; 233; 234; 244].

Проводячи справжнє дослідження, ми дійшли висновку щодо переважно віктимогенної детермінації корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян в Україні. При цьому, нами був встановлений поліфакторний комплекс,

який каталізує процеси віктимізації представників зарубіжних країн. Зокрема, нами висувалося припущення про наявність «державної» віктимізації і віктимної стигматизації іноземних громадян, викликаних ентропією законодавчих актів у галузі визначення належного правового статусу всіх категорій іноземних громадян. Крім цього, необхідно зазначити, що в умовах відсутності в Україні якісного віктимологічного законодавства, яке, на нашу думку, являло б собою основу доктрини соціальної безпеки, не доводиться говорити і про наявність дійових державних програм компенсаційного характеру, що охоплюють всі без виключення категорії іноземців, включаючи нелегальних мігрантів, що стали жертвами злочинного посягання в Україні. Наприклад, «в США действует много организаций, оказывающих помощь потерпевшим, в виде предоставления юридических услуг, финансовой помощи, временного места жительства, где потерпевший окружается особым вниманием и заботой. В стране насчитывается более 2000 программ по защите пострадавших от преступлений, 1422 программы поддерживаются министерством юстиции. В соответствии с Законом «О жертвах преступлений» на осуществление этих программ выделен федеральный фонд 35 млн долларов, который финансирует более 70 % всех агентств, занимающихся оказанием помощи потерпевшим от насильственных преступлений. Нефедеральное финансирование этой деятельности более масштабно – граждане и организации создали в этих целях фонд 200 млн долларов» [97, с. 244].

Компаративний аналіз національних програм компенсації жертвам злочинів, проведений Відділом жертв злочинів Міністерства Юстиції США у 1996 році [277, с. 36], показав, що адресна допомога саме іноземцям — жертвам злочинів, спеціально передбачена в державних програмах Австрії, Великої Британії, Німеччини, Данії, Ірландії, Нідерландів, Норвегії, Об'єднаних Арабських Еміратів, США, Фінляндії, Франції, Японії [233, с. 266-269]. Прикладів більш ніж достатньо. Міжнародний досвід доступний для вивчення. Задача складається лише в його засвоєнні і адаптації до реалій української дійсності.

Взагалі, злочинець завжди відчуває на собі набагато більше уваги з боку держави, ніж жертва злочину. Значний апарат системи кримінальної юстиції,

органів, що відають виконанням покарань «беруть під свою опіку» порушника кримінально-правових заборон ще на початковій стадії мотивації злочинної поведінки. Державний супровід відбувається на всіх стадіях механізму злочинної поведінки особи, аж до самого акту злочинного діяння (якщо, зрозуміло, не йдеться про здійснення тяжких злочинів проти особистості) [16, с. 90-94].

Після затримання особи, оперативний супровід не завершується. Злочинець продовжує знаходитися у полі зору оперативних [31] та інших підрозділів (читай: держави) на всіх стадіях досудового слідства, знаходячись в ІТТ, СІЗО, а потім і в установах виконання покарання. Застосовуючи значний комплекс заходів, держава витрачає величезні кошти. Всі ці витрати можна, на нашу думку, віднести до такого кількісного показника, як ціна злочинності. Однак, складовими цього показника є також кількість вбитих, скалічених, пограбованих і принижених — кількість жертв злочинів. Жертва, після здійснення посягання, на відміну від злочинця, залишається віч-на-віч зі своїм лихом, позбавлена державної підтримки і уваги. Становище іноземця, який став жертвою злочину, погіршується ще й тим, що, крім підтримки з боку «чужої» держави, він позбавлений звичної соціальної середовища — він «чужий» в «чужій» державі, де нерідко, за реакцією криміналу йде негативна реакція органів влади. Замкнене коло.

Безсумнівно, антропологізація наук кримінального циклу не може йти шляхом домінації прав і свобод одних категорій громадян у збиток інших. Не можна ставити під сумнів принцип моральності права [195, с. 2-3]. Однак, насправді, як відмічалось вище, має місце лише формальне декларування рівності таких прав. Потерпілі, жертви злочинів, знаходяться у більш скрутному становищі, ніж винуватці їхніх бід. Європейська конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання, ратифікована Україною 24 січня 1997 року; Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, прийняті у 1955 році на першому Конгресі ООН з попередження злочинності і поводженню з правопорушниками; Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх («Пекинські правила»), затверджені резолюцією № 40/33

Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року; Європейські пенітенціарні правила містять ідеї соціальної реабілітації осіб, які порушили кримінально-правові заборони [76, с. 423-426; 143, с. 6-28; 230, с. 125-126]. Безперечно, повернути суспільству соціально «здорову» людину, що усвідомила свої гріхи перед ним (суспільством), — важливо і необхідно. Однак, О. Бестужев-Марлінський зазначав, що в біду потрапляють, як в провалля, раптом, але в злочин сходять по сходинках. Тому, не менш (а може бути і більш) важливо, на наш погляд, повернути суспільству соціально «здорову» людину і в особі жертви, що потрапила у це провалля.

Дійсно, «преступник должен отвечать за содеянное не перед государством, грозным, но безликим и абстрактным, а перед жертвой — реальным и конкретным человеком, понесшим вред, терпящим страдания, ждущим покаяния и действий, способных хоть как-то загладить этот вред» [102, с. 14]. Держава ж, у свою чергу, нехай «безлика» у своїй безпорадності, але конкретна, у будь-якому випадку повинна нести відповідальність, як за криміналізацію, так і за віктимізацію індивідів. Саме в цьому, на наш погляд, полягає суть антропологізації, людиноцентристського підходу у забезпеченні кримінологічної безпеки. Двоєдина задача, що зводиться до ідеї соціальної реабілітації (передкримінальної та післякримінальної) суб'єктів кримінального конфлікту — злочинця і жертви.

Встановивши віктимогенну детермінацію корисливо-насилювальних злочинів відносно іноземних громадян, ми дійшли висновку щодо необхідності девіктимізаційної спрямованості концепції забезпечення особистої і майнової безпеки останніх. При цьому, уявляється, що напрями впливу повинні носити як «про - активний» (тобто такий, що блокує, мінімізує зовнішні віктимогенні чинники і внутрішній віктимний потенціал), так і «ре - активний» (що усуває, оптимізує наслідки віктимізації) характер. У всіх випадках, підхід до розв'язання таких проблем повинен базуватися на приведенні чинного національного законодавства України стосовно дотримання прав людини у відповідність до положень Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і

зловживання владою, затвердженої резолюцією № 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року [12], що є основою формування якісного віктимологічного законодавства України, а також на адаптації вироблених світовою практикою девіктимізаційних програм до вітчизняних умов [17, с. 36-39].

Переходячи до розгляду, пропонуємих нами, основних напрямів концепції забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян в Україні, можна, на наш погляд, зробити висновки та визначити такі методологічні основи її формування:

1. У цей час в Україні назріла необхідність розробки державної доктрини соціальної безпеки. У рамках цієї доктрини одне з основних місць повинна займати концепція загальної кримінологічної безпеки. У свою чергу, спеціальним напрямком загальної кримінологічної безпеки неодмінно виступає концепція забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян в Україні.

2. Виходячи з встановленої нами віктимогенної детермінації більшої частини умисних злочинів (зокрема, корисливо-насильницьких проявів) відносно представників зарубіжних країн, ця концепція повинна мати девіктимізаційну спрямованість «про - активного» і «ре - активного» характеру.

3. Відправними принципами формування цієї концепції повинні виступати орієнтири, що визначають процеси новелізації методології сучасної науки, а саме:

- антропологізація;
- глобалізація;
- деформалізація.

При цьому, засновуючись на «про - ре - активному» характері концепції, в якості заходів щодо блокування, мінімізації зовнішніх віктимогенних чинників і внутрішнього віктимного потенціалу іноземних громадян, а також щодо усунення і оптимізації наслідків кримінальної віктимізації, неодмінно повинні виступати:

а) коригування чинного національного законодавства щодо визначення правового статусу всіх категорій іноземних громадян, а також поводження з іноземцями, які стали жертвами злочинів в Україні. Така робота повинна

проводитись у рамках Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, проект якої підготовлено Міністерством юстиції України [185; 238, с. 6];

б) визначення комплексу заходів щодо усунення «державної» віктимізації і мінімізації віктимної стигматизації іноземних громадян в Україні;

в) визнання на державному рівні, розвиток і використання широкого девіктимізаційного потенціалу малих неформальних соціальних груп іноземних громадян — іноземних земляцтв;

г) розробка і впровадження спеціальних технік превентивної роботи з іноземними громадянами різних категорій, орієнтованих на особливості етнонаціональних характеристик останніх;

д) застосування альтернативних технологій соціальної підтримки і реабілітації, механізмів реституції і компенсації іноземцям, які стали жертвами злочинних посягань в Україні.

Уявляється, що при зваженому підході до реалізації запропонованих заходів держава може отримати досить дійову систему забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян, здатну, крім конкретних задач девіктимізації останніх, вирішувати й інші питання, пов'язані з обмеженням процесів нелегальної міграції, розширенням сучасної системи соціального контролю, обмеженням і мінімізацією злочинності.

3.2. Основні напрями концепції забезпечення особистої та майнової безпеки іноземних громадян в Україні

Фахівці справедливо стверджують, що основні напрями, форми і методи боротьби з відхиленнями від соціальних норм (чим, зокрема, є злочинність і

віктимність - *С.А.*) залежать не тільки від видів і інтенсивності девіацій, але і, передусім, від соціальної природи суспільства, домінуючих у ньому поглядів, рівня культури, економічних і технічних можливостей [216, с. 203]. Серед основних напрямів, за якими розвиваються сучасні погляди на проблему боротьби з соціальними відхиленнями і відбувається практична реалізація цієї діяльності, виділяють інформаційний підхід, орієнтований на свідоме сприйняття норм і цінностей суспільства; соціально-профілактичний підхід, що усуває причини і умови відхиляючої поведінки, і застосування санкцій, які захищають ці правила поведінки, використовуючи можливості примушення за їх порушення. При цьому зазначається, що стратегія боротьби з соціальними відхиленнями, маючи на увазі оптимальне поєднання вказаних вище підходів, утворить складну систему взаємодії [216, с. 231].

С.В. Бородін, аналізуючи проблеми розробки комплексної програми боротьби зі злочинністю, зазначав, що така боротьба «включает в себя все средства и методы воздействия на преступность» [42, с. 125]. На необхідність комплексного підходу в організації боротьби зі злочинністю вказується у багатьох монографіях і наукових публікаціях [21; 60, с. 97-98; 125, с. 337]. При цьому, перевага здебільшого, віддавалася і віддається заходам загальносоціального попередження. Традиційно, радянська кримінологія виходила з того, що загальносоціальне попередження злочинності являє собою систему «экономических, социальных, политических, идеологических, культурных и организационных мер, которые направляются государством и обществом на развитие экономики, повышение благосостояния народа, совершенствование культурного уровня, укрепление правопорядка, создание благоприятных условий для труда, быта и отдыха всех граждан» [198, с. 66; 199]. Дійсно, вражають грандіозність масштабів і глобальність окреслених завдань. Однак, на наш погляд, вказана вище система заходів являє собою не стільки напрями у боротьбі зі злочинністю, скільки природні умови функціонування будь-якої цивілізованої держави.

Протистояння суспільства і злочинності є схожим на багатовікову війну, де перевага явно на боці останньої. Навряд чи потребує доказу і той факт, що жодна з

глобальних програм боротьби із злочинністю не виявилася досить результативною. Глобальність задач, що висуюються і масштабність заходів, що пропонуються схожі з будівництвом надхмарних замків. У свій час брати Олексій, Володимир і Олександр Михайловичи Жемчужникови разом з Олексієм Костянтиновичем Толстим, вустами Козьми Пруткова повчали – «Никто не обнимет необъятного» [217, с. 91]. Розмова про викорінювання злочинності вже не йде. Викликає недовіру і сумнів у моральному припущенні термін «контролю» над злочинністю. Зважено оцінюючи ситуацію і реальні можливості, в цей час, на наш погляд, необхідно говорити про спробу мінімізації злочинності. При цьому, успішна політика у цій галузі залежить від безлічі позитивних результатів у малому [280, с. XXV-XXVIII].

Обговорення стратегії боротьби зі злочинністю, яке відбулося на VII Конгресі ООН з попередження злочинності і поводженню з правопорушниками (26 серпня - 6 вересня 1985 р., м. Мілан, Італія) показало, що у світовій практиці все більшу питому вагу отримує профілактичний напрямок впливу, у порівнянні з репресією і заходами покарання. У зв'язку з цим Конгресом були визначені прямі стратегії, які уявляються вельми перспективними і дієвими. Зокрема, до них були віднесені такі напрями:

- а) зменшення практичних можливостей для здійснення злочинів;
- б) виховно-попереджувальна та інформаційна робота;
- в) втручання у кризові ситуації;
- г) залучення громадськості до боротьби зі злочинністю;
- д) надання допомоги жертвам злочинів [165, с. 26-28].

Своє логічне продовження розгляд вказаних напрямів знайшов на VII Конгресі ООН з попередження злочинності і поводженню з правопорушниками, що відбувся у 1990 році в Гавані (Куба) під загальною темою «Міжнародна співпраця в галузі попередження злочинності і кримінального правосуддя у XXI столітті» [168] та на X Конгресі ООН з попередження злочинності і поводженню з правопорушниками, що проходив з 10 по 17 квітня 2000 року у Відні (Австрія) [74].

Визнаючи ці напрями пріоритетними і найбільш прийнятними в сучасних умовах, при розробці концепції забезпечення особистої і майнової безпеки

іноземних громадян в Україні, що пропонується, ми виходили із згадуваного нами раніше положення про триєдність елементів механізму злочинної поведінки [13, с. 420]. Так, світова теорія і практика в галузі розробки заходів впливу на злочинність визначають механізм злочинної поведінки, як гомеостатичну сукупність неодмінно присутніх елементів: наявність мотивації у злочинця; наявність певних навичок і знарядь для здійснення злочину; наявність реальної можливості здійснити злочин.

Виходячи з встановленої нами віктимогенної детермінації корисливо-насильницьких (як, проте, і інших [15, с. 91-95]) злочинів відносно іноземних громадян, а також з урозуміння того, що «взаимодействие преступника и жертвы на материальном, энергетическом и информационном уровне является основой моделирования механизма преступного поведения» [233, с. 204], на нашу думку, саме у зв'язці «злочинець – жертва» укладений значний потенціал віктимологічних заходів впливу на злочинність. Так, у наведених вище необхідних елементах механізму злочинної поведінки наявність у злочинця реальної можливості здійснити злочин, крім інших чинників, включає в себе, за нашим розумінням, і чинники підвищеної віктимності (віктимогенний поліфакторний комплекс) жертви. На наш погляд, нейтралізуючи або оптимізуючи такі чинники, дійсно можливо внесення дисбалансу до всієї системи чинників і зв'язків, що складають «наявність у злочинця реальної можливості здійснити злочин». Крім цього, у процесі впливу на вказаний елемент відбувається опосередкований вплив і на інший обов'язковий елемент – наявність мотивації у злочинця – оскільки потенційна мета посягання стає недосяжною, непривабливою, а саме посягання не вигідним, навіть небезпечним [13, с. 420]. Таким чином, цільовий вплив девіктимізуючого характеру, – «про-» і «ре-активної» спрямованості – на вказані системні елементи може привести до значних змін на матеріальному, енергетичному та інформаційному рівнях і, як наслідок, до блокування механізму злочинної поведінки, мінімізації злочинних проявів відносно суб'єктів, які розглядаються. При цьому, визначені нами раніше в загальних рисах заходи повинні являти собою систему «про-активного» (що

блокують зовнішні віктимогенні чинники і знижують внутрішній віктимний потенціал), і «ре-активного» (оптимізуючі наслідки віктимізації) характеру.

Разом з тим, розробка і впровадження спеціальних заходів девіктимізації іноземних громадян в Україні може зіткнутися з певними труднощами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Серед об'єктивних труднощів, передусім, потрібно виділити такі чинники, як: політичний (політична нестабільність і, як реакція у відповідь, розгубленість, розчарування і байдужість населення країни до політики і державних справ, недовіра до органів влади); соціально-економічний (криза виробничої сфери, інфляція, зростання безробіття, невпорядкованість ціноутворення і фінансового контролю); соціально-психологічний (аномія, правовий нігілізм, конформізм, пріоритетність анонімного образу життя, маргіналізація і т.д.); правовий (відсутність позитивної регламентації режиму перебування іноземних громадян, а також спеціальних питань такого перебування, зокрема, пов'язаних зі станом жертви злочину); управлінський (відсутність, або недосконалість організації соціального контролю); інформаційний (криміногенний вплив засобів масової інформації; недолік, або повна відсутність інформаційної бази рекомендаційного характеру по оптимізації поведінки в екстремальних ситуаціях і методиці поводження з жертвами злочинів, адаптованих з урахуванням мови і етнопсихологічних особливостей різних категорій іноземних громадян).

До чинників суб'єктивного характеру можна віднести, відповідно: релігійні, культурні і етнопсихологічні особливості іноземних громадян; небажання розкривати свій внутрішній світ і переживання перед представниками органів влади через побоювання (часом, виправдане) можливих негативних наслідків; відчуженість і роздрібленість деяких малих соціальних груп (що найбільш притаманно для нелегальних мігрантів). Всі ці чинники ускладнюють, але аж ніяк не виключають можливість розроблення і застосування заходів девіктимізації іноземних громадян, а також віктимологічної профілактики злочинів відносно них.

За нашим переконанням, широким, однак, належною мірою невитребуваним потенціалом у галузі девіктимізаційних заходів, а також застосування

альтернативних технологій соціальної підтримки і реабілітації іноземних громадян, що стала жертвами злочинних посягань, володіють неформальні об'єднання іноземців – іноземні земляцтва. За своєю сутністю, іноземні земляцтва являють собою неформальні об'єднання іноземних громадян, що склалися на основі етногеографічного, релігійного та інших ознак, за межами держави, громадянами якого вони є. Всі члени земляцтва об'єднані за критерієм загальної діяльності і місцем народження. Зрозуміло, виникає закономірне питання щодо розмежування іноземних земляцтв та етнічних організованих злочинних угруповань з міжнародними та міжрегіональними зв'язками. На наш погляд, розмежування тут очевидне. Так, О.І. Гуров зазначає, що під організованою злочинністю слід розуміти функціонування стійких, керованих співтовариств *злочинців, які займаються злочинами як бізнесом* (курсив наш – С.А.), утворюючи систему захисту від соціального контролю за допомогою корупції [70, с. 207]. За переконанням І.Г. Поплавського, «під ОЗУ з міжнародними та міжрегіональними зв'язками слід розуміти функціонування стійких, керованих співтовариств *злочинців, які займаються скоєнням злочинів як бізнесом* (курсив наш – С.А.), утворюючи систему захисту від соціального контролю, які діють на території певного регіону (як на території однієї держави, так і на території декількох держав), підтримуючи *кримінальні стосунки* (курсив наш – С.А.), у яких беруть участь громадяни різних країн» [188, с. 82-83]. У свою чергу, засновуючись на етнічній спільності, що є однією з первісних форм соціальної організації суспільства [91, с. 80], іноземні земляцтва являють собою позитивні соціальні утворення. Причина складається в особливій значущості етнічної ідентифікації в житті людини і суспільства, за твердженням А. Епстайна, яка представляє кінцеву ідентифікацію, що охоплює менші ролі і статуси [274, с. 101].

У книзі «Этнический феномен» П. Ван ден Берге вказує, що етнічне коріння настільки глибоке, що не може порівнятися за силою ні з класовою, ні з іншою приналежністю. Національне не можна пояснити логічно, воно «іраціональне» [272, с. 239]. Національність – це стереотип поведінки [133, с. 123]. Так, наприклад, для китайця кланова солідарність не тільки національна риса, але й елемент

пануючої ідеології [83, с. 24]. «Такой поход отвечает менталитету китайцев, выработанному в течении тысячелетий... К китам воспитательной доктрины Срединного государства традиционно относятся воспитание аскетизма и скромности, формирование не только умения, но и потребности подчиняться, поддерживать установленный порядок» [97, с. 281]. Для організованих злочинних угруповань метою встановлення міжрегіональних та міжнародних зв'язків насамперед є: «обмін злочинним досвідом; розмежування сфер злочинної діяльності в міжрегіональному і міжнародному масштабі; скоєння злочину за межами держави; розміщення за кордоном коштів, здобутих злочинним шляхом («відмивання» грошей); виїзд за кордон для ухилення від кримінальної відповідальності за скоєні злочини на території України; обмін виконавцями для скоєння злочинів; надання матеріальної, фізичної та інших видів допомоги етнічним злочинним угрупованням у випадку послаблення їх позицій чи виникнення конфліктів з місцевими злочинними групами та ін.» [188, с. 83]. Іноземним земляцтвам притаманне те, що, виявляючись в іншому етнічному середовищі певної країни, іноземці об'єднуються в етногрупи для збереження власних традицій та саморозвитку в своєму середовищі.

За результатами особистого вивчення, існуючі іноземні земляцтва, як правило, мають чітку ієрархічну структуру на чолі із загальновизнаним лідером. Лідер земляцтва – особа, яка виражає інтереси всієї групи. Віковий критерій тут не є визначальним. Так, для в'єтнамських земляцтв в Одеському регіоні це вік 30 – 40 років; земляцтв арабських країн – 25 – 40 років. Лідер завжди досконало володіє мовою країни перебування, в якій постійно мешкає не менше трьох – п'яти років. Всередині групи лідер виконує функції третейського судді, охоронця загальних коштів, особи, що вирішує більшість внутрішніх і зовнішніх проблем. При цьому, підкорення лідеру членів групи – беззаперечне. Характерним прикладом тут може служити досвід земляцтва громадян В'єтнаму. У теперішній час в Одеському регіоні ця держава представлена виходцями як з Північної, так і з Південної його частини, створюючою значні групи. Переважно, всі члени в'єтнамського земляцтва мешкають в одному мікрорайоні, що сприяє розв'язанню багатьох побутових і

організаційних проблем, посиленню внутришньогрупового соціального контролю. До основних напрямів діяльності іноземних земляцтв, на нашу думку, можуть бути віднесені: прийом і розселення новоприбулих земляків (як правило, в районі найбільшої концентрації членів земляцтва), що призводить до найшвидшої адаптації новаків; надання матеріальної і моральної підтримки; сприяння у вирішенні конфліктів з кримінальними структурами і правоохоронними органами. Така підтримка і сприяння реально необхідні не тільки новоприбулим, але і членам земляцтва, які стали жертвами злочинного посягання, бо усувають психологічний дисбаланс і не дають особі замкнутися у колі своїх проблем. Тут, проблема одного стає проблемою всієї групи. Цікавим уявляється те, що в умовах відсутності державного визнання і підтримки малі соціальні групи все ж знайшли спосіб розв'язання цих проблем.

Крім іншого, розв'язання побутових і соціальних проблем групи (питання мешкання, навчання, працевлаштування, нейтралізації сімейних та інших міжособистих конфліктів) може бути спрямоване на профілактику внутришньогрупових злочинів на побутовому ґрунті, фактів суїциду, повторної віктимізації. Як правило, мешкаючи в одному мікрорайоні, члени земляцтва досить обізнані про спосіб життя своїх сусідів-співвітчизників, що багато в чому може впливати на усунення чинників, що підвищують віктимність окремих представників і групи загалом. Соціальний патронат, здійснюваний представниками земляцтва у відношенні один до одного, підвищує згуртованість групи у вирішенні більшості проблем і, тим самим, усуває чинник відчуженості особи, нерідко каталізуючий процеси віктимізації.

Важливим напрямком діяльності іноземних земляцтв є представництво при здійсненні взаємовідносин з органами соціального контролю країни перебування. При цьому вирішуються питання легалізації знаходження членів земляцтва у даній країні, їх навчання, трудової діяльності, мешкання. Особливо необхідно виділити факти звертання членів земляцтва до державних органів про факти вчинених відносно них злочинів. На жаль, як показує практика, про необхідність таких заяв міркує одноосібно лідер земляцтва, покладаючись на неінституціоналізовані методи

розв'язання конфліктів, що нерідко є однією з причин підвищення природної латентності вказаної групи злочинних посягань і може, за певних передумов, призвести до збільшення кримінальної активності самих членів земляцтва. Цей факт ще раз підтверджує вагомий вплив етнонаціональних особливостей, конфлікту культур при знаходженні поза країною постійного мешкання. Наприклад, жоден представник чеченської національності не звертається до правоохоронних органів із заявою щодо протиправних дій своїх земляків. У таких випадках конфліктні питання вирішуються лише радою тейбу (роду), на підставах пануючої релігійної та правової свідомості [72, с. 382-407; 273; 285]. Разом з тим, в плані віктимологічного впливу цей напрямок діяльності земляцтв вельми перспективний, бо тут має місце взаємодія органів, здатних вирішувати дану проблему на державному рівні і безпосередньо соціальних груп, на які такий вплив повинен бути спрямований [13, с. 418-423; 18, с. 10-11].

Із сказаного можна зробити висновок, що з урахуванням широкого потенціалу можливостей внутришньогрупового впливу, яким володіють іноземні земляцтва, реальним є досягнення оптимізації чинників віктимізації іноземних громадян в країні тимчасового перебування. При цьому, основні напрямки діяльності земляцтв, без сумніву, можна віднести до девіктимізаційних заходів універсального характеру, що відповідають, висунутим нами раніше вимогам «про-» і «ре-активної» спрямованості. Посиленню такого впливу може, на наш погляд, послужити законодавче закріплення правого статусу іноземних земляцтв в Україні, як громадських формувань, а також подальша розробка комплексної програми «Земляцтво», основними напрямками якої, відповідно, будуть: надання юридичної, соціальної, медичної, психолого-адаптаційної і лінгвістичної допомоги іноземним громадянам; створення інформаційної бази рекомендаційного характеру щодо оптимізації віктимної поведінки іноземців в передкримінальних і криміногенних ситуаціях (з урахуванням етнопсихологічних, релігійних і мовних особливостей, характерних для країни перебування); здійснення координації діяльності державних органів і органів самоврядування малих соціальних груп; розробка методик поведінки представників органів соціального контролю з жертвами злочинів –

іноземними громадянами; використання потенціалу земляцтв в діяльності по запобіганню повторної віктимізації. Пілотажні дослідження схожої програми проводилися в 90-х роках минулого століття у ФРН на базі юридичного факультету Університету міста Пасау (Баварія), за безпосередньою участю автора цієї роботи, і дали достатньо позитивні результати.

Нормативний підхід тут неминучий. Стосовно до вітчизняних умов, дійовим кроком на шляху до вирішення означених задач може стати розробка і прийняття Закону України «Про іноземні земляцтва в Україні», правовою базою якого будуть виступати Конституція України, міжнародно-правові акти в галузі забезпечення прав людини, масив національного законодавства з питань регламентації статусу іноземних громадян різних категорій, а також Закон України «Про об'єднання громадян» [2, с. 4–5]. При цьому, визначаючи іноземне земляцтво, як спеціалізовану, добровільну, громадську організацію іноземних громадян, створену на основі спільності громадянства, етнонаціональної ознаки або території постійного мешкання для спільної реалізації своїх прав і свобод на території України, цей правовий акт структурно може бути представлений таким чином:

Преамбула.

- I. Загальні положення.
- II. Принципи діяльності і статус іноземних земляцтв.
- III. Порядок створення і припинення діяльності іноземних земляцтв.
- IV. Права іноземних земляцтв, господарська та інша комерційна діяльність.
- V. Нагляд і контроль за діяльністю іноземних земляцтв. Відповідальність за порушення законодавства України.

При цьому, беручи до уваги встановлену нами наявність кореляційної залежності між рівнем злочинності відносно іноземних громадян і кількісними показниками міграційних потоків, а також той факт, що найбільших своїх абсолютних показників такого роду злочинні прояви досягають в регіонах, які є центрами перехрещення міграційних потоків, розвиток і зміцнення таких локальних

неурядових організацій – іноземних земляцтв, безсумнівно, повинні будуватися саме за регіональним принципом. Уявляється, що при зваженому підході до забезпечення діяльності іноземних земляцтв, крім вказаних раніше задач, можливо вирішення й інших, кримінологічно значущих питань, зокрема, протидії транснаціональним [37, с. 11-15; 188, с. 81-83], етнічним організованим злочинним групам, а також виявлення і перекриття каналів нелегальної міграції [14, с. 158].

Аналіз практики свідчить, що раніше іноземні земляцтва виникали переважно в студентському середовищі. Однак, до середини 90-х років XX століття така соціальна спільність значно розширила коло своїх учасників, залучаючи й інші категорії іноземців – біженців, фахівців, туристів, – тим самим розширюючи коло потенційних суб'єктів віктимологічної профілактики, а також можливості (організаційні, фінансові, технічні та ін.) для її здійснення.

Стосовно сказаного, необхідно окремо зупинитися на проблемі використання потенціалу іноземних земляцтв у забезпеченні прав іноземних громадян, що стали жертвами злочинів. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 року, як основні напрямки передбачає забезпечення справедливого поводження з жертвами посягання і доступу до правосуддя, кримінально-правової реституції і компенсації, а також надання соціальної допомоги [12]. Виходячи з цього, представляється, що при найближчому розгляді реальним є використання можливостей таких малих соціальних груп у таких напрямках:

- представлення інтересів потерпілого протягом всього досудового слідства і судового розгляду шляхом складання необхідних запитів про надання інформації за різних аспектів процесу, а також викладу міркувань і побажань жертв, надання консультацій і роз'яснень з питань чинного законодавства (п.п. «а», «в», «з» ст. 6 Декларації);
- забезпечення участі перекладачів з числа членів земляцтва (ст. 6 Декларації);
- забезпечення особистої безпеки потерпілого, його родини, шляхом встановлення патронату з боку членів земляцтва (п. «d» ст. 6 Декларації);

- використання неофіційних механізмів урегулювання суперечок, які сприяють примиренню і наданню відшкодування жертві (ст. 7 Декларації);
- сприяння у представленні справедливої реституції і компенсації жертвам злочину (ст. ст. 8, 13 Декларації);
- здійснення зв'язків з консульськими установами і посольствами країн, громадянами яких є жертви злочинів;
- надання необхідної матеріальної, медичної, психологічної і соціальної допомоги членам земляцтва, потерпілим внаслідок кримінальної віктимізації (ст. 14 Декларації) [18, с. 10-11].

Як свідчить практика, вказані напрями діяльності досить міцно затвердилися на неінституціоналізованому рівні у всіх, існуючих в Україні, іноземних земляцтвах. Однак, не маючи достатньої правової регламентації, така діяльність має декілька фрагментарний характер. На наш погляд, розробка і прийняття правового акту, що пропонується нами, позитивно відіб'ється на процесах забезпечення безпеки іноземних громадян в Україні і нейтралізації негативних наслідків злочинності в суспільстві [18, с. 10-11].

Без сумніву, дискусійною, але досить значущою, є проблема забезпечення особистої і майнової безпеки нелегальних мігрантів. Специфічність цієї проблеми витікає, передусім, із синтезу двох, на перший погляд взаємовиключаючих процесів – розв'язання проблеми девіктимізації нелегальних мігрантів і необхідності боротьби з самим явищем – нелегальною міграцією. Однак, на наш погляд, представляється, що при ретельному вивченні і зваженому підході ці процеси не є взаємовиключаючими, а навпаки, логічно взаємопов'язані і взаємодоповнюючі. Вказане, безсумнівно, потребує пояснення.

18 січня 2001 року Президентом України був підписаний Указ № 22/2001 «Про заходи щодо посилення боротьби з незаконною міграцією», який затвердив Програму боротьби з незаконною міграцією на 2001 – 2004 роки [9, с. 10].

13 лютого 2003 року в м. Харкові відбулася зустріч керівників міністерств внутрішніх справ України, Республіки Білорусь, Республіки Молдова і Російської Федерації, за результатами якої була підписана спільна заява з питань боротьби з

тероризмом, організованою злочинністю і незаконною міграцією [207, с. 4]. У жовтні 2003 року у м. Києві відбулася IV регіональна конференція Ради Європи «Міграційна політика напередодні розширення ЄС: проблеми майбутнього співробітництва у східноєвропейському регіоні», на якій обговорювалися такі важливі проблеми, як міграційний рух через східні кордони Європи та запобігання нелегальній міграції [64, с. 7]. Фінансову підтримку Україні в обладнанні прикордонних районів надають уряди зарубіжних держав (як правило такі, що є пунктами призначення потоків нелегальних мігрантів, що транзитом проходять через територію України) і різні міжнародні організації. На нашу думку, широкий спектр заходів, що приймаються сьогодні в Україні (як, проте, і в більшості інших країн післярадянського простору) в галузі протидії нелегальній міграції, має виключно загороджувальний характер, і не може бути досить результативним, оскільки не охоплює весь комплекс кримінологічно значущих аспектів цього явища.

Проведеним нами дослідженням було встановлено, що категорія нелегальних мігрантів є найбільш віктимізованою, бо процеси особистої віктимізації тут опосередковуються процесами «державної» віктимізації і віктимізації, яка «нав'язується», перетворюючи представників даної категорії на «ідеальні» (очікуючі) жертви, як на індивідуальному, так і на груповому рівнях [17, с. 39]. Крім цього, більшість заходів, що приймаються державою щодо протидії нелегальній міграції, фактично виявляються спрямованими ні на встановлення і припинення діяльності організаторів нелегального переправляння, а на затримання і примусову депортацію самих мігрантів [173, с. 27-35]. В результаті, заходи, що плануються, стають напівзаходами. Результат: недосягнення цілей заходів, плюс – значна кількість безправних, віктимізованих індивідів в особі нелегальних мігрантів, зростання рівня латентності злочинних проявів відносно останніх, зростання злочинної активності. Однак, компаративістський аналіз законодавства і світової практики дає нам підстави стверджувати про можливість розроблення досить дійових заходів, реально застосовних у вітчизняних умовах.

Чинне законодавство України, що регламентує різні аспекти правового статусу іноземців, встановлює, що «іноземці мають ті ж права і свободи і виконують ті ж обов'язки, що і громадяни України», вони «рівні перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної приналежності, статі, мови, відношення до релігії, роду і характеру занять, інших обставин» [4, с. 8]. Однак, на сьогоднішній день, у контексті боротьби з нелегальною міграцією, рівність іноземних громадян (ким, власне, і є нелегальні мігранти) перед законом трактується лише в репресивному контексті, ігноруючи тим самим, рівність прав і свобод, що декларуються. Крім того, на практиці міцно затвердилася тенденція до того, що у випадках віктимізації нелегальних мігрантів, першими під сферу впливу органів юстиції підпадають саме вони, а не особи, які здійснили посягання, що закономірно призводить до відмови нелегальних мігрантів від звернень до державних органів з повідомленнями про вчинені відносно них злочини, створення умов для повторної віктимізації мігрантів і активізації їх кримінальної активності (проявів актів віджалантизму, інверсії ролей), зростання латентності злочинів, до невиконання задач кримінального судочинства. А.Ф. Зелінський вказував: «...в больших городах проживает множество граждан из ближнего и дальнего зарубежья..., заметно усложняющих оперативную обстановку в городе. Кое-где можно услышать и даже прочитать призывы немедленно депортировать всех иностранцев и таким образом решить проблему. Но такая мера, противоречащая правам человека и Конституции страны, конечно, неприемлема» [90, с. 132].

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою закріплює, що її положення необхідно застосовні до всіх осіб без будь-яких виключень, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, віку, мови, віросповідання, національності, політичних або інших поглядів, культурних переконань або практики, майнового, станового або сімейного стану, етнічного або соціального походження і непрацездатності [12]. Звідси випливає, що нелегальні мігранти у випадках кримінальної віктимізації на території України повинні володіти тим же обсягом прав і свобод, що і інші категорії громадян. Примусова депортація у цьому

випадку, на нашу думку, є не що інше, як відмова держави від визнання своєї відповідальності за кримінальну віктимізацію особи. Механізм реалізації всієї повноти прав, без збитку для інтересів країни перебування, розроблений на базі міжнародно-правових стандартів у багатьох державах відносно жертв торгівлі людьми [228, с. 12-78]. Зокрема, Гаагська Міністерська Декларація європейських рекомендацій відносно ефективних заходів по попередженню і боротьбі з торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації, прийнята 26 квітня 1997 року Міністерською Конференцією Європейського Союзу [11, с. 26] і Стандартні принципи прав людини відносно осіб, які стали об'єктом торгівлі, розроблені в січні 1999 року Кокусом з прав людини [208, с. 59-78], визначають, що важливою умовою ефективного виявлення, розслідування таких злочинів і виконання покарання по них, є готовність потерпілого інформувати поліцію і виступати в суді. При цьому, як основні принципи висуваються: неприпустимість дискримінації; гарантії безпеки і справедливого трактування; доступ до правосуддя; гарантія відшкодування; медичні послуги і соціальне забезпечення; репатріація і реінтеграція; реабілітація; право на легальне перебування [208, с. 59-60].

На наш погляд, ці положення, нарівні з положеннями Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, повинні бути застосовні і до нелегальних мігрантів, потерпілих в результаті кримінальної віктимізації. Особи, що стали жертвами злочинного посягання, незалежно від їх міграційного статусу, повинні мати право безперешкодного звертання до державних органів про вчинені відносно них злочини на території країни перебування. При цьому, рішення нелегального мігранта, що став жертвою злочинного посягання, звернутися до державних органів, повинно заохочуватися державою шляхом надання всієї повноти процесуальних прав потерпілого, відповідно до норм чинного кримінально-процесуального законодавства, Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь в кримінальному судочинстві» [3, с. 7-8], Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, а також шляхом надання права на легальне перебування. Останнє, на нашу думку, повинно реалізовуватися шляхом: надання відповідних

тимчасових віз, що дають право легального перебування на території України (включаючи право на працевлаштування) протягом досудового слідства і розгляду справи в суді (резидентський статус); неприпустимості негайного вигнання і припинення будь-яких дій по депортації; надання права звертатися з проханням про постійне проживання, отримання статусу біженця або політичного притулку, за наявності підстав згідно з національним законодавством і міжнародними угодами. Якщо держава, громадянином якої є нелегальний мігрант, відмовляється без причини визнавати його громадянство, в такому випадку країна, де особа стала жертвою злочину, повинна забезпечити цю людину всіма правами, наданими особам, що не мають громадянства, відповідно до Угоди ООН відносно статусу апатридів.

Призупинення процесу депортації, забезпечення статусом тимчасового перебування в країні протягом досудового слідства і розгляду справи в суді з наданням процесуальних прав потерпілого реально дозволяє досягти відразу декілька цілей: по-перше, особа, що стала жертвою злочину, знову буде мати можливість розпоряджатися своїм життям; по-друге, це приведе до значного зниження наслідків «державної» віктимізації і віктимізації, яка «нав'язується», віктимної стигматизації мігрантів, коригування їх післязлочинної поведінки; по-третє, робить реальною мінімізацію кримінальної активності самих нелегальних мігрантів і латентності злочинних проявів відносно них і, по-четверте, це дозволить повною мірою вирішувати задачі кримінального судочинства, підвищити оперативність виявлення і перекриття каналів нелегальної міграції, що, у комплексі з описаними раніше заходами загороджувального характеру, надасть можливість впливати на процеси нелегальної міграції загалом. У зв'язку з цим, уявляється за необхідне включення до концепції забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян в Україні, положень про доцільність доповнення існуючої правової бази, зокрема, Закону України «Про правовий статус іноземців», відповідними заохочувальними нормами, що містять, запропоновану нами, регламентацію резидентського статусу для нелегальних мігрантів, віктимізованих в Україні.

Уявляється, що запропоновані нами напрями повною мірою відповідають вимогам, які були висунуті VII Конгресом ООН при обговоренні стратегії боротьби зі злочинністю в частині зменшення практичних можливостей для здійснення злочинів, передусім, шляхом впливу на основні елементи механізму злочинної поведінки, залучення громадськості (в особі іноземних земляцтв) до заходів щодо втручання в кризові ситуації, альтернативного підходу і надання допомоги жертвам злочинів і мінімізації наслідків кримінальної віктимізації. Крім цього, запропоновані напрями, на наш погляд, відповідають вимогам положень основних документів X Конгресу ООН, а саме робочого документу (A/CONF.187/6) «Міжнародне співробітництво у боротьбі з транснаціональною злочинністю: нові виклики у XXI столітті», робочого документу (A/CONF.187/8) «Правопорушники і жертви: відповідальність і справедливість в процесі відправлення кримінального правосуддя», довідкового документу (A/CONF.187/11) «Участь громад у попередженні злочинності», резолюції (E/CN.15/2000/L.3) «Здійснення Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою Організації Об'єднаних Націй», Протоколу проти незаконного ввезення мігрантів по суші, морю, повітрям та ін. [74, с. 191-493].

Окремо хотілося б зупинитися на питаннях інформаційного забезпечення заходів, що плануються, а також проблемі здійснення компенсації іноземним громадянам, що стали жертвами злочинного посягання в Україні.

Так, на нашу думку, інформаційне забезпечення, перш за все, повинне бути спрямоване на:

- організацію виховально-девіктимізаційної роботи з іноземцями по ознайомленню з основами безпечної поведінки у кризових ситуаціях. «По данным опроса, 35 % потерпевших от различных преступлений считают, что если бы им своевременно была оказана виктимологическая помощь, им бы удалось избежать своей печальной участи» [97, с. 242];

- розробку і розповсюдження друкованих методик, адаптованих на національні умови, по основах безпечної поведінки;

- проведення роз'яснювальної роботи по основах чинного законодавства України;
- формування позитивного іміджу іноземців, з метою зниження наслідків «державної» віктимізації і віктимної стигматизації, шляхом висвітлення у засобах масової інформації позитивних прикладів діяльності зарубіжних культурних центрів та іноземних земляцтв.

При цьому, такі напрямки уявляються досить результативними за умови взаємодії органів соціального контролю держави з громадськими формуваннями іноземних громадян в країні перебування, що підтверджується досить плідною діяльністю Арабського та Ізраїльського культурних центрів, Міжнародної громадської організації «Єменська громада», земляцтва громадян Гвінеї-Бісау, організації «Німецький будинок» і ряду інших формувань, існуючих в Одеському та інших регіонах України.

Безсумнівно, значною проблемою, що обговорюється у цей час вченими і практиками, є формування дійової системи компенсації і реституції жертвам злочинів, створення Державного фонду допомоги жертвам злочинів [86, с. 4; 111, с. 3; 160; 233, с. 262-269; 234]. Нещодавно Європейська комісія запропонувала платити компенсацію жертвам терористичних актів та інших злочинів у країнах Європи [258, с. 7]. В.М. Тertiшник вказує, що, згідно зі ст. 1177 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року, майнова шкода, заподіяна фізичній особі внаслідок злочину, якщо не встановлено особу, яка його скоїла, відшкодовується державою [219, с. 7]. Держава повинна нести відповідальність за кримінальну віктимізацію особи шляхом організації реституційних програм, коли винний встановлений, і надання відповідних компенсацій з державних фондів, у випадках, коли злочинець залишився невідомий [19, с. 6; 150, с. 9]. У зв'язку з цим виникає питання про джерела формування Державного фонду допомоги жертвам злочинів. Так, в літературі висловлюються думки про те, що основними джерелами можуть бути:

- додаткові виплати засудженими, згідно з вироком суду;
- відрахування внаслідок конфіскації майна у засуджених;

- благодійна і спонсорська допомога.

Однак, на наш погляд, у цьому випадку не повною мірою простежується участь саме держави у здійсненні компенсаційних заходів. Більше того, іноземні громадяни, віктимізовані в Україні, часом обмежені терміновими рамками перебування, не завжди будуть мати реальний доступ до таких програм. Нам представляється, що досить істотним джерелом формування Державного фонду допомоги жертвам злочинів, зокрема, для надання компенсацій іноземцям, що стали жертвами злочинів в Україні, може послужити надання частини коштів, що отримуються державою від видачі національних віз і реєстрацій. У цьому випадку, з урахуванням посилення міграційних процесів, реальним є надходження значних фінансових коштів до Державного фонду допомоги жертвам злочинів. Крім цього, надаючи іноземцям національні візи і реєстрації, держава фактично констатує презумпцію гарантій безпечного перебування на своїй території. Отже, виплати частини коштів, отриманих внаслідок здійснення цього виду діяльності держави, буде мати характер реальної відповідальності даної держави перед особою – іноземцем, віктимізованим на її території.

Також уявляється, що одним з видів забезпечення компенсаційних програм може послужити обов'язкове державне страхування іноземців, які легально прибули до України. Перші кроки у цьому напрямку, а саме організація обов'язкового страхування (медичного та від нещасного випадку) туристів, вже зроблено. Саме такі заходи передбачено ст. 16 розділу III Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» [5, с. 11]. Крім цього, ст. 13 вказаного Закону закріплює, що «Держава забезпечує захист законних прав і інтересів іноземних туристів відповідно до законодавства та міжнародних договорів України» [5, с. 11]. На нашу думку, поширення вказаних заходів на інші категорії іноземних громадян – легальних мігрантів, а не лише на туристів, дійсно сприяло б вирішенню окремих аспектів забезпечення особистої та майнової безпеки таких осіб.

Так, або інакше, здійснення запропонованих нами заходів в Україні можливе за умови орієнтації сучасної політики і стратегії обмеження злочинності на

потенційних потерпілих та їхній захист. Наприкінці 2003 року Президент України доручив уряду із залученням Верховного Суду, Генеральної прокуратури, Вищої ради юстиції України опрацювати Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів громадян України, постраждалих від злочинів [119, с. 3]. За справедливим твердженням В.О. Тулякова, практично ми стикаємося з проблемою створення в суспільстві своєрідного напрямку – віктимологічної політики, покликаної, за допомогою захисту жертв злочинів, організації справедливого поводження з ними знизити конфліктність і тим самим сприяти обмеженню злочинності. При цьому, розвиток основних принципів такої діяльності повинен знаходити свої засади в межах вдосконалення:

- конституційного права (створення модельних законів з прав жертв злочинів і зловживання владою);
- міжнародного права (відпрацювання питань організації міжнародно-правового захисту жертв злочинів, створення механізмів реституції і компенсації потерпілим від злочинів);
- адміністративного права (узгодження системи управління і поводження з жертвами злочинів, розвиток моделей віктимологічного моніторинга, організація системи віктимологічної профілактики);
- кримінального і кримінально-виконавчого права (розв'язання питання про місце і роль потерпілого в механізмі злочинної поведінки, його кримінально-правове значення, проблеми жертви злочину і післякримінальної поведінки, роль жертви та її поведінки в процесі призначення і виконання покарання, ресоціалізації злочинців і т.ін.);
- кримінально-процесуального права (зміна становища потерпілого в кримінальному процесі, забезпечення процесуальних гарантій дотримання прав людини) [61],

а рівно інших, не менш важливих галузей, що забезпечить поступове зниження конфліктності, неадаптивної поведінки і, зрозуміло, злочинності [233, с. 258].

Завершуючи дослідження, вважаємо за необхідне процитувати твердження А.І. Долгової, яка вказувала, що, здійснюючи аналіз злочинності, «следует... обращать внимание на... неповторимое и... выяснять его природу. Неповторимое может быть случайным результатом случайного стечения обстоятельств. ... Но не исключено другое: это неповторимое и неожиданное служит проявлением какой-то новой, нарождающейся тенденции. ... Это позволит вовремя заметить новые явления в преступности и принять меры к пресечению нежелательных изменений» [133, с. 113].

Підводячи підсумки, хочеться сподіватися, що основні теоретичні положення і практичні пропозиції, викладені автором у цьому дослідженні, вплинуть певним чином на переорієнтацію політики поводження з жертвами від маючих узкоутилітарну спрямованість програм обмеження віктимності до комплексних державних програм поводження з жертвами злочинів, однією з ланок яких може стати концепція забезпечення особистої і майнової безпеки іноземних громадян в Україні.

ВИСНОВКИ

Концептуальність – є вищий критерій оцінки будь-якого наукового дослідження [263, с. 147]. Попередньо висунувши гіпотезу щодо віктимогенної детермінації злочинних проявів відносно іноземних громадян в Україні, в процесі цього дослідження нами:

- проаналізовано історичний досвід правового захисту іноземних громадян від злочинних зазіхань;
- проведено кримінологічний порівняльний аналіз стану корисливо-насильницької злочинності відносно іноземних громадян в різних регіонах України;
- здійснено системний аналіз найбільш значущих складових кримінологічної характеристики корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян;
- визначено особливості процесу віктимізації і віктимності окремих категорій іноземних громадян в умовах сучасної України;
- досліджено альтернативні форми профілактики злочинів відносно іноземців, поглиблення соціального контролю і організації поводження з іноземними громадянами - жертвами злочинів в Україні, аналіз результатів яких підтвердив передбачувані думки і дозволив:
- викласти феноменологічні та етіологічні особливості корисливо-насильницької злочинності відносно іноземних громадян в Україні;
- визначити основні напрями концепції забезпечення особистої і майнової безпеки іноземців в Україні.

Підводячи підсумок, необхідно системно викласти встановлені нами тенденції, характерні для злочинності відносно іноземців в Україні наприкінці XX – початку XXI століття, суть яких полягає у такому:

1. Історичний досвід правового захисту іноземних громадян від злочинних посягань свідчить, що в процесі розвитку і становлення різних систем законодавства, що супроводився змінами світоглядного підходу до статусу іноземців (від чужоземця, іновірця до бажаного гостя), поступово затверджувалася думка про необхідність і вигідність особливої охорони і захисту прав та інтересів іноземних громадян, поширення і заохочення позитивних міграційних процесів, що знайшло своє підтвердження у (в):

- забезпеченні режиму безпечного перебування іноземних громадян;
- закріпленні пріоритету майнових інтересів іноземних громадян;
- посиленні відповідальності за злочинні посягання відносно іноземних громадян;
- встановленні порядку реституції і компенсації іноземцям, що стали жертвами злочинів;
- усвідомленні взаємозв'язку забезпечення безпеки іноземних громадян і підвищення міжнародного авторитету держави перебування.

2. Компаративістський аналіз показників корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян у різних регіонах України показує, що, будучи невід'ємною частиною злочинності загалом, такі посягання:

- мають відносну стабільність кількісних і якісних показників;
- є масштабним відображенням злочинності відносно іноземців загалом, а також детермінантами її динаміки;
- їм властива кількісна рівновноважність видових показників і взаємна доповнюваність;
- володіють відносно рівномірним географічним розподілом;
- досягають найбільших коефіцієнтів інтенсивності в регіонах, що є центрами найбільшої концентрації іноземців;

- знаходяться у певній кореляційній залежності від рівнів міграційних потоків;

- є групою переважно «міських» злочинів;

- у загальній структурі корисливо-насильницьких посягань відносно іноземців, незмінно домінуюче місце в масштабах країни займають грабежі.

Аналіз показує, що 20,5 % від загальної кількості зареєстрованих в Україні злочинів відносно представників зарубіжжя, складають саме тяжкі, корисливо-насильницькі злочини (грабежі, розбої, вимагання), що мають підвищену суспільну небезпеку.

3. Іноземці – специфічний об’єкт для кримінологічних досліджень. Вони рідше, ніж громадяни країни перебування здійснюють злочини, однак, частіше стають жертвами злочинного посягання. У 70 % корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців, що реєструвалися, встановлені яскраво виражені віктимогенні чинники. Розглядаючи питання особливостей процесів віктимізації і віктимності іноземних громадян в Україні, а також характеристики іноземців – жертв корисливо-насильницьких злочинів, ми визначили наявність віктимогенного поліфакторного комплексу, який детермінує специфіку такого роду посягань, виходячи з особливостей статусу жертви, як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. При цьому:

- специфіка процесу віктимізації іноземців зумовлена специфікою статусу нелегального / легального мігранта;

- категорія нелегальних мігрантів найбільш віктимізована, бо процеси особистої віктимізації тут опосередковуються паралельними процесами «державної» віктимізації та віктимізації, яка «нав’язується», які поряд з:

- а) переважно низьким освітнім рівнем;

- б) усвідомленням своєї чужини, невитребуваності, факту нелегального знаходження в країні перебування;

- в) незнанням вимог чинного законодавства країни перебування;

- г) мовним бар’єром;

- д) заниженим почуттям соціальної справедливості і самооцінки;

е) груповою та індивідуальною конформністю при анонімному способі життя;

ж) етнопсихологічними особливостями;

з) недовірою до державних органів;

і) соціальною дезадаптацією особистості

визначають специфіку процесу індивідуальної і групової віктимізації, що являє собою взаємопов'язані стадії:

5) потенційна жертва;

6) пасивна жертва;

7) підготовлена жертва;

8) «ідеальна» (очікуюча) жертва.

- серед категорії легальних мігрантів найбільш віктимізована вікова група від 19 до 35 років. Це пояснюється, перш за все тим, що ця категорія осіб найбільш мобільна у міграційних процесах і її представники складають більшість в середовищі іноземців, що легально знаходяться в Україні;

- за характером статусної віктимності серед легальних мігрантів найбільш віктимізовані туристи і підприємці, що говорить про виборчий підхід злочинців до обрання жертв і підготовки посягання, що планується;

- процеси особистої віктимізації легальних мігрантів опосередковуються:

а) наявністю, як правило, значних матеріальних цінностей при ігноруванні або незнанні заходів забезпечення особистої і майнової безпеки;

б) етнопсихологічними характеристиками, які у віктимологічному розумінні становлять національні віктимні традиції;

в) відсутністю стійких соціальних зв'язків у місцях перебування;

г) мовним бар'єром;

д) складністю психологічної адаптації до умов країни перебування;

е) провокуючою поведінкою;

ж) незнанням (або недостатнім знанням) архітектурно-планового розташування місць перебування, що нерідко призводить до небажаного

знаходження у, так званих, місцях з підвищеною кримінальною активністю;

з) невідповідністю або неналежною відповідністю місць тимчасового мешкання іноземців елементарним вимогам кримінологічної безпеки;

і) процесом віктимогенної стигматизації іноземців;

- каталізація процесів віктимізації різних категорій іноземців пов'язана з наявністю вказаних вище, схожих у своїй основі віктимогенних поліфакторних комплексів;

- спостерігаються відмінності за статевою ознакою. Чоловіки-іноземці набагато частіше, ніж жінки, стають жертвами таких злочинів, як грабежі, розбої і вимагання, що відповідає світовим віктимологічним показникам;

- освітній рівень іноземців знаходиться в нелінійній залежності з їх віктимністю.

4. Кримінологічна характеристика злочинів, яка здатна служити одним з радикальних заходів об'єктивізації показників злочинності, встановленню каузальних зв'язків між її окремими складовими і проникненню в природу злочинності загалом, неодмінно включає в себе характерологічні елементи, що являють собою систему відомостей про:

а) способи здійснення і приховування посягання;

б) місця і умови обстановки його здійснення;

в) часові критерії посягання;

г) предмети посягання;

д) особу злочинця, його жертви і характер значущих зв'язків між ними.

Аналіз характерологічних елементів, крім гносеологічного значення в частині дослідження трансформацій злочинної поведінки, може бути застосований для розробки превентивних методик зниження конфліктності і оптимізації віктимної поведінки як на індивідуальному, так і на груповому рівнях.

5. Основні способи здійснення корисливо-насильницьких злочинів зазнали незначних змін з моменту зародження людського суспільства. Насильство, будучи єдиним способом реалізації корисливих намірів при здійсненні даної групи

посягань, являють собою акт поведінки, що характеризується односторонньою деструктивною інтеракцією, направленою на протиправне вилучення чужого майна. При цьому, при здійсненні корисливо-насильницьких злочинів насильство виявляється у формі:

- фізичного;
- психічного;
- бінарних форм: психо-фізичного і фізично-психологічного;

У свою чергу, фізичне насильство виступає у вигляді непрямого («ривок») і прямого (простого і кваліфікованого).

Корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців заздалегідь плануються і ретельно підготовлюються. При цьому, злочинці, як правило, не вживають істотних заходів щодо приховування слідів посягання. У більшості випадків викрадене збувається вже у першу добу після вчинення посягання.

6. Визначення місць здійснення корисливо-насильницьких (як, проте, й інших) злочинів повинне бути представлене у вигляді укрупненої, розгорнутої, ділимої системи. Елементами такої системи повинні виступати найбільш типові місця здійснення посягань:

- на місцевості;
- у приміщеннях;
- на транспорті.

При вказаній класифікації відомості, що узагальнюються, набувають системності, що є, безсумнівно, важливим для вирішення задач кримінологічного аналізу.

Виходячи із запропонованої класифікації, корисливо-насильницькі посягання відносно іноземців в Україні здійснюються в основному, на місцевості. При здійсненні таких злочинів у приміщеннях, такими, частіше за все, виступали відособлені, приватні квартири, в яких тимчасово, часом нелегально, мешкали іноземці. Крім відміченого, у своїй більшості, місця здійснення посягань багато в чому визначаються віктимною активністю самих жертв.

7. У спеціальній літературі не міститься єдиної градації часових критеріїв вчинення злочинних посягань. Відносна часова поширеність грабежів і розбоїв у цей час не потерпіла істотних змін і припадає на вечірні часи. У свою чергу, основна маса вимагань, вчинених відносно іноземців і що знайшли відображення у кримінальній статистиці, доводиться на денні часи.

Сезонний розподіл групи злочинів, що досліджується, як і часовий розподіл, можуть бути з'ясовані відповідними особливостями міграційних процесів, пов'язаними з організацією учбового процесу, туризму і т.д., суб'єктами яких виступають іноземці.

8. Відомості про предмет злочинного посягання мають істотне теоретичне і прикладне значення при здійсненні аналітичних кримінологічних досліджень. Таке значення залежить, передусім, від правильного розуміння взаємозв'язку предмета посягання (в кримінологічному аспекті) з іншими характерологічними елементами. Зокрема, безперечна взаємоопосередковуваність цього елемента з вибором місця, часу посягання, а також з формою способу дій при його здійсненні. Так, при здійсненні корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців в Україні, як основний предмет посягання виступають грошові кошти, що багато в чому визначається процесами, які раніше було нами дефіновано як віктимна стигматизація, що являє собою ототожнення іноземців з матеріальною надзабезпеченістю, ворожістю і кримінальною доступністю, яке нав'язується громадською думкою.

9. Злочинець і жертва – суть суб'єкти єдиної інтеракції. Наявність і характер зв'язків між ними, є сутнісними складовими процесу перетину двох форм девіацій.

Розглядаючи особливості процесу віктимізації і віктимності іноземних громадян в Україні, ми визначили наявність віктимогенних поліфакторних комплексів, що детермінують специфіку такого роду посягань.

У свою чергу, аналіз показників соціальної характеристики осіб, засуджених за здійснення корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців, дозволив нам визначити усереднену соціальну модель індивіда, що свідомо порушив такого роду кримінально-правові заборони. При цьому встановлені істотні відмінності по всіх

показниках основних елементів соціальної характеристики групи злочинців, що досліджується, від аналогічних показників загальної сукупності осіб, що здійснили посягання корисливо-насильницької спрямованості.

У загальному вигляді усереднена соціальна модель корисливо-насильницького злочинця, що вчинив посягання відносно іноземця, представлена таким чином:

- чоловік;
- вік 20 - 35 років;
- з повною загальною середньою освітою;
- непрацюючий;
- що має сім'ю;
- раніше не засуджений;
- що не має стійкої антисоціальної спрямованості поведінки;
- не маргінальний тип;
- що не виявляє навичок професійної злочинної діяльності.

10. На основі результатів дослідження нами висунуті посилки про:

- специфічність жертви злочину;
- специфічність осіб, які здійснили дані злочини;
- специфічність інших характерологічних елементів,

що дозволяють впевнено говорити про специфіку самого явища — корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців в Україні, що детермінується особливостями процесів віктимізації і віктимності представників даної соціальної групи. Звідси, саме віктимологічний напрям впливу на злочинність повинен служити основою концепції щодо забезпечення особистої і майнової безпеки іноземців, стрижнем кримінологічної політики України.

11. У цей час в Україні нарізла необхідність розробки державної доктрини соціальної безпеки. У рамках цієї доктрини одне з основних місць повинна займати доктрина загальної кримінологічної безпеки. У свою чергу, спеціальним напрямом загальної кримінологічної безпеки неодмінно виступає концепція забезпечення особистої і майнової безпеки іноземців в Україні.

12. Виходячи з встановленої віктимогенної детермінації умисних злочинів відносно іноземців, ця концепція повинна мати девіктимізаційну спрямованість «ре-» і «про-активного» характеру. Основними принципами формування цієї концепції неодмінно виступають орієнтири, що визначають процеси новелізації методології сучасної науки:

- антропологізація;
- глобалізація;
- деформалізація.

При цьому як заходи по блокуванню, мінімізації зовнішніх віктимогенних чинників і внутрішнього віктимного потенціалу, опосередкованих віктимогенними поліфакторними комплексами, а також по оптимізації наслідків віктимізації іноземців, повинні виступати:

- коригування національного законодавства в галузі визначення правового статусу іноземців, а також поводження з іноземцями, віктимізованими в Україні;
- визначення комплексу заходів щодо усунення «державної» віктимізації і віктимної стигматизації іноземців;
- визнання на законодавчому рівні, розвиток і використання широкого потенціалу в галузі девіктимізації і поводження з жертвами злочинів, неформальних соціальних груп іноземців – іноземних земляцтв;
- розробка і впровадження спеціальної техніки превентивної роботи з іноземцями, орієнтованої на їх етнонаціональні і психологічні характеристики;
- застосування альтернативних технологій соціальної підтримки і реабілітації, механізмів реституції і компенсації іноземцям, що стали жертвами злочинних посягань в Україні.

Заходи, що пропонуються, відображають думки світової спільноти в галузі обмеження злочинності і справедливого поводження з жертвами злочинів,

відображені в документах ООН, Ради Європи, а також практичний досвід розвинених країн світу у цьому напрямі.

13. Беручи за основу викладені вище положення, з метою формування в Україні дійової віктимологічної політики, покликаної за допомогою захисту жертв злочинів і організації справедливого поводження з ними знизити конфліктність і тим самим сприяти мінімізації злочинності, як основні напрями, що підлягають відображенню в концепції забезпечення особистої і майнової безпеки іноземців в Україні, пропонуються такі:

- розробка і прийняття Закону України «Про іноземні земляцтва в Україні»;
- розширення і підтримка мережі іноземних земляцтв в регіонах, що є центрами міграційних потоків, в рамках комплексної програми «Земляцтво»;
- розгляд і внесення доповнень до Закону України «Про правовий статус іноземців» норм, що регламентують надання резидентського статусу нелегальним мігрантам, які зазнали кримінальної віктимізації на території України;
- організація виховно-девіктимізаційної роботи з іноземцями по ознайомленню з основами безпечної поведінки в кризових ситуаціях;
- розробка і поширення друкованих методик по основах безпечної поведінки, адаптованих до етнонаціональних умов;
- проведення консультативної і роз'яснювальної роботи серед іноземців по основах чинного законодавства України;
- формування позитивного іміджу іноземців засобами масової інформації.

14. Розвиток програм реституції і компенсації іноземцям, віктимізованим в Україні повинен здійснюватися на основі Концепції допомоги жертвам злочинів. Компенсація повинна здійснюватися Державним фондом допомоги жертвам злочинів, що фінансується, крім іншого, за рахунок частини коштів, що отримується державою за оформлення і видачу віз і реєстрацій іноземцям в Україні.

Крім цього, компенсація іноземцям – жертвам злочинів може здійснюватися в порядку суброгації іноземними земляцтвами і за програмами обов'язкового державного страхування.

Розмірковуючи щодо системи заходів з попередження злочинності, С.М. Іншаков вказує, що «система должна быть признана неприемлемой не только в случае превалирования отрицательных результатов, но и в случае отсутствия решающего перевеса положительных» [97, с. 305].

Уявляється, що усвідомлення важливості і необхідності заходів, які пропонуються, визначених у рамках цього дослідження, при належному підході приведе до реальних позитивних результатів у забезпеченні особистої і майнової безпеки іноземців в Україні, встановленні системи справедливого і гуманного поводження з жертвами злочинів, успішної інтеграції України в Європейське співтовариство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – № 30. – 1996.
2. Закон України «Про об'єднання громадян» // Голос України. – № 135 (385). – 1992.
3. Закон Украины «Об обеспечении безопасности лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве» // Голос Украины. – № 40 (790). – 1994.
4. Закон України «Про правовий статус іноземців» // Голос України. – № 58 (808). – 1994.
5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» // Голос України. – № 247 (3247). – 2003.
6. Уголовный кодекс Украинской ССР: Науч.-практ. комментарий. – К.: Политиздат Украины, 1978. – 800 с.
7. Уголовный кодекс РСФСР. – М.: Юрид. лит., 1983. – 215 с.
8. Кримінальний кодекс України. – Київ: Право, 2001. – 225 с.
9. Про заходи щодо посилення боротьби з незаконною міграцією: Указ Президента України № 22/2001 від 18.01.2001 р. // Офіційний вісник України. – № 3. – 2001.
10. Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції: Указ Президента України № 175/2004 від 09.02.2004 р. // Інформаційно-правовий банк / Юридичний вісник України. – № 8 (452). – 2004.
11. Гагская Министерская Декларация европейских рекомендаций относительно эффективных мер по предотвращению и борьбе с торговлей женщинами с целью сексуальной эксплуатации // Справочник по проблемам предотвращения торговли женщинами для консультантов «телефона доверия». – Киев, 1998. – Вып. 2.

12. Декларация Основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью. – Нью-Йорк: Департамент общественной информации ООН, 1988.
13. Албул С.В. Иностранные землячества и виктимологические меры воздействия на преступность // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Вип. 9. – Одеса: Юрид. л-ра, 2000. – 452 с.
14. Албул С.В. Некоторые криминологические проблемы нелегальной миграции // Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю і розслідуванню злочинів. – Ч. I. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: НДРВВ ОІВС МВС України, 2000. – 244 с.
15. Албул С.В. Криминологическая характеристика краж индивидуального имущества иностранных граждан // Юридический вестник. – № 2. – 2002.
16. Албул С.В. Віктимологічні аспекти оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Вип. 14. – Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – 168 с.
17. Албул С.В. До питання про віктимність нелегальних мігрантів // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – № 4. – 2002.
18. Албул С.В. Іноземці – потерпілі від злочинів: проблеми соціального контролю // Юридична Україна. – Київ: Юрінком Інтер, 2003. – № 9.
19. Албул С.В. Потерпілі від злочинів та соціальні послуги // Юридичний вісник України. – № 38 (430). – 2003.
20. Алексеев А.И. Индивидуальная профилактика рецидива преступлений. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1975. – 258 с.
21. Алексеев А.И., Герасимов С.И., Сухарев А.Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы. – М.: Норма, 2001. – 482 с.
22. Алексеев Ю.Г. Иван III // Великие государственные деятели России / Под ред. А.Ф. Кисилёва. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 464 с.

23. Аленин Ю.П., Тищенко В.В. О классификации очагов корыстно-насильственных преступлений // Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики на современном этапе: Межвузовский сборник научных трудов. – Одесса: ОГУ им. И.И. Мечникова, 1993. – 242 с.
24. Андросюк В.Г. К постановке проблемы психологического изучения личности преступника // Проблемы изучения личности правонарушителя: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. – 356 с.
25. Антонян Ю.М. Социально-психологические последствия урбанизации и их влияние на преступность // Советское государство и право. – № 8. – 1975.
26. Антонян Ю.М. Психология убийства. – М.: Юристъ, 1977. – 288 с.
27. Антонян Ю.М. Преступность пожилых людей // Советское государство и право. – № 11. – 1991.
28. Антонян Ю.М., Криворучко Ю.Д. Преступники пожилого возраста с нервно-психической патологией // Личность преступника и вопросы исправления и перевоспитания осуждённых: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – 204 с.
29. Арефьев А.Ю. Проблемы виктимологической профилактики квартирных краж, грабежей и разбойных нападений на квартиры: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 1994. – 26 с.
30. Багрій-Шахматов Л.В., Туляков В.О. Віктимність як криміногенний чинник // Вісник Академії правових наук України. – № 6. – 1994.
31. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. – Ч. I. – Харків: Видавництво НУВС, 2002. – 464 с.
32. Бараненко Б.И., Грачёв В.И. Особенности личности участников устойчивых групп, совершающих посягательства на государственное или общественное имущество (кражи, грабежи и разбойные нападения) // Проблемы изучения личности правонарушителя: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. – 158 с.
33. Басков В.И. Уголовная преступность и борьба с ней // Вестник Московского Университета. – Серия 11: Право. – № 4. – 1991.

34. Байбурин А.К. Некоторые вопросы этнографического изучения поведения // Этнические стереотипы поведения. – Ленинград: Наука, 1985. – 128 с.
35. Белоус Т.А., Туляков В.А.. Доктрина безопасности. Как уберечься от преступления: советы специалистов. – Одесса: АО «Бахва», 1995. – 164 с.
36. Белинський А.Ф., Коржанський М.І. Корислива злочинна діяльність. – К.: Генеза, 1998. – 358 с.
37. Биленчук П.Д., Еркенов С.Е., Кофанов А.В. Транснациональная преступность: состояние и трансформация. – Киев: Атика, 1999. – 302 с.
38. Білицький Р. Суто «практичний» чинник проблеми латентної злочинності // Юридичний вісник України. – № 49 (441). – 2003.
39. Богуславский М.М. Иностранные граждане // Юридический энциклопедический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – 416 с.
40. Бондарчук В.Г., Туляков В.О. Іноземці в Україні як суб'єкти кримінологічних досліджень: соціально-правовий аналіз // Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса, 1996. – 240 с.
41. Бодня Т. Нелегалы угрожают Украине // Вечерние вести. – № 080 (576). – 2001.
42. Бородин С.В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы. – М.: Наука, 1990. – 272 с.
43. Бойков А.Д., Квашиш В.Е., Вавилова Л.В. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв преступлений // Государство и право. – № 7. – 1997.
44. Брагин Р. Мусульман в Украине будут бить? // Комсомольская правда в Украине. – № 197/43 (1494/22902). – 2002.
45. Булатов Р.М., Исаев Г.А. Криминальная социализация казанских подростков и преступность // Государство и право. – № 4. – 1992.
46. Букач М.М. Культура як умова та засіб формування особистості // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – № 3. – 1998.

47. Бурданова В.С., Быков В.М. Виктимологические аспекты криминалистики. – Ташкент, 1981. – 302 с.
48. Бушков А.А. Россия, которой не было: загадки, версии, гипотезы. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; СПб.: Нева; Красноярск: Бонус, 1997. – 608 с.
49. Бышевский Ю.В., Марцев А.И. Некоторые вопросы криминологической характеристики грабежей // Роль аппаратов уголовного розыска и следствия в борьбе с преступностью. Труды Омской высшей школы милиции МВД СССР. – Вып. 14. – Омск: ОБШМ МВД СССР, 1973. – 214 с.
50. Варга Д. Древний Восток. У начал истории письменности. – Будапешт: Изд-во Корвина, 1979. – 204 с.
51. Василенко С.Д. Європейський вибір України та сучасні геополітичні реалії // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Вип. 9. – Одеса: Юрид. л-ра, 2000. – 452 с.
52. Василец Л.П. Нелегалы в криминогенном контуре // Криминальное обозрение. – № 13. – 1999.
53. Введенский Р.М. Екатерина II // Великие государственные деятели России / Под ред. А.Ф. Кисилёва. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 464 с.
54. Вечернин Э.П., Кравченко М.В., Худяков Ю.М. Предупреждение и раскрытие посягательств на личное имущество иностранных граждан. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1988. – 156 с.
55. Виктимология и профилактика правонарушений: Сб. науч. тр. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1979. – 186 с.
56. Владимиров В.А., Холостов В.И. Ответственность за грабеж и личность грабителя. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1976. – 340 с.
57. Волков В.С. Личность преступника, как предмет уголовно-правового и криминологического исследования // Личность преступника (уголовно-правовые и криминологические исследования): Сб. науч. тр. – Казань, 1972. – 216 с.
58. Волков В.С. Мотивы преступлений. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 224 с.

59. Воскресенский Н.А. Законодательные акты Петра I. Т. I. – Москва-Ленинград, 1945.
60. Воронин Ю.А. Комплексная программа борьбы с преступностью: проблемы и перспективы // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 47. Материалы VI Международного Конгресса криминологов социалистических стран (11-15 мая 1987 г., Москва). – М.: Юрид. лит., 1988. – 216 с.
61. Газетдинов Н.И. Деятельность следователя по возмещению материального ущерба. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1990. – 96 с.
62. Гарбуз Б.И. Влияние алкоголизма на личность и антиобщественное поведение преступника. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1975. – 224 с.
63. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступлений. – М.: Наука, 1974.
64. Гелетко М. Нелегальній міграції – надійний заслін // Міліція України. – № 10. – 2003.
65. Гернёт М.Н. Преступный мир Москвы // Право и жизнь. – М., 1924.
66. Герцензон А.А. Уголовное право и социология. – М., 1970. – 280 с.
67. Глиняный В.П. История государства и права зарубежных стран. – Ч. I. – Харьков: Одиссей, 2001. – 832 с.
68. Грабовский Б. Диалог без реверансов // Человек и закон. – № 12. – 2003.
69. Грамчук А.В. Об'єктивні умови формування громадянського суспільства в сучасній Україні // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Вип. 9. – Одеса: Юрид. л-ра, 2000. – 452 с.
70. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. – М.: Юрид. лит., 1990. – 304 с.
71. Глухова А.А. Виктимологические факторы преступности: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 1999. – 26 с.
72. Давид Р. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. и вступ. ст. В.А. Туманова. – М.: Прогресс, 1988. – 496 с.
73. Демографический профиль жертв преступлений // Борьба с преступностью за рубежом. – № 4. – 1994.

74. Десятый Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Вена, Австрия, 10-17 апреля 2000 года): Сб. докум. / Сост. канд. юрид. наук А.Г. Волеводз. – М.: ООО Изд-во «Урлитинформ», 2001. – 318 с.
75. Дрёмин В.Н. Ограничение преступности: международный опыт // Юридический вестник. – № 3. – 1994.
76. Дрёмин В.Н. Идеи социальной реабилитации в Минимальных стандартных правилах обращения с заключенными // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Вип. 9. – Одеса: Юрид. л-ра, 2000. – 452 с.
77. Дрёмин В.Н. Этическая природа преступности (к вопросу о криминализации социального поведения) // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Вип. 14. – Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – 168 с.
78. Дубовик О.Л. Современное состояние преступности в ФРГ: анализ и краткая оценка статистических данных // Государство и право. – № 2. – 1993.
79. Дюркгейм Э. Норма и патология // Социология преступности. – М.; 1966.
80. Жалинский А.Э. Насильственная преступность и уголовная политика // Советское государство и право. – № 3. – 1991.
81. Жалинский А.Э., Герасун А.А. Криминологические аспекты непредумышленных преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 15. – М., 1972.
82. Жоль К.К. Философия и социология права. – К.: Юринком Интер, 2000. – 480 с.
83. Журавель В. Китайская невеста // Вне Закона. – №23 (229). – 2002.
84. Загороднюк С.О. Удосконалення законодавства про злочини проти власності // Вісник Запорізького юридичного інституту. – № 1. – 1999.
85. Загороднюк С.О. Застосування норм кримінального права у правоохоронній діяльності ОВС. – Херсон: ХФЗЮІ МВС України, 2001. – 118 с.
86. Захаров В. Компенсації жертвам злочинів // Юридичний вісник України. – №14 (406). – 2003.

87. Зелинский А.Ф. Корысть: опыт криминологического и психологического анализа // Государство и право. – № 3. – 1993.
88. Зелинский А.Ф. Некоторые итоги изучения уголовных дел о грабежах и разбоях // Сб. кратких тезисов, докладов и научных сообщений научно-практической конференции по итогам научно-исследовательских работ, выполненных преподавателями УЮА в 1992 г. – Харків, 1993.
89. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. - Киев: Юринком Интер, 1999. – 240 с.
90. Зелинский А.Ф. Криминология. Учебное пособие. – Харьков: Рубикон, 2000. – 240 с.
91. Зелинский С.А. Истоки терроризма: этнополитические концепции // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Вип. 14.– Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – 168 с.
92. Зуйков Ю. Иностранцы в Новом свете // Факты и комментарии. – № 32. – 1999.
93. Ивакин А.А. Краткий очерк общей философии. – Одесса: АстроПринт, 1999. – 112 с.
94. Иванов Н. Социальное и биологическое в преступном поведении // Советская юстиция. – № 9. – 1993.
95. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. – Горький, 1974. – 266 с.
96. Из пелёнок – в разбойники // Криминальная хроника. – № 12 (41). – 2002.
97. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. – М.: Инфра-М – Норма, 1997. – 383 с.
98. История СССР, 1861-1917 / Под ред. Н.Д. Кузнецова. – М.: Просвещение, 1984. – 382 с.
99. История внешней политики СССР. Т. 1. / Под ред. А.А. Громыко, Б.Н. Пономарёва. – М.: Наука, 1986. – 388 с.
100. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – 386 с.

101. Карпенко С. Демографическая ситуация в стране зависит от мигрантов // Вечерние вести. – № 196 (692). – 2001.
102. Кивалов С.В. Гармонизация уголовного права в Европе и Украинское законодательство // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Вип. 14.– Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – 168 с.
103. Кивинов А., Майоров С. Акула. – СПб.: Издательский дом «Нева», М.: Олма-Пресс, 2001. – 256 с.
104. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика. – М.: Высш. шк., 1987. – 271 с.
105. Ключевский Н.М. Императрица Екатерина II // Исторические портреты. – М.: Правда, 1990. – 624 с.
106. Ковалёв М.И. Исследование образовательного уровня преступников // Советское государство и право. – № 2. – 1968.
107. Ковалкин А.А. Личность преступника и некоторые способы её криминологического анализа // Проблемы изучения личности правонарушителя: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1984.
108. Ковальский В.С. Антиобщественная направленность личности и преступное поведение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1983. – 26 с.
109. Ковальський В., Казмиренко Л. Суб'єктивна детермінація насильственої злочинності молоді // Радянське право. – № 12. – 1990.
110. Колодій А.М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні. – Київ: Юрінком Інтер, 2003. – 402 с.
111. Коляда П. Кто забезпечить права потерпілого // Іменем Закону. – № 311 (5347). – 2002.
112. Коляда П. Ситуація із захистом // Юридичний вісник України. – № 11 (403). – 2003.
113. Коляса Я.В. В Европу – по натянутому канату // Вечерние вести. – №171 (456). – 2000.
114. Кондрашков Н.Н. Количественные методы в криминологии. – М.: Наука, 1971. – 358 с.

115. Конев А.А. Основные криминологические характеристики латентной преступности. – Омск: ОБШМ МВД СССР, 1981. – 286 с.
116. Конституційні акти України. 1917-1920. – К., 1992. – 324 с.
117. Конституція Пилипа Орлика // Правові джерела України / Бюлетень законодавства і юридичної практики / Гол. ред. В.С. Ковальський. – № 1. – 1994. – 192 с.
118. Конституція Української Народної Республіки // Правові джерела України / Бюлетень законодавства і юридичної практики / Гол. ред. В.С. Ковальський. – № 1. – 1994. – 192 с.
119. Концепція захисту прав // Юридичний вісник України. – № 52 (444). – 2003.
120. Кормич А.І. Роль національної держави в захисті громадянських прав // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Вип. 9. – Одеса: Юрид. л-ра, 2000. – 452 с.
121. Коровин А.А. Криминологическая характеристика лиц, совершивших грабежи и разбои. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1976. – 258 с.
122. Королёва М.В. Иностранные граждане – преступники и жертвы, криминологические последствия современной миграции населения // Обеспечение безопасности иностранных граждан: Матер. Всероссийской научно-практической конференции (Москва, 29 марта 1995 г.) – М., 1995.
123. Костенко А.Н. Принцип отражения в криминологии (системное исследование психологического механизма криминального поведения). – К., 1986. – 218 с.
124. Костенко А.Н. Криминальный произвол (социопсихология воли и сознания преступника). – Киев: Наукова думка, 1990. – 148 с.
125. Костенко О.М. Проблеми кримінологічної безпеки // Правова держава. – Вип. 10.- 1999.
126. Котошихин Г.К. О России в царствование Алексея Михайловича. – СПб., 1859.
127. Криминалистическая виктимология: Сб. науч. тр. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1980. – 224 с.

128. Криминальная виктимология / Сост. В.А. Туляков. – Одесса: Юрид. л-ра, 2002. – 24 с.
129. Криминальная полиция советует, как не стать жертвой преступления. Перевод с нем. / Сост. В. Ковальский. – Киев: Гражданский мир, 1992. – 96 с.
130. Криминология: Учеб. пособ. / Под ред. В.Е. Эминова. – М.: Издат. гр. «Инфра-М – Норма», 1997. – 160 с.
131. Криминология: Учебник / Под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: Юрид. лит., 1988. – 384 с.
132. Криминология: Конспект лекций / Сост. А. Желудков. – М.: Изд-во ПРИОР, 2001. – 144 с.
133. Криминология: Учебник для юридических ВУЗов / Под общ. ред. А.И. Долговой. – М.: Издат. гр. «Норма – Инфра-М», 1999. – 784 с.
134. Криминология: Учебник / Под ред. В.К. Звирбуль, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: Юрид. лит., 1979. – 304 с.
135. Кривошеин П.К. Расследование разбойных нападений. – Киев: РИО МВД СССР, 1990. – 218 с.
136. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. – М.: Издат. гр. «Форум – Инфра-М», 1988. – 216 с.
137. Кудрявцев С.В. Изучение преступного насилия // Психологический журнал. – № 2. – 1988.
138. Кудрявцев С.В. Конфликт и насильственное преступление. – М.: Наука, 1991. – 176 с.
139. Кузнецова Н.Ф. Вопросы истории советского уголовного законодательства (Общая часть) // Вестник Московского университета. – Серия 11: Право. – № 5. – 1991.
140. Кузьмин А.Г. Владимир Святой // Великие государственные деятели России / Под ред. А.Ф. Кисилёва. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 464 с.

141. Кузьмин Д.В. К вопросу об истории взаимоотношений Украины с общеевропейскими институтами и месте Совета Европы в этом процессе // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Вип. 9. - Одеса: Юрид. л-ра, 2000. – 452 с.
142. Кури Х. Исследования проблем виктимизации в Германии // Криминологические исследования в мире. – М.: Наука, 1995.
143. Курс кримінально-виконавчого права України. Загальна та Особлива частини / О.М. Джужа, В.О. Корчинський, С.Я. Фаренюк, В.Б. Василець / За заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 304 с.
144. Куц Ю. Реалізація прав людини і націй // Юридический вестник. – № 1. - 2002.
145. Лазарев Л.В. Иностранные граждане: правовое положение. – М.: Российское право, 1992. – 226 с.
146. Лист Ф. Преступление, как социально-патологическое явление. – СПб., 1900.
147. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика. – Київ, 1997. – 340 с.
148. Литвак О.М. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності // Право України. – № 5. – 2001.
149. Личность преступника / Под. общ. ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Наука, 1971. – 386 с.
150. Лозовий О. Заповніть прогалину. Закон «Про соціальні послуги» // Юридичний вісник України. – № 39 (431). – 2003.
151. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ. – М.: Норма, 1999. – 516 с.
152. Маврикий Стратег. Стратегикон // Вестник древней истории. – № 1. – 1941.
153. Матышевский П.С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. – Киев: Юринком, 1996. – 240 с.
154. Малиш М. Нелегальна міграція: погляд у корінь // Іменем Закону. – № 40 (5272). – 2001.

155. Мелик-Дадаева А.И., Трубицына Э.М. Типология преступников в буржуазной криминологии // Типология личности преступника и индивидуальные предупреждения преступлений. – М., 1979.
156. Мирович С.М. Криминалистическая типология личности корыстно-насильственных преступников // Вестник Московского университета. – Серия 11: Право. – № 4. – 1991.
157. Михайленко П.П., Гельфанд И.А. Рецидивная преступность и её предупреждение органами внутренних дел. – Киев: РИО МВД УССР, 1970. – 450 с.
158. Мозоль А.П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Київ: НАВСУ, 2002. – 26 с.
159. Моисеенко Г.З. Борьба с разбоями и грабежами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1968. – 28 с.
160. Моїсєєв Є.М., Джужа О.М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти). – К.: НТВ «Правник», НАВСУ, 1988. – 126 с.
161. Музыченко П.П., Витман К.Н. История государства и права зарубежных стран. История государства и права России: Учеб. пособ. – Ч. II. – Харьков: Одиссей, 2001. – 640 с.
162. Некоторые рекомендации по мерам личной безопасности гражданам, пребывающим в незнакомом городе // Борьба с преступностью за рубежом. – № 5. – 1993.
163. Нестеренко С. Аромат жертвы // Человек и закон. – № 12. – 2003.
164. Ніколаєва Т. Корпорація «Держава» // Юридичний вісник України. – № 47 (387). – 2002.
165. Новые формы преступности и предупреждение преступности в контексте развития: будущие задачи. Записка Секретариата ООН. VII Конгресс ООН. (26 августа – 6 сентября 1985 г., Милан, Италия). – 1985.
166. Оборотов Ю.Н. Основы современного государства: Учебный курс. – Одесса, 1995. – 128 с.

167. Овсянников В.М. Реформування паспортної служби потребує часу і належної правової бази // Міліція України. – № 3. – 2000.
168. ООН в борьбе за права человека. Материалы VII Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. – Киев, 1991. – 316 с.
169. Оприш Т. Животные защищаются. – Бухарест: Альбатрос, 1978. – 224 с.
170. Орзих М.Ф. Конституционная свобода и равенство людей // Юридический вестник. – № 2. – 1998.
171. Орловська Н.А. Деякі проблеми дотримання прав людини під час здійснення примусового лікування // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Вип. 14.– Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – 168 с.
172. Павич М. Хазарский словарь: Роман-лексикон. Мужская версия / Пер. с серб. Л. Савельевой. – СПб.: Азбука-классика, 2002. – 384 с.
173. Палько В.І. Затримання іноземців у зв'язку з їх примусовим видворенням за межі України // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – № 4. – 2002.
174. Паньков А., Стременовский С. Право как составляющая общественного идеала и элемент образования общества // Слово. – № 8 (578) – 2004.
175. Пашковский В.А. Проблемы борьбы с кражами, грабежами и разбоями. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1980. – 280 с.
176. Пелевин В.О. Generation «И». – М.: Вагриус, 2002. – 336 с.
177. Покровский М.Н. Русская история в самом сжатом очерке. – М.: Партийное изд-во, 1933. – 856 с.
178. Полное собрание русских летописей. Т. 2. – Ленинград, 1926.
179. Полубинский В.И. Криминальная виктимология. Что это такое? – М.: Знание, 1977. – 186 с.
180. Полубинский В.И. Криминалистическая виктимология и проблемы предварительного следствия. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1980. – 226 с.
181. Полянский Э.И. Формула безопасности. – М.: Юрид. лит., 1991. – 86 с.
182. Пресса Ролан. Народнонаселение и его изучение. Демографический анализ. – М.: Статистика, 1966. – 342 с.

183. Принс А. Защита общества и преобразование уголовного права. – М., 1912.
184. Принс А. Преступность и репрессия. – М., 1898.
185. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под общ. ред. Е.Б. Кубка, В.В. Цветкова. – К.: Юринком Интер, 2003. – 250 с.
186. Портнов И.П. Город и преступность // Государство и право. – № 2. – 1993.
187. Потрібна доктрина соціальної безпеки // Юридичний вісник України. – № 9 (401). – 2003.
188. Поплавський І.Г. Організовані злочинні угруповання з міжнародними та міжрегіональними зв'язками (проблеми визначення) // Вестник Национальной академии внутренних дел Украины. – № 2. – 1999.
189. Рабінович П.М. Методологія вітчизняного праводержавознавства // Юридичний вісник України. – № 45 (385). – 2002.
190. Рабінович П.М., Шмельова Г.Г., Луць Л.А. Загальна теорія держави і права. – Київ, 1993. – 96 с.
191. Радецький В.С. Деякі аспекти сучасного процесу нелегальної міграції // Адвокат. – № 1. – 2000.
192. Резник Г.М. Личность преступника: правовое и криминологическое содержание // Личность преступника и уголовная ответственность. Правовые и криминологические вопросы: Межвузовский научный сборник. – Саратов, 1981. – 218 с.
193. Релігієзнавство / За ред. О.О. Решетова. – Кіровоград: Імекс, 2001. – 96 с.
194. Романенко С.С. Мотивация преступного поведения (психологический аспект) // Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів. – Ч. I. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: НДРВВ ОІВС МВС України, 2000. – 244 с.
195. Ромовська З. Моральність права: міфи чи реалії? // Юридичний вісник України. – № 10 (402). – 2003.
196. Руссо Ж.Ж. О влиянии наук на нравы // Трактаты. – М.: Наука, 1969. – 654 с.

197. Рыбкин В. Розыск преступников (подозреваемых) и других лиц // Практика уголовного сыска: Науч.-практ. сб. / Под ред. А.И. Алексеева. – М.: Лига Разум, 1999. – 244 с.
198. Саркисов Г.С. Социальная система предупреждения преступности. – Ереван, 1975. – 286 с.
199. Сахаров А.Б. Теоретические основы предупреждения преступности // Советская юстиция. – № 3. – 1972.
200. Ситковский А.Л. Виктимологические проблемы профилактики корыстных преступлений против собственности граждан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1995. – 23 с.
201. Скаун О.Ф., Подберёзский Н.К. Теория права и государства. – Харьков, 1997. – 496 с.
202. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. – Київ, 1993. – 280 с.
203. Советская криминалистика: Методика расследования отдельных видов преступлений / В.К. Лисиченко, В.И. Гончаренко, Н.И. Клименко и др. / Под ред. В.К. Лисиченко. – Киев: Вища шк., 1988. – 405 с.
204. Соловьёв С.М. Чтения и рассказы по истории России / Сост. и вступ. ст. С.С. Дмитриева. – М.: Правда, 1989. – 680 с.
205. Сон С.С. Конституційні основи соціальної сутності Української держави // Юридический вестник. – № 2. – 2002.
206. Спиркин А.Г. Философия. – М.: Гардарики, 1999. – 816 с.
207. Спільна заява за результатами міжнародної зустрічі з питань боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та незаконною міграцією // Іменем Закону. – № 8 (5344). – 2003.
208. Стандартные принципы прав человека по отношению к лицам, которые пострадали от международной торговли людьми // Торговля людьми: противодействие и защита прав женщин: Сб. матер. / Под общ. ред. Е.Б. Левченко. – Киев: Украинский институт социальных исследований, 2000.

209. Стась Э.П. Корыстный мотив, как объект криминологического исследования // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Вип. 14.– Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – 168 с.
210. Стрельцов Е.Л. Основные положения уголовного права на основе стран СНГ: Текст лекции. – Пассау, 1992. – 84 с.
211. Стрельцов Є.Л. Коли влада дійсно спроможна (деякі міркування про корупцію на тлі спільного європейського дому) // Юридичний вісник України. – № 23 (467). – 2004.
212. Стрельцов Е.Л., Коробка А.В. К вопросу об уголовно-правовом предупреждении экономических преступлений // Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю і розслідуванню злочинів. – Ч. I. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: НДРВВ ОІВС МВС України, 2000. – 244 с.
213. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю.І. Шевчука. – К.: Либідь, 1993. – 548 с.
214. Сурилов А.В. Адмирал Дерибас. – Одесса: Маяк, 1990. – 240 с.
215. Сухов Ф. Опиум войны // Общая газета. – № 40 (426). – 2001.
216. Социальные отклонения. – М.: Юрид. лит., 1989. – 368 с.
217. Сочинения Козьмы Пруткова. – М.: Правда, 1986. – 318 с.
218. Танасевич В.П. Личность преступника. – М., 1971. – 288 с.
219. Тертишник В.М. Потерпілий від злочину може стати потерпілим від закону // Юридичний вісник України. – № 44 (436). – 2003.
220. Тирский В.В., Войтин Н.В. Криминологическое и уголовно-правовое значение пожилого возраста // Правовые вопросы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. – Томск: Изд-во ТГУ, 1984. – 200 с.
221. Тихомиров М.Н. Пособие для изучения Русской Правды. – М.: Просвещение, 1953. – 304 с.
222. Тихоплав Т.С., Тихоплав В.Ю. Физика веры. – СПб.: Изд-во «Весь», 2003. – 204 с.

223. Тищенко В.В. Криминалистическое значение связи «преступник-жертва» для методики расследования // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. № 16. – Киев: Вища шк., 1978.
224. Тищенко В.В. Криминалистическая характеристика корыстно-насильственной преступной деятельности // Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики на современном этапе: Межвузовский сб. науч. тр. – Одесса: ОГУ им. И.И. Мечникова, 1993. – 242 с.
225. Тищенко В.В., Болгар О.В. Механизм совершения корыстно-насильственных преступлений // Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю і розслідуванню злочинів. – Ч. II. – Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: НДРБВ ОІВС МВС України, 2000. – 244 с.
226. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. – Одесса: Юрид. л-ра, 2002. – 360 с.
227. Токарева В.С. Римские каникулы // Перелом. – М.: ООО «Фирма АСТ», 1999. – 280 с.
228. Торговля людьми: противодействие и защита прав женщин: Сб. матер. / Под общ. ред. Е.Б. Левченко. – Киев: Украинский институт социальных исследований, 2000. – 234 с.
229. Труайя А. Екатерина Великая. – М.: Эксмо, 2003. – 264 с.
230. Трубников В.М. Уголовно-исполнительное право Украины. Общая часть. – Харьков: Рубикон, 1998. – 144 с.
231. Тузов А.П. Мотивация противоправного поведения несовершеннолетних.- К., 1982. – 164 с.
232. Туляков В.А. Виктимность и её выражение // Юридична освіта і правова держава: Зб. наук. праць. – Одеса, 1997.
233. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) – Одесса: Юрид. л-ра, 2000. – 336 с.
234. Туляков В.А. Учение о жертве преступления: социально-правовые основы: Дис. ... д-ра юрид. наук. – Одесса, 2002.

235. Туляков В.А., Попович В.М. Организованная преступность и предпринимательство: третье сословие сквозь призму криминологической парадигмы // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Вип. 14. – Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – 168 с.
236. Уголовное право Соединенных Штатов Америки: Сб. нормат. актов / Сост. И.Д. Козочкин. – М.: Изд-во УДН, 1985. – 160 с.
237. Урбанизация и демографические процессы / Под ред. Б.С. Хорева, Г.П. Кисилёвой. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 280 с.
238. Україна адаптуватиметься до законодавства ЄС // Юридичний вісник України. – № 11 (403). – 2003.
239. Україна глобалізованіша за Росію // Юридичний вісник України. – № 11 (403). – 2003.
240. Файтельберг-Бланк В.Р., Шестаченко В.В. Бандитская Одесса. «Двойное дно» Южной Пальмиры. – Одесса: АстроПринт, 1999. – 630 с.
241. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1987. – 336 с.
242. Филимонов В.Д. Общественная опасность личности преступника. – Томск: Изд-во ТГУ, 1970. – 220 с.
243. Фойницкий И.Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные. – СПб., 1916.
244. Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 200 с.
245. Франкл В. Человек в поисках смысла: Пер. с англ. и нем / Под общ. ред. Л.Я. Гозмана, Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
246. Фролов Е.А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Сведловск, 1971. – 35 с.
247. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР. – М.: Наука, 1964. – 180 с.
248. Хасавей Д. Настоящий ислам – что это? // Пророческое видение. – Киев, 2003.

249. Хорев Б.С., Смидович С.Г. Расселение населения. – М.: Прогресс, 1981. – 280 с.
250. Хохряков Г.Ф. Парадоксы тюрьмы. Проблемы, дискуссии, предложения. – М.: Юрид. лит., 1991. – 224 с.
251. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. З.М. Черниловского. – М.: Юрид. лит., 1984. – 472 с.
252. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. В.М. Корецкого. – М.: Юрид. лит., 1961. – 420 с.
253. Хрестоматия по истории СССР с древнейших времён до 1861 года / Сост. П.П. Епифанов, О.П. Епифанова. – М.: Просвещение, 1987. – 376 с.
254. Центров Е.Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 160 с.
255. Чаадаев С.Г. Уголовная политика и преступность: проблемы, пути решения. – М.: Знание, 1991. – 112 с.
256. Чалидзе В. Уголовная Россия. – М.: Терра, 1990. – 396 с.
257. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права. – М.: Юристъ, 1999. – 520 с.
258. Чугунникова А. Материальная компенсация // Слово. – № 1 (571). – 2004.
259. Шакун В. Нинішні проблеми боротьби із злочинністю й урбанізація. // Право України. – № 7. - 1997.
260. Швейцер А. Культура та етика. – Мюнхен, 1960. – 286 с.
261. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. – К.: Знання-Прес, 2002. – 224 с.
262. Шестаков Д.А. Супружеское убийство как общественная проблема. – Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1992. – 96 с.
263. Шевчук Ю. Сучасні символи та цінності українців // Голос України. – № 7 (3007). – 2003.
264. Эсаулов Ф.С. Проблемы борьбы с преступностью в курортных городах. – Ереван: Луйс, 1982. – 224 с.

265. Юзикова Н. Причини протиправної поведінки неповнолітніх // Юридичний вісник України. – № 19. – 2004.
266. Юшков С. В. Судебник 1497 года (к внешней истории памятника) // Труды выдающихся юристов. – М.: Юрид. лит., 1989. – 380 с.
267. Як захищаються права людини в Україні // Юридичний вісник України. – №12 (404). – 2003.
268. Яковлев А.М. Борьба с рецидивной преступностью. – М.: Наука, 1964.
269. Яковлев А.М. Преступность и социальная психология. – М.: Наука, 1971. – 220 с.
270. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Прогресс, 1994. – 380 с.
271. Athens L.H. Violent criminal acts and actors. – Boston etc., 1980.
272. Berge P.L. Van den. The ethnic phenomenon. – New York, 1981.
273. Bergstrasser G. Grundzuge des islamischen Recht, 1935.
274. Epstein A.L. Ethnos and Identity. – London, 1978.
275. Van Dijk J. Experiences of Crime across the World. – Boston, 1991.
276. Göppinger H. Kriminologie. – München, 1980.
277. International crime victim compensation program directory // US Departament of Justice, Office of Justice programs, Office for Victims of Crime. – Washington, 1996.
278. Kemer H.-J. Kleines Kriminologisches Worterbuch. – Freiburg, 1974.
279. Cohen E.A. Human Behavior in the Concentration Camp., - London, 1954.
280. Crime and criminal justice in Europe and North America 1986-1990 / Ed. Kristina Kangaapusta. – Helsinki, 1995.
281. Hans-Dieter Schwind. Kriminologie. Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen. - Heidelberg: Kriminalistik Verlag, 1993.
282. Hindelang M., Gottfridson M., Garafalo J. Victims of Personal Crime. – N.Y., 1978.
283. Handbook on justice for victims. On the use Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power // Doc. E / CN. 15 /1997/ CRP. 11. – Rev. Ed. – April 1988.

- 284. Weis K.L. Viktimologie – Wissenschaft oder Perspective ? – Bochum, 1979.
- 285. Schacht J. An Introduction to Islamic Law, 1964.
- 286. Schneider H.J. Viktimologie. Wissenschaft vom Verbrechensopfer. – Tübingen, 1975.
- 287. Schneider H. J. Crime in the mass media // Eurocriminology. - Warsawa, 1989. - Vol. 2.
- 288. Strafgesetzbuch BRD. – München: DTV, 1992.